

UNIVERZITET U BEOGRADU

FILOZOFSKI FAKULTET

Adžlan Kurtanović

**VEZA ETNIČKOG IDENTITETA I SUBJEKTIVNOG BLAGOSTANJA KOD BOŠNJAKA
U SRBIJI**

doktorska disertacija

Beograd, 2026

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Adžlan Kurtanović

**THE RELATIONSHIP BETWEEN ETHNIC IDENTITY AND SUBJECTIVE
WELL-BEING AMONG BOSNIAKS IN SERBIA**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2026

Mentor:

dr Nebojša Petrović, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

Članovi komisije:

dr Ana Pešikan, redovni profesor, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

dr Nikola Petrović, docent, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet

dr Jasna Milošević Đorđević, redovni profesor, Univerzitet Singidunum, Fakultet za medije i komunikacije

Datum odbrane:

Zahvalnica

Zahvaljujem se svom mentoru, prof. dr Nebojši Petroviću, na izuzetnom razumevanju i strpljenju tokom celokupnog procesa izrade ove doktorske disertacije. Njegovo naučno usmeravanje i kritički osvrti od neprocenjivog su značaja za realizaciju ovog istraživanja.

Zahvaljujem se i svojoj majci Mihriji, koja mi je bila podrška i izvor motivacije na svim nivoima studija.

Zahvaljujem se i svojim sestrama, Džamili, Taidi i Maidi.

Hvala i mojim sestrićima, Mehmedu, Aliji i Zahiru, koji su mi, u želji da budu ponosni na svog daja, takođe predstavljali svojevrsan izvor motivacije.

Zahvaljujem se i svojim profesorima i kolegama sa Državnog univerziteta u Novom Pazaru, koji su mi, svojim korisnim savetima i neizmernom podrškom, umnogome olakšali proces izrade doktorske disertacije.

Na kraju, hvala svakome ko je na bilo koji način doprineo realizaciji ove doktorske disertacije.

Veza etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja kod Bošnjaka u Srbiji

Rezime

Predmet ove doktorske disertacije usmeren je na istraživanje odnosa između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja kod bošnjačke nacionalne manjine u Republici Srbiji.

U teorijskom delu, rad se oslanja na klasične koncepte razvoja identiteta, teoriju socijalnog identiteta, kao i na savremene modele etničkog identiteta. Etnički identitet postavljen je kao višedimenzionalni konstrukt koji u sebi spaja svesno istraživanje sopstvenog porekla, privrženost grupi i kulturne prakse, dok se subjektivno blagostanje posmatra kroz kognitivnu komponentu, odnosno zadovoljstvo životom, i afektivnu komponentu, koja obuhvata pozitivni i negativni afekt.

Metodološki okvir obuhvatio je predmet, zadatke i ciljeve istraživanja, prikaz instrumenata te jasno definisanje varijabli. Sprovedena je i psihometrijska provera primenjenih instrumenata, u okviru koje je potvrđena visoka pouzdanost korišćenih skala. Dobijena faktorska rešenja pružila su čvrstu osnovu za statističko testiranje pet ključnih istraživačkih hipoteza, koje su u potpunosti potvrđene.

Empirijski nalazi dublje nam osvetljavaju tu problematiku. Prvenstveno, dokazano je da uticaj etničkog identiteta na subjektivno blagostanje direktno zavisi od prirode prethodnih iskustava pojedinaca. Kod ispitanika sa akumuliranim pozitivnim iskustvima, etnički identitet deluje kao snažan psihološki resurs, dok iskustva diskriminacije direktno snižavaju zadovoljstvo životom. S druge strane, rezultati jasno ukazuju na to da se pozitivni aspekti etničkog identiteta uspešno operacionalizuju kroz konkretne bihevioralne i afektivne mehanizme. Potvrđena je važnost uključenosti u tradicionalne kulturne prakse i običaje, gde aktivno učešće u kolektivnim aktivnostima jača kolektivni identitet i generiše osećaj pripadnosti zajednici. Takođe, emocionalna komponenta, odnosno snažna afektivna privrženost sopstvenoj etničkoj grupi, funkcioniše kao unutrašnji stabilizator koji pojedincu pruža osećaj sigurnosti, kohezije i bogatiju mrežu socijalne podrške.

Pored ovih bazičnih odnosa, istraživanje je uspešno mapiralo i ulogu sociodemografskih faktora, poput starosti, obrazovanja i političke orijentacije. Pokazano je da ovi faktori statistički značajno moderiraju način na koji se etnički identitet odražava na subjektivno blagostanje, što ukazuje na postojanje unutrašnjih razlika u samoj konceptualizaciji identitetskih pitanja unutar zajednice. Na samom kraju, analiza prostornog konteksta potvrdila je da Bošnjaci koji žive u sredinama sa bošnjačkom većinom iskazuju viši nivo subjektivnog blagostanja u poređenju sa

onima koji žive u mestima gde su manjina. Većinsko okruženje pruža veću kulturnu sigurnost i strukturalno smanjuje prostor za diskriminaciju.

Svesni kompleksnosti ljudske psihe i društvenih procesa, možemo reći da smo ovim radom praktično tek zagrevali površinu kada je u pitanju ovako složena tema. Odnosi između etničkog identiteta i subjektivnog stanja, pogotovo kada se radi o manjinskim grupama kakva je bošnjačka u Republici Srbiji, previše su kompleksni da bi stali u jedno istraživanje. Zato ova disertacija ne nudi konačne odgovore, već pre svega može da posluži kao dobra polazna tačka i podsticaj za neke buduće autore koji odluče da se bave ovim konstruktima.

Ključne reči: etnički identitet, subjektivno blagostanje, bošnjačka nacionalna manjina, percipirana diskriminacija, kulturne prakse, socijalni kontekst

Naučna oblast: Psihologija

Uža naučna oblast: Socijalna psihologija

UDK broj: 159.923.2:316.61(=163.4*3)(497.11)(043.3)

The Relationship between Ethnic Identity and Subjective Well-Being among Bosniaks in Serbia

Abstract

This doctoral dissertation investigates the relationship between ethnic identity and subjective well-being among the Bosniak national minority in the Republic of Serbia.

In the theoretical framework, the thesis relies on classical concepts of identity development, social identity theory, and contemporary models of ethnic identity. Ethnic identity is operationalized as a multidimensional construct that encompasses the conscious exploration of one's origins, group commitment, and cultural practices, whereas subjective well-being is examined through its cognitive component—namely, life satisfaction—and its affective component, encompassing both positive and negative affect.

The methodological framework encompasses the research subject, objectives, and aims, the presentation of instruments, and a clear definition of variables. A psychometric evaluation of the applied instruments was conducted, confirming the high reliability of the scales used. The resulting factor solutions provided a robust foundation for the statistical testing of five key research hypotheses, all of which were fully supported.

The empirical findings provide a deeper insight into this phenomenon. Primarily, it was demonstrated that the impact of ethnic identity on subjective well-being directly depends on the nature of individuals' prior experiences. Among participants with accumulated positive experiences, ethnic identity acts as a powerful psychological resource, whereas experiences of discrimination directly diminish life satisfaction. On the other hand, the results clearly indicate that the positive aspects of ethnic identity are successfully operationalized through concrete behavioral and affective mechanisms. The importance of involvement in traditional cultural practices and customs was confirmed, demonstrating that active participation in collective activities strengthens collective identity and generates a sense of community belonging. Furthermore, the emotional component—namely, a strong affective commitment to one's ethnic group—functions as an internal stabilizer that provides the individual with a sense of security, cohesion, and a richer social support network.

In addition to these foundational relationships, the study successfully mapped the role of sociodemographic factors, such as age, education, and political orientation. It was demonstrated that these factors statistically significantly moderate the manner in which ethnic identity reflects on subjective well-being, indicating the existence of internal differences in the conceptualization of identity issues within the community itself. Finally, the analysis of the spatial context confirmed

that Bosniaks living in areas with a Bosniak majority exhibit a higher level of subjective well-being compared to those residing in places where they constitute a minority. The majority environment provides greater cultural security and structurally reduces the potential for discrimination.

Cognizant of the complexity of the human psyche and social processes, it can be argued that this study has practically only scratched the surface of such a complex topic. The relationships between ethnic identity and subjective well-being, particularly regarding minority groups such as the Bosniak minority in the Republic of Serbia, are far too intricate to be fully captured within a single study. Therefore, rather than offering definitive answers, this dissertation primarily serves as a solid starting point and an incentive for future authors who choose to explore these constructs.

Keywords: ethnic identity, subjective well-being, Bosniak national minority, perceived discrimination, cultural practices, social context

Scientific Field: Psychology

Subfield: Social Psychology

UDC number: 159.923.2:316.61(=163.4*3)(497.11)(043.3)

Sadržaj

Uvod u fenomenologiju identiteta.....	1
Eriksonova teorija psihosocijalnog razvoja i formiranje ego identiteta.....	2
Maršin model statusa identiteta.....	3
Teorija socijalnog identiteta	4
Etnički identitet.....	5
Definicije etničkog identiteta	5
Funkcije etničkog identiteta	5
Dimenzije etničkog identiteta	6
Razvoj etničkog identiteta.....	8
Trostepeni razvojni model Jean Phinney	8
Model razvoja identiteta manjina.....	9
Subjektivno blagostanje	10
Definicije subjektivnog blagostanja.....	10
Modeli subjektivnog blagostanja	10
Dienerov tripartitni model subjektivnog blagostanja.....	10
Model psihološkog blagostanja.....	11
Mehanizmi povezanosti etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja.....	11
Empirijski nalazi o povezanosti etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja	13
Sociokulturni i istorijski kontekst kao odrednica etničkog identiteta Bošnjaka u Srbiji	16
Značaj istraživanja i istraživački jaz	18
Metodološki deo.....	21
Predmet istraživanja.....	21
Zadaci istraživanja	21
Hipoteze istraživanja.....	21
Varijable	23

Instrumenti	27
Uzorak	29
Psihometrijske karakteristike upitnika	30
Prva skala	30
Druga skala	32
Četvrta skala.....	36
Peta skala.....	37
Šesta skala	39
Rezultati	43
Razlike u odnosu na pol	47
Razlike u odnosu na nivo obrazovanja	48
Razlike u odnosu na ekonomski status	49
Razlike u odnosu na političku orijentaciju.....	50
Razlike u odnosu na većinski ili manjinski status etničke grupe u zajednici	51
Model kauzalnosti predviđanja pozitivnog afekta	52
Model kauzalnosti predviđanja negativnog afekta.....	55
Diskusija.....	61
Lična iskustva ispitanika sa diskriminacijom na osnovu etničkog identiteta	72
Ograničenja istraživanja.....	75
Zaključak.....	76
Literatura	78
Prilozi	86
Prilog 1. Odobrenje Etičke komisije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.....	86
Prilog 2. Upitnik istraživanja	87
Višegrupni etnički identitet	87
Upitnik o percipiranoj etničkoj diskriminaciji	91
Skala kolektivnog samopoštovanja	94
Skala zadovoljstva životom.....	96

Skala pozitivnih i negativnih afekata	97
Skala subjektivne sreće	99
Kulturne prakse Bošnjaka	100
Emocionalna povezanost sa etničkom grupom	102
PKS SKALA (posebno konstruisana skala za potrebe istraživanja)	103
Sociodemografske varijable	104
Biografija autora	106
Izjava o autorstvu	107
Izjava o istovetnosti štampane i elektronske verzije doktorskog rada	108
Izjava o korišćenju	109

Uvod u fenomenologiju identiteta

Pitanje identiteta predstavlja jedan od najsloženijih fenomena u društvenim naukama, s obzirom na njegovu multidimenzionalnu prirodu koja obuhvata psihološke, sociološke i kulturološke aspekte (Jenkins, 2014). Kao termin koji intenzivno privlači pažnju istraživača, u akademski diskurs ulazi pedesetih godina 20. veka (Gleason, 1983). U najširem smislu, identitet se može definisati kao odgovor na pitanje „ko sam ja?“ (Tatum, 2000), dok u kontekstu naučnog istraživanja on predstavlja poseban oblik društvene reprezentacije koji posreduje u odnosu između pojedinca i društvenog sveta (Chryssochoou, 2003). U lingvističkom smislu, pojam identitet u srpskom jeziku primarno označava skup karakterističnih obeležja koji jednu osobu ili predmet izdvajaju i razlikuju od drugih, a takođe se može odnositi i na jednakost i podudarnost (Matica srpska, 2011).

Iako je identitet danas centralna tema društvenih nauka, moramo istaći da ovaj pojam u svom savremenom značenju nije oduvek postojao. Hronološki pregled ukazuje nam na to da se shvatanje sopstva (self) transformisalo paralelno sa razvojem društvenih struktura – od predmodernih, stabilnih zajednica do fragmentisanog identiteta kasne moderne (Nikodem, 2004).

U tradicionalnim društvima, identitet je bio primarno „dat“, a ne izgrađen. Pripadnost pojedinca jednostavno je bila definisana rođenjem, društvenim staležom, religijom i porodičnim stablom. U takvom kontekstu socijalne uloge bile su fiksne i neupitne (Giddens, 1991). U takvom društvenom kontekstu, identitet se uglavnom temeljio na tradiciji i jasno strukturisanim kolektivnim granicama.

Preokret u razumevanju identiteta vezuje se za intelektualne i društvene promene koje započinju u periodu prosvetiteljstva i razvijaju se tokom modernizacije. Filozofska tradicija modernog doba, počev od Dekarta i njegovog naglašavanja svesnog i refleksivnog subjekta, usmerava pažnju ka unutrašnjem iskustvu i racionalnom samorazumevanju pojedinca (Descartes, 1996). U tom smislu, i identitet se sve više počinje posmatrati kao pitanje samosvesti i lične koherentnosti, a ne isključivo kao proizvod društvene tradicije.

Ipak, tek duboke društvene transformacije povezane sa industrijskom revolucijom, urbanizacijom i povećanom društvenom mobilnošću doprinose tome da identitet postane eksplicitna tema društvenog i naučnog razmatranja. Slabljenje tradicionalnih oblika zajednice i autoriteta dovelo je do toga da pripadnost više nije unapred određena, već postaje predmet individualnog iskustva i izbora (Guibernau, 2013).

Dakle, identitet nije fiksna esencija, već projekat koji se neprestano gradi (Giddens, 1991). U tom smislu, identitet se posmatra kao relacioni konstrukt – on nastaje u stalnom dijalogu između subjektivnog osećaja selfa (sopstva) i eksterne kategorizacije koju sprovode drugi akteri u društvenom polju (Brubaker, 2002; Jenkins, 2014). Identitet nije unapred dat niti trajno fiksiran, već se razvija kroz iskustvo, socijalizaciju i refleksiju o sopstvenom mestu u društvu. Ovakva dinamična priroda identiteta sugerise da on ne služi samo kao puki opis ličnosti, već obavlja vitalne psihološke i socijalne funkcije koje su direktno povezane sa kvalitetom života pojedinca (Vignoles, Schwartz i Luyckx, 2011).

Ova tranzicija ka individualizovanom identitetu podrazumeva da osoba neprestano vrši selekciju kulturnih elemenata sa kojima će se identifikovati (Giddens, 1991). U tom kontekstu, identitet prestaje da bude statična slika i postaje narativ koji pojedinac aktivno konstruiše kako bi povezoao svoje različite, a često i kontradiktorne socijalne uloge u smislenu celinu (McAdams, 1988). Iz navedenog možemo zaključiti da identitet ne predstavlja samo puko nasleđe, već uključuje aktivnu identifikaciju koja se održava i redefiniše u odnosu na društvene promene. Ovaj proces zahteva stalnu aktivnost kako bi se uspostavila ravnoteža između subjektivnog osećaja unutrašnje doslednosti i dinamičnih, često ambivalentnih zahteva socijalnog okruženja. Opet, iz toga proizlazi da izgradnja identiteta nije samo slučajan proces sazrevanja, već aktivan trud pojedinca da sačuva stabilnu sliku o sebi. U svetu gde ne postoje jedinstvena pravila, taj proces postaje jedan od ključnih za snalaženje u društvenim promenama. Upravo u tom međuprostoru između nasleđenih uloga i individualne potrebe za smislom nastaje prostor za Eriksonovu psihosocijalnu teoriju, koja će pojam identiteta konačno uvesti u polje empirijske psihologije.

Eriksonova teorija psihosocijalnog razvoja i formiranje ego identiteta

Govoreći o identitetu i srodnim pojmovima (pogotovo u oblasti psihologije), ne možemo a da ne pomenemo Erika Eriksona, koji se često smatra jednim od utemeljivača savremenog naučnog pristupa ovom fenomenu. Njegov rad predstavlja prekretnicu zbog toga što se identitet premešta iz domena apstraktnog filozofskog razmatranja u sferu empirijske razvojne psihologije, što je predstavljalo temelj za kasnija istraživanja koja su nastojala da operacionalizuju i izmere ovaj složeni konstrukt (Schwartz, 2001).

Eriksonov (1968) najznačajniji doprinos ogleda se u uvođenju koncepta ego-identiteta, koji ne predstavlja statičnu osobinu, već dinamičan osećaj kontinuiteta i doslednosti tokom vremena. Prema shvatanju Eriksona, identitet je svesni osećaj da je osoba „ona koja jeste” bez obzira na promene u socijalnim ulogama ili životnim okolnostima.

Formiranje identiteta Erikson (1968) posmatra kroz epigenetički princip, prema kojem se ličnost razvija kroz osam stadijuma, gde svaki stadijum donosi specifičnu psihosocijalnu krizu. Za potrebe ove disertacije pomenućemo petu fazu, koja je ključna za razumevanje blagostanja u odraslom dobu. Ta faza je faza adolescencije, u kojoj se pojedinac suočava sa krizom identiteta nasuprot konfuziji identiteta. U ovom periodu mladi ljudi prolaze kroz ono što Erikson naziva psihosocijalni moratorijum – period odlaganja obaveza tokom kojeg društvo dozvoljava pojedincu da eksperimentiše sa različitim ulogama, vrednostima i uverenjima pre nego što se trajno obaveže jednom životnom pravcu.

Uspešno razrešenje ove krize rezultira vrlinom vernosti, koja se definiše (Erikson, 1968) kao sposobnost održavanja odanosti slobodno izabranim vrednostima i ideologijama. S druge strane, neuspeh u integraciji prethodnih iskustava i novih socijalnih zahteva vodi ka konfuziji identiteta (ili konfuziji uloga). Konfuzija se manifestuje kroz osećaj besciljnosti, nesigurnost u sopstvene izbore i nemogućnost planiranja budućnosti, što su stanja koja direktno narušavaju unutrašnju stabilnost i subjektivno blagostanje. Erikson (1968) naglašava da identitet nije samo individualno postignuće, već da je, na određen način, i društveni proces, jer je bitno da i društvo prizna i potvrdi identitet koji je pojedinac zauzeo. Upravo ovaj element društvenog priznanja čini Eriksonovu teoriju nezaobilaznom za razumevanje kako pripadnost određenoj grupi utiče na razvoj zdrave i funkcionalne ličnosti.

Maršin model statusa identiteta

Kako bi Eriksonove postavke učinio empirijski proverljivim, Džejms Marša (Marcia, 1966) je razvio model koji formiranje identiteta posmatra kroz dve ključne dimenzije: istraživanje i posvećenost. Istraživanje se odnosi na period u kojem pojedinac aktivno preispituje različite alternative (vrednosti, uverenja, zanimanja), dok posvećenost predstavlja donošenje čvrste odluke i investiranje energije u određeni životni pravac.

Na osnovu kombinacije ove dve dimenzije, Marša (Marcia, 1966) definiše četiri specifična statusa identiteta, koji opisuju različite načine na koji se mladi ljudi suočavaju sa zadatkom formiranja selfa (sopstva):

- a) Postignuti (ostvareni) identitet. Ovaj status karakteriše pojedince koji su prošli kroz period aktivnog istraživanja i na osnovu sopstvenog iskustva su doneli čvrste odluke o svojim vrednostima i budućim ciljevima. Ovi ljudi obično pokazuju najviši nivo samopouzdanja i psihološke stabilnosti.

- b) Zastoj identiteta ili moratorijum. Odnosi se na stanje u kojem je osoba trenutno angažovana u procesu istraživanja, ali još uvek nije donela definitivne odluke. Iako se često opisuje kao period odlaganja, tj. zastoja u donošenju odluka, on je ključan za formiranje autentičnog selfa jer sprečava ishitreno prihvatanje tuđih obrazaca.
- c) Prerano zatvaranje ili izolacija identiteta. Karakterističan je za osobe koje su se čvrsto posvetile određenim ulogama bez ikakvog prethodnog istraživanja ili preispitivanja. Ovde se identitet ne gradi, već se preuzima (najčešće od roditelja ili nekog drugog autoriteta), što može pružiti prividnu stabilnost, ali često maskira nedostatak lične autonomije.
- d) Difuzija identiteta. Označava stanje u kojem ne postoji ni istraživanje ni posvećenost. Pojedinaac se ne bavi pitanjem ko je niti pokušava da definiše svoje ciljeve.

Iako razvojni modeli Erika Eriksona i Džejmsa Marše pružaju neophodan teorijski okvir za razumevanje procesa formiranja identiteta, za potrebe ove disertacije primarni fokus će biti usmeren na socijalno-psihološke mehanizme identiteta. Dok razvojni pristupi objašnjavaju kako se identitet stiče i formira, socijalno-psihološki pristup omogućava analizu sadržaja i konteksta tog identiteta. U tom smislu, neophodno je razumeti kako pripadnost različitim društvenim grupama utiče na pojedinca i oblikuje njegovo subjektivno blagostanje, što nas vodi ka Teoriji socijalnog identiteta kao jednom od ključnih teorijskih mostova.

Teorija socijalnog identiteta

Pre detaljnije analize etničkog identiteta, neophodno je osvrnuti se na Teoriju socijalnog identiteta, koja predstavlja jedan od najuticajnijih teorijskih okvira u socijalnoj psihologiji za razumevanje odnosa između pojedinca i grupe. Ovu teoriju razvili su Henri Tajfel i Džon Turner (Tajfel i Turner, 1979) sa ciljem da objasne psihološku osnovu međugrupnih odnosa.

Osnovna teza ove teorije jeste da pojedinac ne gradi sliku o sebi isključivo na osnovu svojih individualnih karakteristika i postignuća, već značajan deo tog self-koncepta crpi iz pripadnosti različitim društvenim grupama. U tom smislu, Tajfel i Turner (1979) prave jasnu distinkciju između personalnog identiteta (ono što nas čini jedinstvenim individuama), i socijalnog identiteta, koji predstavlja onaj deo self-koncepta pojedinca koji proizlazi iz njegovog saznanja o pripadnosti jednoj ili više socijalnih grupa, zajedno sa vrednosnim i emocionalnim značenjem koji je uz to članstvo neraskidivo vezan. Upravo socijalni identitet potreban nam je kako bismo organizovali naš društveni svet, odnosno kako bi se razvila socijalna kategorizacija. Tri osnovna procesa socijalnog identiteta su

već pomenuta socijalna kategorizacija, zatim socijalna identifikacija (pojedinci se identifikuju sa sopstvenom grupom, što onda rezultira prihvatanjem vrednosti i normi te grupe) i socijalna komparacija (pojedinci se upoređuju sa drugim grupama) (Tajfel i Turner, 1979).

Etnički identitet

Definicije etničkog identiteta

Etnički identitet predstavlja jedan od najsloženijih aspekata čovekove ličnosti, naročito u multikulturalnim i multietničkim društvima. Iako se u svakodnevnom govoru često poistovećuje sa etničkom pripadnošću, u savremenoj psihologiji se pravi jasna distinkcija između ta dva pojma. Dakle, etnička pripadnost predstavlja objektivnu kategoriju zasnovanu na poreklu, jeziku ili religiji predaka, dok je etnički identitet subjektivni, psihološki konstrukt koji označava stepen u kojem pojedinac te karakteristike prihvata kao deo svoje slike o sebi (Phinney, 1990).

Kao što smo i napomenuli, identitetom uopšte, a svakako i etničkim identitetom, bave se različite naučne discipline, poput socijalne psihologije, sociologije i kulturne antropologije (Malešević, 2006), pa shodno tome imamo i različite definicije istog. Jedna od definicija etnički identitet definiše kao deo self-koncepta koji proizlazi iz znanja o pripadnosti etničkoj grupi, zajedno sa emocionalnim i vrednosnim značenjem koji se toj pripadnosti pridaje, pri čemu se naglašava njegova dinamična i razvojna priroda (Phinney i Ong, 2007). Etnički identitet se može definisati i kao identitet koji se temelji na ideji istog porekla, ili, tačnije, percipiranog porekla, pri čemu se određena grupa ljudi doživljava kao jedan narod (Smith, 1991; Bernal i sar., 1990, prema French & sar., 2006).

Funkcije etničkog identiteta

Etnički identitet ne predstavlja samo kategoriju socijalne pripadnosti, već obavlja niz važnih psiholoških funkcija koje doprinose organizaciji iskustva osobe, regulaciji emocija i ukupnom psihološkom funkcionisanju. Kao sastavni deo selfa, tj. slike o sebi, etnički identitet ima značajnu ulogu u oblikovanju načina na koji pojedinac doživljava sebe i svoje mesto u društvu, kao i u načinu na koji interpretira socijalni svet (Phinney, 1990).

Jedna od osnovnih funkcija etničkog identiteta jeste pružanje osećaja socijalne pripadnosti. Pripadnost etničkoj grupi omogućava pojedincu da se pozicionira unutar šireg društvenog konteksta i razvije osećaj sigurnosti i kontinuiteta. Kao što smo i napomenuli, prema teoriji socijalnog identiteta deo samopoimanja pojedinca proizlazi iz njegove pripadnosti socijalnim grupama, pri čemu pozitivna evaluacija sopstvene grupe doprinosi pozitivnoj slici o sebi (Tajfel, 1981). U tom smislu, etnički identitet može služiti kao važan izvor psihološke stabilnosti.

Blisko povezana sa osećajem pripadnosti jeste i funkcija etničkog identiteta kao izvora samopoštovanja. Kada pojedinac razvije pozitivan odnos prema sopstvenoj etničkoj grupi, to može imati direktne implikacije na njegovu sveukupnu sliku o sebi. Istraživanja pokazuju da je postignuti etnički identitet povezan sa višim nivoom samopoštovanja i pozitivnijim psihološkim funkcionisanjem (Phinney, 1990).

Pored toga, etnički identitet funkcioniše i kao važan kognitivni okvir kroz koji pojedinac organizuje i interpretira socijalne informacije. Kao deo šireg sistema značenja, identitet omogućava selekciju, interpretaciju i evaluaciju iskustava u skladu sa vrednostima i normama sopstvene grupe (Verkuyten, 2018). Na ovaj način, etnički identitet doprinosi stvaranju koherentnog doživljaja sveta i smanjenju kognitivne neizvesnosti.

Jedna od najvažnijih funkcija etničkog identiteta, naročito u kontekstu manjinskog statusa, jeste njegova uloga kao zaštitnog faktora u suočavanju sa stresom i diskriminacijom. Istraživanja ukazuju na to da etnički identitet može imati tzv. „buffer“ efekat, odnosno ublažavati negativne posledice stresnih iskustava na psihološko prilagođavanje (Shelton i sar., 2005).

Pored zaštitne funkcije, etnički identitet može doprineti i osećaju smisla i kontinuiteta ličnog iskustva. Kroz povezanost sa istorijom i tradicijom etničke grupe, pojedinac razvija osećaj da je deo šireg vremenskog i društvenog kontinuiteta. Ovaj aspekt identiteta može imati važnu ulogu u formiranju stabilnog selfa (slike o sebi), jer omogućava integraciju različitih životnih iskustava u smislenu celinu (McAdams, 1988). Dakle, etnički identitet ne predstavlja samo socijalnu kategoriju, već i okvir kroz koji pojedinac razume sopstveni život.

Konačno, etnički identitet ima i važnu regulativnu funkciju u kontekstu socijalnog ponašanja. Norme i vrednosti koje proizlaze iz grupne pripadnosti mogu usmeravati ponašanje pojedinca i oblikovati njegove socijalne interakcije. Ova funkcija etničkog identiteta posebno dolazi do izražaja u situacijama međugrupnih odnosa, gde etnička pripadnost može uticati na percepciju „nas“ i „njih“, kao i na obrasce socijalne distance i solidarnosti (Tajfel, 1981).

Dimenzije etničkog identiteta

Savremeni pristupi naglašavaju unutrašnju strukturu etničkog identiteta i različite dimenzije koje doprinose njegovom formiranju i izražavanju (Phinney i Ong, 2007). Ovakvo razumevanje omogućava preciznije sagledavanje načina na koji pojedinci doživljavaju svoju etničku pripadnost i kako ona utiče na njihovo psihološko funkcionisanje.

U jednom od pristupa u proučavanju dimenzija etničkog identiteta, etnički identitet se konceptualizuje kroz dve osnovne dimenzije: istraživanje i posvećenost (Phinney, 1990). Iako smo

ove dve dimenzije već pomenuli, ovde ćemo ih ponovo obrazložiti, zbog toga što u okviru ovog modela postoje minimalne razlike u razumevanju tih pojmova, u odnosu na već pomenuti Maršin model. Dakle, istraživanje se odnosi na aktivan proces preispitivanja i upoznavanja sopstvene etničke pripadnosti, uključujući interesovanje za istoriju, kulturu i tradiciju sopstvene grupe. Ova dimenzija podrazumeva kognitivni angažman pojedinca i njegovu spremnost da aktivno traga za informacijama o svom poreklu. Sa druge strane, posvećenost označava stepen u kojem pojedinac ima formiran, stabilan i lično značajan odnos prema sopstvenoj etničkoj grupi. Ona uključuje osećaj pripadnosti, sigurnosti i identifikacije sa etničkom grupom, kao i prihvatanje etničkog identiteta kao važnog dela selfa (Phinney, 1990).

U drugom modelu etnički identitet se konceptualizuje kroz tri dimenzije: istraživanje, razrešenje i afirmacija (Roberts i sar., 1999). Istraživanje ima slično značenje kao kod Phinney, dok razrešenje označava stepen jasnoće i sigurnosti u vezi sa sopstvenim etničkim identitetom. Afirmacija se odnosi na emocionalnu evaluaciju sopstvene grupe, odnosno na pozitivna ili negativna osećanja koja pojedinac ima prema svojoj etničkoj pripadnosti.

U širem smislu, dimenzije etničkog identiteta mogu se grupisati u tri osnovne kategorije: kognitivnu, afektivnu i bihejvioralnu (Verkuyten, 2018). Kognitivna komponenta odnosi se na svest o pripadnosti određenoj etničkoj grupi, kao i na znanje o njenim karakteristikama, istoriji i kulturi. Afektivna komponenta uključuje emocionalni odnos prema sopstvenoj etničkoj grupi, odnosno osećanja ponosa, pripadnosti i vrednovanja. Bihejvioralna komponenta odnosi se na konkretne oblike ponašanja, kao što su učešće u kulturnim praksama ili manifestacijama, obeležavanje tradicionalnih običaja i održavanje kontakta sa članovima sopstvene etničke grupe (Verkuyten, 2018).

Važno je naglasiti da različite dimenzije etničkog identiteta ne moraju uvek biti razvijene kod svih pojedinaca. Na primer, osoba može imati izraženu kognitivnu svest o svom poreklu, ali slabiju emocionalnu povezanost sa grupom, ili obrnuto. Ove razlike mogu imati značajne implikacije na psihološko funkcionisanje, jer se pokazalo da su upravo afektivna komponenta i posvećenost posebno povezane sa pozitivnim ishodima, kao što su više samopoštovanje i veće subjektivno blagostanje (Phinney i Ong, 2007).

Imajući u vidu navedeno, možemo zaključiti da dimenzije etničkog identiteta predstavljaju važan teorijski okvir za razumevanje individualnih razlika u doživljaju etničke pripadnosti. Njihovo razmatranje omogućava preciznije ispitivanje načina na koji etnički identitet doprinosi različitim aspektima psihološkog funkcionisanja, uključujući i subjektivno blagostanje, što je od posebnog značaja u kontekstu istraživanja zajednica koje žive u uslovima etničke raznolikosti.

Razvoj etničkog identiteta

Kao i identitet uopšte, i etnički identitet predstavlja razvojni konstrukt koji se oblikuje postepeno tokom detinjstva i adolescencije. Dakle, razvoj etničkog identiteta predstavlja proces konstruisanja i razvijanja identiteta kroz vreme (Phinney, 1990), kao rezultat iskustva i ponašanja individue (Phinney i Ong, 2007). Za to je potreban određen vremenski period, kako bi osoba stekla znanje o svojoj etničkoj grupi kao i da bi razvila osećaj pripadnosti istoj (Phinney i Ong, 2007). Neka istraživanja pokazuju da etnička samosvest kao i stavovi prema drugim nacijama počinju da se razvijaju u ranom detinjstvu, negde između treće i pete godine (Vasović, 2007).

U nastavku ćemo prikazati nekoliko modela koji govore o razvoju etničkog identiteta.

Trostepeni razvojni model Jean Phinney

Polazeći od pretpostavke da je etnički identitet dinamičan i razvojni fenomen, Phinney (1992) razvija trostepeni razvojni model procesa formiranja etničkog identiteta. Ona je definisala tri osnovna stadijuma kroz koje pojedinac prolazi u procesu formiranja svesti o sopstvenom poreklu:

- a) Neispitani etnički identitet. U ovom stadijumu, pojedinac nije aktivno razmišljao o svom etničkom poreklu. Phinney ovde razlikuje dva pod-statusa: difuziju, gde osoba uopšte ne razmišlja o etnicitetu, i preuzeti identitet, gde su stavovi o sopstvenoj grupi jednostavno preuzeti od roditelja ili okoline bez ikakve kritičke analize.
- b) Traženje etničkog identiteta. Ovaj stadijum predstavlja prelaznu fazu, često pokrenutu nekim značajnim socijalnim događajem ili iskustvom diskriminacije. Pojedinac tada počinje intenzivno da istražuje šta znači biti pripadnik te grupe. To uključuje učenje o istoriji, jeziku, tradiciji, ali i suočavanje sa emocionalnim značenjem te pripadnosti. Ova faza je kognitivno i emocionalno najintenzivnija jer podrazumeva preispitivanje dosadašnjih uverenja.
- c) Postignuti etnički identitet. Ovo je finalni, poslednji stadijum u kojem pojedinac razvija stabilan, svestan i integrisan osećaj pripadnosti svojoj grupi. Postignuti identitet ne znači da osoba postaje neprijemčiva za druge kulture i etničke grupe, već naprotiv – stabilan osećaj sopstvenog identiteta omogućava pojedincu da se sigurnije kreće u multikulturalnom i multietničkom okruženju.

Phinney (1992) ističe da je postignuti etnički identitet povezan sa višim samopoštovanjem i stabilnijim osećajem lične vrednosti, što ukazuje na njegov značaj na psihološko prilagođavanje.

Model razvoja identiteta manjina

Model razvoja identiteta manjina (Atkinson, Morten i Sue, 1979) se fokusira na to kako pripadnici manjinskih grupa doživljavaju sebe u odnosu na dominantnu društvenu grupu. Autori naglašavaju da razvoj identiteta kod manjina nije samo sazrevanje, već često i borba sa društvenim pritiscima, predrasudama i asimilacijom.

Ovaj model opisuje pet faza kroz koje prolazi manjina u potrazi za zdravim identitetom (Atkinson, Morten i Sue, 1979):

- a) Stadijum konformizma. U ovoj početnoj fazi, pojedinac teži identifikaciji sa vrednostima dominantne (većinske) kulture, dok istovremeno može imati negativne ili potcenjivačke stavove prema sopstvenoj etničkoj grupi. Cilj je „utapanje“ u većinu kako bi se izbegao osećaj različitosti.
- b) Stadijum disonance. Ovo je faza konfuzije. Pojedinac se suočava sa informacijama ili iskustvima (npr. diskriminacija) koji protivreče stavovima iz prethodne faze. Počinje da sumnja u superiornost dominantne kulture i preispituje sopstveni identitet.
- c) Stadijum otpora i uklanjanja. Ovo je emocionalno najburnija faza. Pojedinac potpuno odbacuje dominantnu kulturu i oseća snažan otpor prema istoj, dok istovremeno nekritički prihvata i idealizuje sve što je vezano za njegovu etničku grupu. Ovde se etnički identitet doživljava kao štit.
- d) Stadijum introspekcije. Nakon burnog otpora, osoba počinje da shvata da ekstremno odbacivanje svega tuđeg i idealizacija svojeg može biti ograničavajuća. U ovoj fazi, osoba traži autonomniji identitet i počinje dublje da razmišlja o tome ko je ona kao jedinka unutar svoje grupe.
- e) Stadijum integrativne svesnosti. Ovo je finalna faza u kojoj osoba postiže unutrašnju sigurnost. Sada može da ceni pozitivne aspekte i svoje i dominantne kulture, ali i da kritikuje negativne aspekte obe. Identitet je stabilan, a osoba se oseća kompetentno da funkcioniše bez gubitka sopstvenog ja.

Subjektivno blagostanje

Proučavanje onoga što će ljudski život učiniti smislenijim i kvalitetnijim postalo je centralna tema savremene psihologije, naročito razvojem pozitivne psihologije. Umesto fokusiranja isključivo na patologiju i probleme, pažnja naučnika i istraživača se paralelno usmerava i ka razumevanju mehanizama koji ljudima omogućavaju da se osećaju srećnim, ispunjenim i funkcionalnim (Maddux, 2008).

Definicije subjektivnog blagostanja

Subjektivno blagostanje je pojam koji se koristi u različitim granama psihologije (klinička psihologija, pozitivna psihologija, socijalna psihologija, pedagoška psihologija) i najčešće se definiše kao afektivna i kognitivna evaluacija sopstvenog života (Diener, 2000). Osnovu teorijske konceptualizacije subjektivnog blagostanja predstavlja distinkcija na afektivnu (često doživljavanje pozitivnih i retko doživljavanje negativnih emocija) i kognitivnu komponentu (zadovoljstvo životom) (Diener i sar., 1999).

U drugoj definiciji, subjektivno blagostanje definiše se kao krovni pojam koji obuhvata nivo blagostanja osobe zasnovan na subjektivnoj proceni i vrednovanju sopstvenog života. Ove evaluacije mogu biti pozitivne ili negativne, a uključuju zadovoljstvo životom, nivo interesovanja i angažovanosti, kao i afektivne reakcije (poput radosti ili tuge) na različite životne događaje. Pored toga, ovaj koncept obuhvata zadovoljstvo poslom, međuljudskim odnosima, zdravljem i slobodnim vremenom, ali i doživljaj smisla i svrhe života (Diener & Ryan, 2009).

Modeli subjektivnog blagostanja

Dienerov tripartitni model subjektivnog blagostanja

Jedan od najpoznatijih modela subjektivnog blagostanja postavio je Ed Diener (1984). On blagostanje posmatra kroz tri odvojene, ali povezane komponente koje zajedno čine opštu ocenu života:

- a) Zadovoljstvo životom. Ovo je kognitivna komponenta. Predstavlja svesnu procenu pojedinca o tome koliko je njegov život u skladu sa njegovim ličnim standardima i očekivanjima.
- b) Pozitivni afekt. Ova komponenta odnosi se na učestalost doživljavanja prijatnih emocija, poput radosti, entuzijazma, ponosa isl.

- c) Negativni afekt. Ova komponenta odnosi se na učestalost doživljavanja negativnih emocija, poput tuge, anksioznosti, besa isl.

Prema shvatanju Dienera, osoba sa visokim blagostanjem je ona koja je kognitivno zadovoljna svojim životom, često oseća prijatne emocije i retko doživljava neprijatne (Diener, 1984).

Model psihološkog blagostanja

Dok se Diener (1984) u svom tripartitnom modelu bavi time kako se osećamo, Carol Ryff (1989) se fokusira na to kako funkcionišemo. Njen eudajmonistički model sastoji se od šest faktora, i značajan je upravo zbog toga što se etnički identitet najčešće povezuje upravo sa nekim od tih faktora. Šest faktora o kojima govori Carol Ryff su:

- a) Samoprihvatanje. Odnosi se na pozitivan stav prema sebi i prihvatanje svojih dobrih i loših strana.
- b) Pozitivni odnosi s drugima. Ova komponenta odnosi se na sposobnost za tople i poverljive odnose.
- c) Autonomija. Predstavlja unutrašnju nezavisnost i sposobnost da se osoba odupre socijalnim pritiscima.
- d) Kontrola nad okruženjem. Sposobnost da se upravlja životnim okolnostima i biraju okruženja koja odgovaraju ličnim potrebama.
- e) Svrha u životu. Osećaj da život ima smisao i cilj.
- f) Lični razvoj. Doživljaj stalnog učenja, napredovanja i ostvarivanja stalnog potencijala.

Mehanizmi povezanosti etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja

Razumevanje povezanosti etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja zahteva razmatranje psiholoških mehanizama putem kojih etnički identitet utiče na emocionalne i kognitivne aspekte doživljaja života. Iako brojna istraživanja potvrđuju postojanje pozitivne veze između ova dva konstrukta, savremeni pristupi naglašavaju da ta povezanost nije direktna i jednostavna, već se ostvaruje putem različitih psiholoških procesa (Phinney, 1990; Smith i Silva, 2011).

Jedan od ključnih mehanizama jeste uticaj etničkog identiteta na samopoštovanje. U skladu sa teorijom socijalnog identiteta, deo samopoimanja pojedinca proizlazi iz njegove pripadnosti socijalnim grupama, pri čemu pozitivna evaluacija sopstvene grupe doprinosi pozitivnoj slici o sebi (Tajfel, 1981). Kada pojedinac ima snažan (izražen) etnički identitet, to može dovesti do povećanja samopoštovanja (Phinney, 1991), što je jedan od centralnih prediktora subjektivnog blagostanja (Karatzias, Chouliara, Power i Swanson, 2006). Empirijski nalazi potvrđuju da osobe sa izraženijim

i afirmativnim etničkim identitetom imaju tendenciju da pokazuju više nivoe samopoštovanja i opšteg zadovoljstva životom (Phiney, 1990; Phiney, 1991; Smith i Silva, 2011).

Drugi važan mehanizam odnosi se na osećaj pripadnosti i socijalne povezanosti. Etnički identitet pruža pojedincu osećaj da pripada određenoj zajednici, što zadovoljava jednu od osnovnih psiholoških potreba za povezanošću za drugima. Osećaj pripadnosti doprinosi emocionalnoj sigurnosti i smanjenju osećaja usamljenosti, što direktno utiče na pozitivni afekt i ukupno subjektivno blagostanje (Baumeister i Leary, 1995).

Pored toga, etnički identitet može doprineti osećaju smisla i kontinuiteta ličnog iskustva. Kroz povezanost sa istorijom i tradicijom etničke grupe, pojedinac razvija osećaj da je deo jednog šireg vremenskog kontinuiteta. Ovaj aspekt etničkog identiteta omogućava integraciju različitih životnih iskustava u koherentnu celinu, što doprinosi stabilnosti selfa, tj. slike o sebi, kao i pozitivnom vrednovanju života (McAdams, 1988).

Jedan od najznačajnijih mehanizama povezanosti etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja jeste njegova uloga u suočavanju sa stresom i diskriminacijom. Kod pripadnika manjinskih grupa etnički identitet može imati zaštitnu funkciju, ublažavajući negativne efekte stresnih iskustava na psihološko funkcionisanje. Ovaj tzv. „buffer“ efekat podrazumeva da pojedinci sa razvijenim i stabilnim etničkim identitetom lakše interpretiraju i prevazilaze negativna iskustva, jer poseduju alternativni izvor samovrednovanja i socijalne podrške (Shelton i sar., 2005).

Pored navedenog, etnički identitet može uticati na subjektivno blagostanje i kroz regulaciju emocionalnih reakcija. Pojedinci sa jasnim i afirmativnim identitetom imaju veću verovatnoću da razviju adaptivne strategije suočavanja sa stresom, kao što su traženje socijalne podrške ili reinterpretacija stresnih događaja (Shelton i sar., 2005). Ove strategije doprinose smanjenju negativnog i povećanju pozitivnog afekta (Diener, 1984).

Važno je naglasiti da ovi mehanizmi deluju međusobno povezano, a ne izolovano. Na primer, osećaj pripadnosti može doprineti povećanju samopoštovanja, dok istovremeno olakšava suočavanje sa stresom. Slično tome, osećaj smisla može uticati na način na koji pojedinac interpretira negativna iskustva, čime indirektno doprinosi emocionalnoj stabilnosti. Upravo ova međusobna povezanost različitih psiholoških procesa ukazuje na kompleksnost odnosa između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja.

U celini posmatrano, etnički identitet može se razumeti kao značajan psihološki resurs koji, kroz različite mehanizme, doprinosi pozitivnim aspektima psihološkog funkcionisanja. Njegova

uloga posebno dolazi do izražaja u kontekstu manjinskih grupa, gde može predstavljati ključni faktor u očuvanju subjektivnog blagostanja uprkos potencijalnim društvenim izazovima.

Empirijski nalazi o povezanosti etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja

Nakon definisanja teorijskih okvira etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja, te mehanizama povezanosti etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja, neophodno je analizirati prirodu njihove međusobne povezanosti. Osnovna teorijska pretpostavka jeste da etnički identitet ne predstavlja samo pasivnu svest o poreklu, već deluje kao značajan psihološki resurs koji može posredno doprineti emocionalnom i kognitivnom vrednovanju života, naročito u kontekstu suočavanja sa stresom (Shelton i sar., 2005).

Veliki je broj istraživanja (Vera i sar., 2015; Diaz i Bui, 2017) koja su dovodila u vezu etnički identitet sa subjektivnim blagostanjem. U narednim pasusima prikazaćemo nekoliko.

Jedno od ključnih savremenih istraživanja koje povezuje etnički identitet sa komponentama subjektivnog blagostanja sprovedli su Diaz i Bui (2017). Autori su analizirali specifičan položaj žena meksičkog porekla u SAD, polazeći od teze da one doživljavaju višestruko ugnjetavanje zbog svog „trostrukog manjinskog statusa“: kao osobe niskog socioekonomskog statusa, kao žene i kao pripadnice manjinske etničke grupe. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 194 ispitanice, a primarni cilj je bio da se utvrdi u kojoj meri četiri ključna faktora-akulturacija, etnički identitet, rodne uloge i percipirana porodična podrška-predviđaju dve osnovne komponente subjektivnog blagostanja, a to su zadovoljstvo životom i pozitivni afekt.

Rezultati studije otkrili su jasnu hijerarhiju faktora koji doprinose blagostanju manjina. Što se tiče prediktora zadovoljstva životom, utvrđeno je da su snažan etnički identitet i visok nivo percipirane podrške od strane porodice najznačajniji prediktori kognitivne komponente subjektivnog blagostanja, a to je zadovoljstvo životom (Diaz i Bui, 2017). Ovo nam sugerise da izražen etnički identitet, kao i stabilna porodična mreža mogu služiti kao bazični oslonci u svakodnevnom funkcionisanju.

Kada je reč o afektivnoj (emocionalnoj) komponenti, rezultati su bili još kompleksniji. Pored etničkog identiteta i porodične podrške, kao značajni faktori izdvojili su se i ženski rodni identitet, kao i androgini rodni identitet (sposobnost pojedinca da integriše i tradicionalno muške i tradicionalno ženske karakteristike ponašanja) (Diaz i Bui, 2017).

U drugoj studiji (Koydemir, 2013) ispitivalo se kako mladi ljudi turskog porekla u Nemačkoj balansiraju između kulture porekla i kulture domaćina, tj. nemačke kulture, te kako ti procesi direktno oblikuju njihovo subjektivno blagostanje. Istraživanje je metodološki dizajnirano tako da testira efekte kulturnih identifikacija na dve ključne dimenzije subjektivnog blagostanja: kognitivnu (zadovoljstvo životom) i afektivnu (pozitivne i negativne emocije). Takođe, korišćen je niz instrumenata za merenje identifikacije sa turskom i nemačkom kulturom, uključujući turski identitet, nemački identitet, ali i dvostruki identitet. Rezultati su pokazali da je najzastupljenija akulturaciona strategija među mladima bila integracija, a odmah nakon nje separacija (zadržavanje isključivo sopstvene kulture uz distanciranje od većinske).

Rezultati su pokazali i da identifikacija sa kulturom porekla (turskom kulturom) i identifikacija sa većinskom kulturom (nemačkom kulturom) deluju nezavisno jedna od druge, ali obe doprinose ukupnom subjektivnom blagostanju. Interesantno je da je identifikacija sa kulturom porekla primarno predviđala afektivnu komponentu subjektivnog blagostanja (pozitivne i negativne emocije), dok je identifikacija sa većinskom kulturom bila jači prediktor kognitivne komponente subjektivnog blagostanja (zadovoljstva životom). Takođe, dvostruka identifikacija, odnosno osećaj pripadnosti obema grupama istovremeno daje jedinstven doprinos ishodima subjektivnog blagostanja, koji prevazilazi doprinos bilo koje pojedinačne varijable akulturacije (Koydemir, 2013).

Značajan doprinos razumevanju povezanosti etničkog porekla i subjektivnog blagostanja, odnosno mentalnog zdravlja, pružila je grupa autora koju je predvodila Brit Oppedal kroz seriju studija sprovedenih na populaciji mladih imigranata u Norveškoj.

U prvoj studiji (Oppedal, Røysamb i Heyerdahl, 2005) analizirani su podaci prikupljeni od 1275 učenika desetog razreda, koji su poticali iz 11 različitih etničkih grupa. Cilj je bio da se istraže varijacije u psihijatrijskim problemima s obzirom na pol, generaciju imigranata i specifično etničko poreklo. Druga, longitudinalna studija (Oppedal, Røysamb i Sam, 2004) pratila je 137 učenika (od osmog do devetog razreda) tokom godinu dana, kako bi se utvrdilo kako socijalna podrška i samopoštovanje posreduju u vezi između akulturacije i promena u mentalnom zdravlju.

Analiza rezultata oba istraživanja pokazuje nam nekoliko zanimljivih činjenica (Oppedal, Røysamb i Sam, 2004; Oppedal, Røysamb & Heyerdahl, 2005):

- a) Etnički identitet i samopoštovanje kao medijatori. Istraživanje iz 2004. godine identifikovalo je samopoštovanje kao ključni medijator krize identiteta. Odnosno, stabilan etnički identitet doprinosi višem samopoštovanju, što dalje direktno vodi ka boljem mentalnom zdravlju i subjektivnom blagostanju. Utvrđeno je da proces akulturacije utiče na mentalno zdravlje kroz

dva indirektna puta: putem socijalne podrške specifične za određeni kulturni domen i putem samopoštovanja.

- b) Kriza etničkog identiteta i diskriminacija kao faktori rizika. Autori definišu krizu etničkog identiteta i percipiranu diskriminaciju kao primarne faktore rizika. Međutim, longitudinalni podaci pokazuju da podrška vršnjaka u školi i podrška porodice deluju kao snažni baferi koji ublažavaju negativne efekte krize identiteta i diskriminacije na mentalno zdravlje.
- c) Kulturna kompetencija kao zaštita. Kao ključni faktori identifikovani su porodične vrednosti i kulturna kompetencija (sposobnost funkcionisanja i u matičnoj i u kulturi zemlje domaćina). Utvrđeno je da kompetencija u obe kulture značajno doprinosi blagostanju, pri čemu socijalna podrška porodice ima presudnu ulogu u očuvanju mentalnog zdravlja kod mlađih adolescenata.
- d) Vulnerabilnost s obzirom na pol i generaciju. Studija iz 2005.godine pokazala je da su devojčice prve generacije i dečaci druge generacije imigranata posebno ranjivi na razvoj emocionalnih problema i problema u ponašanju. Takođe, utvrđene su značajne varijacije u simptomima između različitih etničkih grupa, što nam sugerise da kulturološki specifični faktori igraju veliku ulogu u načinu na koji se subjektivno blagostanje manifestuje (Oppedal, Røysamb & Sam, 2004; Oppedal, Røysamb & Heyerdahl, 2005).

Još jedna studija (Schaafsma, 2011) bavila se pitanjem kako identifikacija sa sopstvenom (matičnom) grupom i identifikacija sa većinskom grupom utiču na odnos između percipirane diskriminacije i subjektivnog blagostanja. Cilj je bio ispitati da li snažan etnički identitet može delovati kao štit koji sprečava da negativna iskustva u društvu naruše psihološku ravnotežu pojedinca.

Rezultati do kojih je došla autorka su sledeći (Schaafsma, 2011):

- a) Paradoks visoke identifikacije. Utvrđeno je da pojedinci koji se snažno identifikuju sa svojom etničkom grupom češće primećuju i prijavljuju diskriminaciju. Međutim, iako je više primećuju, oni su značajno manje podložni njenim negativnim efektima. Za one sa visoko izraženim etničkim identitetom, iskustva diskriminacije (suptilne ili otvorene) i njihovo subjektivno blagostanje nisu bili povezani. Drugim rečima, njihov etnički identitet služio im je kao štit.
- b) Ranjivost niske identifikacije. Nasuprot tome, kod ispitanika sa slabom identifikacijom sa svojom etničkom grupom diskriminacija je bila direktno i negativno povezana sa

subjektivnim blagostanjem. Ovi pojedinci jednostavno nemaju kolektivni resurs na koji bi se oslonili, te svaka uvreda ili marginalizacija direktno pogađa njihovo subjektivno blagostanje.

- c) Rizik identifikacije sa većinom. Ono što je jako interesantno je da snažna identifikacija sa većinskom grupom može čak i pogoršati negativne efekte diskriminacije. Osobe koje žele da se potpuno integrišu i identifikuju sa većinom, diskriminaciju doživljavaju kao lični poraz i odbacivanje od strane grupe kojoj žele da pripadaju, što svakako deluje negativno na njihovo subjektivno blagostanje (Schaafsma, 2011).

Sociokulturni i istorijski kontekst kao odrednica etničkog identiteta Bošnjaka u Srbiji

Etnički identitet Bošnjaka predstavlja složen konstrukt koji se oblikovao kroz specifične istorijske, političke i sociokulturne procese na prostoru Balkana. Razumevanje savremenog identiteta Bošnjaka u Srbiji zahteva uvid u njegov istorijski razvoj, kao i u širi društveni kontekst u kojem se ovaj identitet formira i održava. U tom smislu, etnički identitet Bošnjaka ne može se posmatrati kao statična kategorija, već kao dinamičan proces koji je rezultat dugotrajnog istorijskog kontinuiteta i savremenih društvenih okolnosti (Brubaker, 2004).

Istorijski posmatrano, Bošnjaci predstavljaju južnoslovenski narod čiji se identitet razvijao na prostoru srednjovekovne Bosne. Iako su etnički i jezički bliski drugim južnoslovenskim narodima, njihova posebnost se oblikovala kroz specifično istorijsko iskustvo, pre svega tokom perioda Osmanskog carstva. Upravo u tom periodu dolazi do masovnijeg prihvatanja islama, što je imalo ključnu ulogu u diferencijaciji u odnosu na pravoslavno i katoličko stanovništvo (Imamović, 2003).

Tokom osmanskog perioda, identitet stanovništva bio je primarno određen religijskom pripadnošću, a ne nacionalnim kategorijama u savremenom smislu. Tek sa procesima modernizacije i nacionalnog buđenja u 19. i 20. veku dolazi do transformacije religijskog identiteta u etnički i nacionalni. U tom kontekstu, Bošnjaci prolaze kroz specifičan proces identitetske transformacije, koji se razlikuje od razvoja drugih južnoslovenskih naroda (Filandra, 1998; Fine, 2007).

Poseban značaj za formiranje savremenog bošnjačkog identiteta ima period socijalističke Jugoslavije, kada se uvodi kategorija „Muslimani“ u nacionalnom smislu. Ova kategorija predstavlja insitucionalno priznanje posebnog identiteta, ali istovremeno ostavlja otvorena pitanja o njegovoj prirodi, budući da je zasnovana na religijskoj odrednici (Bringa, 1995). Tek početkom 1990-ih godina dolazi do reafirmacije etnonima „Bošnjaci“, čime se identitet jasnije definiše kao etnički i nacionalni, a ne isključivo religijski (Kriještorac, 2022).

Savremeni bošnjački identitet tako predstavlja rezultat istorijskog procesa u kojem se prepliću religijski, kulturni i politički faktori. Ovaj identitet karakteriše kombinacija jezičke, kulturne i religijske pripadnosti, pri čemu islam kao religija ima značajnu i konstitutivnu ulogu, ali postoje i drugi faktori koji oblikuju bošnjački identitet. Bošnjaci dele jezik sa drugim južnoslovenskim narodima, ali se razlikuju po specifičnim kulturnim obrascima i kolektivnom iskustvu (Hodžić, 2013).

Kada je reč o Bošnjacima u Srbiji, njihov identitet dodatno je oblikovan statusom nacionalne manjine. Većinski deo bošnjačke populacije u Srbiji živi u regionu Sandžaka (ili Raške oblasti), koji predstavlja specifičan sociokulturni prostor sa izraženim istorijskim i identitetstkim kontinuitetom. U ovom kontekstu, etnički identitet Bošnjaka razvija se u interakciji sa većinskim društvom, što bi svakako uključivalo procese integracije, ali i potencijalne izazove (Bašić, 2006).

Kao što smo i napomenuli, status manjine podrazumeva specifične društvene okolnosti koje mogu uticati na formiranje i izražavanje identiteta. Pripadnici manjinskih grupa često su suočeni sa potrebom balansiranja između očuvanja sopstvene kulture i prilagođavanja dominantnoj društvenoj strukturi. Ovaj proces može uključivati različite strategije identitetskog pozicioniranja, kao što su integracija, asimilacija ili naglašavanje grupne posebnosti (Berry, 1997).

U tom kontekstu, etnički identitet Bošnjaka može imati važnu psihološku funkciju. On ne predstavlja samo oznaku grupne pripadnosti, već i okvir kroz koji pojedinci interpretiraju sopstvena iskustva i odnose sa društvenim okruženjem. Posebno u situacijama potencijalne diskriminacije ili marginalizacije, etnički identitet može delovati kao važan resurs za očuvanje samopoštovanja i psihološke stabilnosti (Phinney, 1990).

Istovremeno, savremeni identitet Bošnjaka karakteriše i unutrašnja raznolikost. Razlike se mogu uočiti u stepenu religioznosti, političkim stavovima kao i u odnosu prema etničkom identitetu. Generacijske razlike takođe igraju značajnu ulogu, pri čemu mlađe generacije često razvijaju fleksibilnije i višeslojnije identitetske obrasce (Spahić-Šiljak, 2012; Bašić, 2018).

Etnički identitet formira se u okviru šireg društvenog konteksta, a ne izolovano. Porodična socijalizacija, mediji, obrazovni sistem i političke institucije imaju značajnu ulogu u oblikovanju identitetskih sadržaja (Verkuyten, 2018). U slučaju Bošnjaka u Srbiji, ovi faktori mogu doprineti kako očuvanju identiteta, tako i njegovoj transformaciji u skladu sa savremenim društvenim tokovima.

Dakle, etnički identitet Bošnjaka može se razumeti kao dinamičan konstrukt koji se kontinuirano redefiniše kroz interakciju istorijskog nasleđa i savremenih društvenih procesa. Njegova

važnost ne ogleda se samo u očuvanju kulturne posebnosti, već i u njegovoj ulozi u psihološkom funkcionisanju pojedinca, posebno u kontekstu manjinskog statusa i društvenih izazova.

Svi gorenavedeni sociodemografski i istorijski parametri položaja Bošnjaka u Srbiji ne predstavljaju samo statičnu pozadinu istraživanja, već direktno oblikuju psihološku realnost pripadnika ove manjinske zajednice. Specifičnost bošnjačkog kulturnog identiteta, koja se ogleda u distinktivnim religijskim i jezičkim praksama, funkcioniše kao ključni psihološki resurs pripadnosti, ali istovremeno markira granice prema većinskoj grupi, što u određenim društvenim konstelacijama može povećati vidljivost grupe i percepciju diskriminacije.

Dalje, život u sredinama sa različitim demografskim sastavom (većinske naspram manjinskih opština) direktno utiče na doživljaj priznanja ili nepriznanja kolektivnog identiteta. U sredinama gde su manjina, Bošnjaci se češće suočavaju sa izazovom očuvanja samopoštovanja u kontekstu gde njihova kulturna specifičnost nije društvena norma, što može voditi ka specifičnim strategijama manjinskog uticaja ili, u negativnom ishodu, ka narušavanju subjektivnog blagostanja. S druge strane, u sredinama gde čine većinu, snažna emocionalna povezanost sa grupom može delovati kao bafer protiv negativnih uticaja spoljašnje sredine. Na taj način, sociološki položaj Bošnjaka postaje direktna determinanta njihove kognitivne procene zadovoljstva životom i afektivnog balansa, što opravdava potrebu da se ovaj kontekst tretira kao aktivna varijabla u istraživačkom modelu.

Značaj istraživanja i istraživački jaz

Razmatranje odnosa između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja kod Bošnjaka u Srbiji ima značajan teorijski, empirijski i društveni značaj. Sa teorijskog stanovišta, ovo istraživanje doprinosi boljem razumevanju načina na koji etnički identitet utiče na psihološko funkcionisanje pojedinca. Iako su etnički identitet i subjektivno blagostanje široko istraživani konstrukti, njihova međusobna povezanost i dalje predstavlja kompleksno pitanje koje zahteva integraciju različitih teorijskih pristupa. Povezivanjem razvojnih modela identiteta, socijalno-psiholoških teorija i savremenih pristupa subjektivnom blagostanju, moguće je dobiti celovitiju sliku o ulozi etničke pripadnosti u oblikovanju subjektivnog doživljaja života.

Empirijski značaj ovog istraživanja ogleda se u doprinosu postojećem korpusu istraživanja o odnosu etničkog identiteta i psiholoških ishoda. Dosadašnji nalazi uglavnom ukazuju na postojanje pozitivne povezanosti između etničkog identiteta i različitih aspekata blagostanja, uključujući samopoštovanje, zadovoljstvo životom i emocionalnu stabilnost (Phinney, 1990; Smith i Silva, 2011). Međutim, većina ovih istraživanja sprovedena je u zapadnim društvima, pre svega u Sjedinjenim Američkim Državama, i često se odnosi na specifične etničke grupe, poput afroameričke ili latino

populacije. Ovakva geografska i kulturna ograničenost otvara pitanje opšte primenljivosti postojećih nalaza u drugim društvenim kontekstima.

U tom smislu, posebno je važno ukazati na nedostatak istraživanja u kontekstu jugoistočne Evrope, a naročito u Srbiji. Iako se region odlikuje etničkom i kulturnom raznolikošću, empirijski radovi koji se bave psihološkim aspektima etničkog identiteta su relativno retki. Dodatno, istraživanja koja direktno ispituju povezanost etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja u ovom kontekstu su ograničena, što ukazuje na postojanje jasnog istraživačkog jaza.

Ovaj jaz je posebno izražen kada je reč o bošnjačkoj nacionalnoj manjini u Srbiji. Prema dostupnim saznanjima, do sada nije sprovedeno istraživanje koje sistematski ispituje povezanost etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja kod ove populacije. Dodatnu vrednost ovog istraživanja predstavlja i specifičan društveni kontekst u kojem se ono sprovodi. Naime, Bošnjaci u pojedinim gradovima u Srbiji predstavljaju brojčanu većinu, dok su u drugim gradovima manjina, što omogućava ispitivanje uticaja kontekstualnih faktora na formiranje identiteta i subjektivni doživljaj blagostanja. Istraživanja ukazuju da status grupe u lokalnom okruženju može uticati na percepciju sopstvene grupe, stavove i obrasce socijalne interakcije (Evans i Need, 2002; Xu, Farver i Pauker, 2015), što dodatno naglašava značaj ovakvog pristupa.

Pored toga, ovo istraživanje omogućava i dublje razumevanje varijabilnosti u odnosu između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja. Naime, etnički identitet ne mora imati isti značaj za sve pojedince, već njegova uloga može zavisi od različitih individualnih i kontekstualnih faktora, kao što su stepen razvijenosti identiteta (Phinney i Ong, 2007), percepcija diskriminacije (Shelton i sar., 2005) i specifičan socijalni kontekst u kojem grupa funkcioniše (Xu, Farver i Pauker, 2015).

Pored teorijskog i empirijskog doprinosa, ovo istraživanje ima i značajne praktične implikacije. Razumevanje načina na koji etnički identitet utiče na subjektivno blagostanje može poslužiti kao osnova za razvoj različitih intervencija i programa usmerenih na unapređenje mentalnog zdravlja Bošnjaka u Srbiji. Posebno je važno ispitivanje percepcije diskriminacije i njenog odnosa sa blagostanjem, budući da takvi nalazi mogu imati direktne implikacije za kreiranje politika i programa usmerenih na smanjenje diskriminacije i unapređenje društvene jednakosti.

Rezultati istraživanja mogu doprineti i razvoju društvenih politika koje podstiču inkluziju i jačanje socijalne kohezije. Na osnovu dobijenih nalaza moguće je osmisliti programe koji doprinose većoj integraciji manjinskih grupa u društveni život, kao i afirmaciji njihovog etničkog identiteta.

Dodatno, rezultati ovog istraživanja mogu imati primenu u obrazovnom i zakonodavnom kontekstu. U oblasti obrazovanja, rezultati mogu doprineti razvoju nastavnih sadržaja koji promovišu

interkulturalno razumevanje i uvažavanje etničke raznolikosti. U zakonodavnom smislu, mogu poslužiti kao empirijska osnova za unapređenje politika koje štite prava etničkih manjina i podstiču društvenu jednakost.

Konačno, fokus na bošnjačku nacionalnu manjinu u Srbiji omogućava bolje razumevanje specifičnih iskustava i izazova sa kojima se suočava ova etnička grupa.

Metodološki deo

Predmet istraživanja

S obzirom da smo videli da su već rađena istraživanja koja su se bavila vezom etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja (Vera i sar., 2015; Diaz & Bui, 2017), ali da nije rađeno istraživanje koje ispituje vezu etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja kod Bošnjaka u Srbiji, predmet ovog istraživanja bila bi veza etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja kod bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji. Istraživanje bi obuhvatilo sledeće analize: kako Bošnjaci definišu i doživljavaju svoj etnički identitet; da li postoji percepcija različitih vidova diskriminacije njihove grupe, te uticaj toga na njihovo subjektivno blagostanje. Dakle, predmet istraživanja bi bio ispitati da li, kako i na koji način etnički identitet Bošnjaka u Srbiji utiče na njihovo subjektivno blagostanje, i šta je to što izaziva da kod nekog etnički identitet bude povezan sa većim subjektivnim blagostanjem, a kod nekog sa manjim (da li je to diskriminacija prilikom zapošljavanja, nepravda prilikom raspodele državnog budžeta isl.). Ono što je veoma bitno da napomenemo jeste da bi se u planiranom istraživanju Bošnjaci ispitivali u dva različita društvena konteksta, tj. ispitati bi se Bošnjaci u onim gradovima u kojima su oni većina, ali i u onim gradovima u kojima su manjina, te bi se i na osnovu toga radile komparacije, odnosno, videli bismo kakva je veza između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja u situaciji kada su Bošnjaci većina i u situaciji kada su oni manjina.

Zadaci istraživanja

- a) Analizirati percepciju i doživljaj etničkog identiteta Bošnjaka u Srbiji;
- b) Ispitati da li Bošnjaci u Srbiji opažaju da su diskriminirani ;
- c) Proceniti nivo subjektivnog blagostanja kod Bošnjaka u Srbiji;
- d) Ispitati povezanost etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja kod Bošnjaka u Srbiji;
- e) Razmotriti uticaj odabranih sociokulturnih faktora koji bi mogli uticati na etnički identitet i subjektivno blagostanje Bošnjaka u Srbiji.

Hipoteze istraživanja

H1-Pretpostavlja se da će etnički identitet, u zavisnosti od prethodnih iskustava (pozitivnih ili negativnih), kod ispitanika sa pozitivnim iskustvima biti povezan sa višim subjektivnim blagostanjem, a kod ispitanika sa negativnim iskustvima, sa manjim (nižim) subjektivnim blagostanjem, te da će ispitanici koji su bili diskriminirani zbog svog etničkog identiteta imati i niže subjektivno blagostanje.

Obrazloženje: Ova hipoteza temelji se na ideji da etnički identitet, a u zavisnosti od iskustava koje pojedinac doživljava (npr. pozitivna iskustva poput socijalne podrške ili negativna iskustva poput različitih vidova diskriminacije), može na različite načine uticati na subjektivno blagostanje. Pojedinci sa pozitivnim iskustvima vezanim za etnički identitet verovatno će imati i više subjektivno blagostanje, dok pojedinci koji imaju negativna iskustva vezana za etnički identitet, poput marginalizacije ili diskriminacije, mogu imati niže subjektivno blagostanje jer takva negativna iskustva narušavaju njihov etnički identitet i samopoštovanje.

Diskriminacija na bilo kom nivou, koja može biti ispoljena na različite načine, jedan je od najvažnijih faktora koji mogu negativno uticati na subjektivno blagostanje, i to posebno kod manjinskih grupa (Schaafsma, 2011). Ova hipoteza pretpostavlja da će Bošnjaci koji doživljavaju (ili su doživljavali) visok nivo diskriminacije imati niže subjektivno blagostanje, jer diskriminacija može voditi do osećaja marginalizacije, anksioznosti i smanjenog samopoštovanja (Crocker, Luhtanen, Blaine & Broadnax, 1994).

H2-Pretpostavlja se da postoji pozitivna korelacija između intenziteta uključenosti u tradicionalne kulturne prakse Bošnjaka i njihovog subjektivnog blagostanja.

Obrazloženje: Kulturne prakse često služe kao oblik očuvanja etničkog identiteta i povezivanja sa zajednicom (Supek, 1989). Bošnjaci koji aktivno učestvuju u kulturnim praksama (poput nekih tradicionalnih predstava, izvršavanja različitih običaja za koje se veruje da su bošnjački, učestvovanje u različitim svečanostima vezanim za bošnjačku kulturu isl.), verovatno će osećati veći nivo pripadnosti zajednici, što može doprineti višem subjektivnom blagostanju kao i emocionalnoj stabilnosti. Ova hipoteza mogla bi biti podržana Teorijom socijalnog identiteta (Tajfel & Turner, 1978), jer upravo učešće u kolektivnim aktivnostima jača kolektivni identitet, a što pozitivno utiče na blagostanje.

H3-Pretpostavlja se da Bošnjaci koji doživljavaju visok stepen emocionalne povezanosti (privrženosti) sa svojom etničkom grupom imaju više subjektivno blagostanje.

Obrazloženje: Etnički identitet odnosi se, između ostalog, i na osećaj povezanosti sa etničkom grupom (Keefe, 1992). Upravo ta emocionalna povezanost sa etničkom grupom može doprinosti većem osećaju pripadnosti, podrške i sigurnosti (Haneš, 2012), što može pozitivno uticati na subjektivno blagostanje, kao i na samopoštovanje pojedinca. Pojedinci koji osećaju snažnu emocionalnu povezanost sa svojom etničkom grupom verovatno imaju i veću

socijalnu podršku i razvijeniju mrežu zajedništva, što doprinosi njihovom ukupnom blagostanju.

H4-Pretpostavlja se da različiti sociodemografski faktori (starost, nivo obrazovanja, politička orijentacija isl.) statistički značajno moderiraju odnos između snage etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja pojedinca.

Obrazloženje: Ova hipoteza se oslanja na ideju da različiti sociodemografski faktori, poput obrazovanja, tipa naselja, materijalnog statusa, političke orijentacije ...mogu moderirati (pojačati ili oslabiti) odnos između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja. Na primer, mlađi Bošnjaci ili oni sa višim nivoom obrazovanja mogu drugačije doživljavati svoj etnički identitet u odnosu na starije ili manje obrazovane Bošnjake, što može uticati na način na koji etnički identitet utiče na njihovo subjektivno blagostanje. Ili, vezano za političku orijentaciju, Bošnjaci sa liberalnijom političkom orijentacijom mogu biti skloniji naglašavanju univerzalnih prava i inkluzije, dok Bošnjaci sa konzervativnijim stavovima mogu pridavati veći značaj očuvanju tradicije i identiteta svoje grupe.

H5-Pretpostavlja se da ispitanici koji žive u sredinama sa bošnjačkom većinom iskazuju statistički značajno viši nivo subjektivnog blagostanja u poređenju sa ispitanicima koji žive u sredinama u kojima su Bošnjaci manjina.

Obrazloženje: Teorija socijalnog identiteta (Tajfel & Turner, 1978) sugerise da ljudi imaju veće samopoštovanje i osećaj sigurnosti kada su okruženi članovima svoje grupe, jer to jača kolektivni identitet i socijalnu podršku. Upravo zbog toga pretpostavljamo da Bošnjaci koji žive u sredinama gde su većina mogu imati više subjektivno blagostanje jer osećaju veću socijalnu podršku i sigurnost.

Varijable

U našem istraživanju prediktorska varijabla je etnički identitet (kao i sociodemografske varijable) dok je kriterijumska varijabla subjektivno blagostanje.

Etnički identitet. Jedna od definicija etničkog identiteta je ona u kojoj se on definiše kao „dinamičan i multidimenzionalni konstrukt koji se odnosi na nečiji identitet ili osećaj da osoba pripada određenoj etničkoj grupi“ (Phinney, 2003). Stepen izraženosti i značaja etničkog identiteta kod ispitanika meriće se različitim relevantnim upitnicima namenjenim za tu svrhu (upitnici su detaljno navedeni i opisani u narednim pasusima).

Subjektivno blagostanje. Ovaj konstrukt najčešće se definiše kao afektivna i kognitivna evaluacija sopstvenog života (Diener, 2000). Kao i etnički identitet, i subjektivno blagostanje meriće

se različitim relevantnim upitnicima (i ovi upitnici su detaljno navedeni i opisani u narednim pasusima). Bitno je da napomenemo da ćemo subjektivno blagostanje posmatrati kao multidimenzionalni konstrukt koji se sastoji od tri ključne, međusobno povezane komponente, a to su pozitivni afekt, negativni afekt i zadovoljstvo životom. Iako ove komponente zajedno čine širu sliku psihološkog funkcionisanje pojedinca, u statističkoj obradi podataka one će biti analizirane kao zasebni ishodi. Ovakav pristup je odabran jer faktori poput etničkog identiteta ili diskriminacije mogu imati specifičan i diferencijalan uticaj na kognitivnu procenu života u odnosu na trenutno emocionalno stanje. Time se izbegava gubitak značajnih informacija koji bi nastao stapanjem ovih mera u jedan indikator, čime se dobija precizniji uvid u mehanizme blagostanja kod bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji.

Od **sociodemografskih varijabli** u istraživanje su uključene sledeće:

Pol (muški/ženski). Pol, kako pokazuju neka istraživanja, može uticati na stepen izražavanja etničkog identiteta (Zinn, 1980), jer, različite grupe mogu imati specifične uloge i očekivanja vezana za pol, što može uticati na način na koji pojedinci doživljavaju svoj (etnički) identitet i blagostanje. Zbog toga smo ovu sociodemografsku varijablu uključili u naše istraživanje, kako bismo utvrdili ima li razlike između muškaraca i žena u stepenu izražavanja etničkog identiteta i u kakvoj je to vezi sa subjektivnim blagostanjem. Ova varijabla je registrovana tako što su ispitanici zaokružili jednu od dve ponuđene opcije vezane za pol (muški/ženski).

Starost. Starost je takođe važan faktor jer se u različitim fazama života etnički identitet može razvijati ili menjati (Branch, Tayal & Triplett, 2000). Ono što je posebno interesantno u našem slučaju je što su stariji ispitanici prošli i kroz rat koji se odigrao na teritoriji bivše Jugoslavije '90-ih godina prošlog veka, pa je tu naročito važno utvrditi vezu između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja, za razliku recimo od mlađih ispitanika, koji nisu prošli kroz rat. Ova varijabla je registrovana tako što su ispitanici upisali broj navršenih godina.

Nivo obrazovanja. Istraživanja pokazuju i da nivo obrazovanja može uticati na percepciju etničkog identiteta (Syed & Azmitia, 2009), zbog toga što obrazovaniji pojedinci mogu imati drugačiji pogled na svoju etničku pripadnost, jer su izloženi različitim perspektivama kroz obrazovni sistem. Obrazovanje može doprineti i većem samopoštovanju i osećaju lične kontrole (Ross & Broh, 2000), što svakako može uticati i na subjektivno blagostanje. Ova varijabla je registrovana tako što su ispitanici zaokružili jednu od više ponuđenih opcija (osnovna škola, zanat, srednja škola, fakultet, postdiplomske studije, master/magistar nauka, doktor nauka).

Ekonomski status. Istraživanja su pokazala i uticaj ekonomskog statusa na etnički identitet (negativna veza) (Kaplan, Brown, Huynh & Huynh, 2016). Ekonomija često utiče na osećanje stabilnosti i sigurnosti, što svakako može uticati na subjektivno blagostanje. S druge strane, pojedinci sa višim ekonomskim statusom mogu imati više resursa za negovanje i izražavanje etničkog identiteta. Ova varijabla je registrovana tako što su ispitanici zaokružili jednu od više ponuđenih opcija (mnogo ispod proseka, malo ispod proseka, prosečan, malo iznad proseka, mnogo iznad proseka)

Tip naselja (selo/grad). Ljudi koji žive u ruralnim i urbanim sredinama mogu imati različita iskustva u vezi s etničkim identitetom (Tyler, 2006). U manjim zajednicama, etnički identitet često je intenzivnije izražen, za razliku od urbanih sredina, gde pojedinci mogu biti izloženi različitim kulturama i prilagođavati svoj etnički identitet prema širem društvenom okruženju, što bi svakako moglo uticati i na njihovo subjektivno blagostanje. Ova varijabla je registrovana tako što su ispitanici zaokružili jednu od dve ponuđene opcije (selo/grad).

Politička orijentacija (od krajnje levice do krajnje desnice). Politička orijentacija može odražavati stavove pojedinca prema socijalnim pitanjima (Duckitt & Sibley, 2016), uključujući i prava manjinskih grupa. Bošnjaci sa različitim političkim orijentacijama mogu imati različite percepcije o statusu svoje grupe u društvu, što može uticati i na njihov etnički identitet i na subjektivno blagostanje. Politička orijentacija može uticati i na način na koji pojedinci percipiraju sigurnost, jednakost i poštovanje svoje etničke grupe. Ova varijabla je registrovana tako što su ispitanici zaokružili jednu od više ponuđenih opcija (krajnja levica, umerena levica, ni levica ni desnica, umerena desnica, krajnja desnica).

Stepen učešća u kulturnim praksama Bošnjaka. Kultura je jedan od najvažnijih elemenata koji utiče na formiranje i održavanje etničkog identiteta (Nagel, 1994). Kulturne prakse Bošnjaka svakako su važan deo njihovog etničkog identiteta, i obuhvataju razne običaje, tradicije, jezičke karakteristike i slično. Ispitanik je trebao da proceni u kojoj meri smatra da učestvuje u kulturnim praksama Bošnjaka (generalno posmatrajući), i onda zaokruži jednu od više ponuđenih opcija (veoma malo ili nikako, malo, umereno, prilično, veoma često). Kulturne prakse merile su se u okviru posebne skale koja je konstruisana za potrebe istraživanja.

Percepcija etničke diskriminacije. Etnička diskriminacija je povezana sa lošijim fizičkim, i posebno mentalnim zdravljem (Williams, Neighbors & Jackson, 2003). Preko ove varijable nastojali smo da ispitamo u kojoj meri naši ispitanici, Bošnjaci, smatraju da je njihov narod diskriminisan samo zbog svog etničkog identiteta. Ova varijabla je registrovana tako što su ispitanici na petostepenoj skali

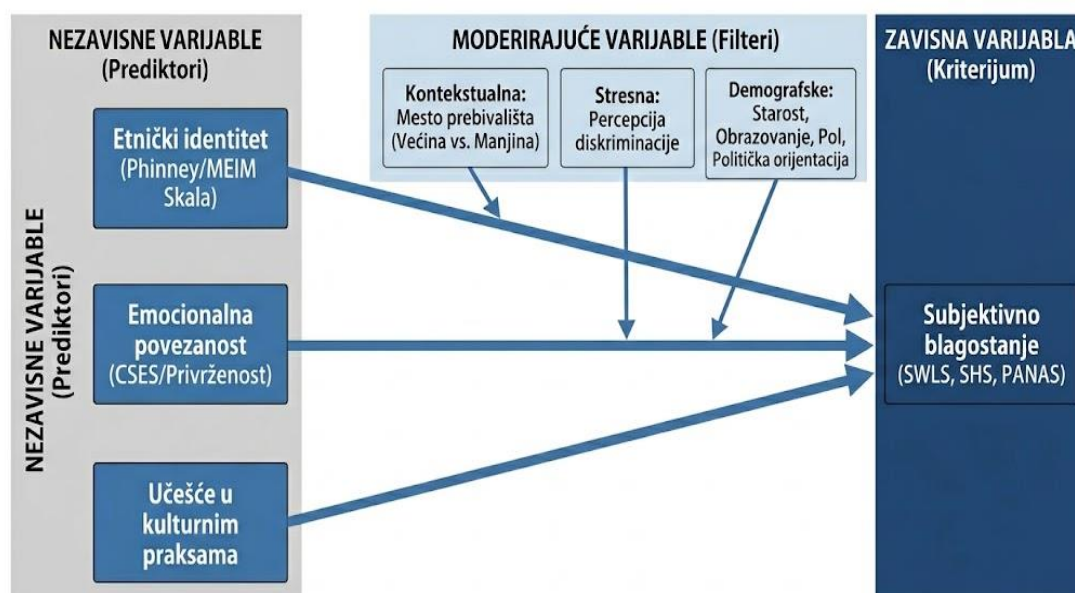
označili u kojoj meri smatraju da je njihov narod etnički diskrimisan (1-Bošnjaci uopšte nisu etnički diskriminisani, 5-Bošnjaci svakodnevno doživljavaju etničku diskriminaciju).

Ovde je bitno napomenuti da je, u okviru istraživačkog dizajna, percepcija etničke diskriminacije pozicionirana na dva nivoa kako bi se obuhvatila njena puna kompleksnost. Na prvom nivou, etnička diskriminacija se tretira kao direktna negativna determinanta subjektivnog blagostanja (H2). Na drugom nivou, etnička diskriminacija se posmatra i kao moderirajuća varijabla, tj. kao faktor koji menja prirodu odnosa između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja (H1).

Mesto prebivališta (grad/opština). S obzirom da ispitujemo Bošnjake u gradovima gde su oni većina i gde su manjina, biće nam potrebno da znamo gde naši ispitanici žive. Ispitanici su u upitniku, u delu predviđenom za to, upisivali svoje mesto prebivališta.

U cilju jasnijeg razumevanja odnosa između ispitivanih fenomena, istraživanje je koncipirano kroz teorijski model u kojem je subjektivno blagostanje postavljeno kao centralna kriterijumska varijabla. Kao ključni prediktori (nezavisne varijable) definisani su etnički identitet, emocionalna povezanost sa grupom i učešće u kulturnim praksama.

S obzirom na kompleksnost manjinskog konteksta, percepcija diskriminacije, mesto prebivališta (socijalni kontekst), kao i odabrane sociodemografske varijable (starost, obrazovanje, politička orijentacija isl.), u modelu zauzimaju ulogu moderirajućih varijabli, čime se testira pretpostavka da navedeni faktori menjaju smer ili intenzitet veze između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja. Ovakva struktura omogućava uvid ne samo u direktne uticaje, već i u uslove pod kojima se taj odnos menja, pružajući time sveobuhvatnu sliku adaptivnih procesa Bošnjaka u Srbiji.

Slika 1. *Konceptualni model istraživanja odnosa između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja*

Instrumenti

a) **Mera višegrupnog etničkog identiteta** (Multigroup Ethnic Identity Measure, Phinney, 1992). Ova Skala sastoji se od 20 tvrdnji, a ispitanik treba da proceni koliko se svaka odnosi na njega. Unutrašnja konzistentnost Skale u prethodnim istraživanjima kreće se u rasponu od $\alpha=0.81$ do 0.92 (Phinney, 1992; Roberts i sar., 1999).

1-u potpunosti se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-uglavnom se slažem, 5-u potpunosti se slažem.

b) **Upitnik o uočenoj etničkoj diskriminaciji** (PEDQ-CV, Brondolo i sar., 2005). Ova Skala se sastoji od 17 ajtema, a ispitanik treba da proceni da li se nekada našao u takvoj situaciji zbog svog etničkog identiteta. Unutrašnja konzistentnost Skale kreće se u rasponu od $\alpha=0.85$ - 0.91 .

c) **Skala kolektivnog samopoštovanja** (Collective Self-Esteem Scale, Luhtanen & Crocker, 1992). Ova Skala sastoji se od 16 ajtema, i ispituje koliko pojedinac vrednuje svoju etničku grupu, kao i njegov osećaj pripadnosti toj etničkoj grupi. Unutrašnja konzistentnost Skale kreće se u rasponu od $\alpha=0.80$ - 0.91 .

1-u potpunosti se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-uglavnom se slažem, 5-u potpunosti se slažem.

d) **Skala zadovoljstva životom** (Satisfaction With Life Scale, Diener, Emmons, Larsen & Griffin, 1985). Ova Skala sastoji se od 5 ajtema, a ispitanik treba da označi koliko se svaka tvrdnja odnosi na njega. Unutrašnja konzistentnost Skale kreće se u rasponu od $\alpha=0.79-0.89$.

1-u potpunosti se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-uglavnom se slažem, 5-u potpunosti se slažem.

e) **Skala za ispitivanje pozitivnih i negativnih afekata** (Positive and Negative Affect Schedule, PANAS, Watson, Clark & Tellegen, 1988). Ova Skala sastoji se od 20 ajtema, a ispitanik treba da na svakom označi od 1 do 5 koliko se odnosi na njega, odnosno da li se i u kojoj meri osećao tako u poslednjih nedelju dana. Unutrašnja konzistentnost Skale kreće se u rasponu od $\alpha=0.86-0.90$.

1-Uopšte se nisam tako osećao/la, 2-Vrlo retko, 3-Ponekad, 4-Često, 5-Veoma često ili gotovo uvek.

f) **Skala subjektivne sreće** (The Subjective Happiness Scale, Lyubomirsky & Lepper, 1999). Ova Skala sastoji se od 4 ajtema, tj.tvrdnje, a ispitanik treba da na petostepenoj skali proceni koliko se svaka od četiri tvrdnje odnosi na njega. Unutrašnja konzistentnost Skale kreće se u rasponu od $\alpha=0.79-0.94$.

g) **Posebno konstruisane skale** za ispitivanje posvećenosti bošnjačkoj tradiciji, te emocionalne povezanosti sa etničkim identitetom. Za Skalu posvećenosti bošnjačkoj tradiciji, rezultati su pokazali izuzetnu adekvatnost uzorkovanja ($KMO = 0,927$) i statistički značajnu korelaciju među ajtemima ($p<0,001$). Eksploratorna faktorska analiza izdvojila je jednu dominantnu komponentu koja objašnjava 55,89% varijanse, pri čemu svih 15 stavki ostvaruje visoku zasićenost (iznad 0,55), što uz Kronbahov alfa koeficijent od 0,856 potvrđuje visoku homogenost i pouzdanost mere. Slični indikatori dobijeni su i za Skalu emocionalne povezanosti sa etničkim identitetom, gde KMO koeficijent od 0,871 i Bartletov test potvrđuju preciznost faktorske ekstrakcije. Ova petostepena skala pokazala je izuzetnu fokusiranost, budući da jedna izdvojena komponenta objašnjava čak 69,73% ukupnog varijabiliteta, uz visoka faktorska opterećenja svih ajtema (iznad 0,71). Visoka unutrašnja konzistentnost instrumenta ($\alpha=0,886$) dodatno opravdava tretiranje ovih rezultata kao stabilnih pokazatelja emocionalne privrženosti grupi. Detaljan statistički prikaz faktorske strukture, zasićenosti ajtema i ostalih parametara validnosti i pouzdanosti za sve korišćene instrumente, dat je u poglavlju Psihometrijske karakteristike upitnika. Upravo ovakvi psihometrijski parametri dokazuju da konstruisane skale

ne predstavljaju samo praktična rešenja, već metodološki utemeljene alate sa jasnom strukturom i visokim poverenjem u mereni konstrukt.

Uzorak

U uzorak je uključeno 303 ispitanika. Što se tiče samog načina prikupljanja podataka, podaci su se prikupljali preko onlajn upitnika. Pre popunjavanja upitnika, na prvoj strani, nalazilo se uputstvo preko kojeg se ispitanici obaveštavaju da su njihovi odgovori potpuno anonimni, da će se koristiti samo u naučno-istraživačke svrhe, molba za iskrene odgovore kao i obaveštenje da u bilo kom trenutku mogu odustati od popunjavanja upitnika. Takođe, ono što je jako bitno da napomenemo jeste to se na prvoj strani nalazila informacija da treba nastaviti sa popunjavanjem upitnika samo ako se ispitanik/ispitanica etnički identifikuje kao Bošnjak/Bošnjakinja, i ukoliko ima 18 ili više godina, jer smo smatrali da ispitanici mlađi od 18 godina nemaju dovoljno iskustva da bi odgovorili na neka pitanja u upitniku.

Jedan od ključnih doprinosa ovog istraživanja je napuštanje tretmana manjinske grupe kao homogene celine. Umesto toga, uvodi se kontekstualna varijabla tipa sredine, kojom se operacionalizuje razlika između opština u kojima Bošnjaci čine demografsku većinu (Novi Pazar, Tutin i Sjenica) i onih u kojima su u manjinskom položaju (svi ostali gradovi u Srbiji, poput Nove Varoši, Prijepolja, Beograda, Novog Sada isl.). Ova podela ne služi samo za opis uzorka, već se u istraživanju tretira kao moderator koji potencijalno menja odnos između etničkog identiteta, doživljaja diskriminacije i subjektivnog blagostanja.

Istraživanje je sprovedeno u skladu sa visokim etičkim standardima naučnog rada, a za njegovu realizaciju dobijeno je zvanično odobrenje Etičkog odbora Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

U nastavku dat je opis, tj. frekvenciona analiza uzorka prema kategorijskim varijablama istraživanja.

- Prema polu: 121 ispitanik, 39,9% uzorka su muškarci, a 182 ispitanice, tj. 60,1% uzorka su žene.
- Prema nivou obrazovanja: 6 ispitanika, tj. 2% uzorka su ispitanici sa završenom zanatom/stručnom školom, 74 ispitanika, tj. 24,4% uzorka sa srednjom školom, 162 ispitanika, tj. 53,5% uzorka sa osnovnim akademskim studijama, 53 ispitanika, tj. 17,5% uzorka sa master akademskim studijama/magistraturom, 8 ispitanika, tj. 2,6% uzorka sa doktorskim akademskim studijama.
- Prema ekonomskom statusu: 4 ispitanika, tj. 1,3% uzorka čine ispitanici sa ekonomskim statusom mnogo ispod proseka, 9 ispitanika, tj. 3% uzorka sa ekonomskim statusom malo

ispod proseka, 200 ispitanika, tj. 66% uzorka sa prosečnim ekonomskim statusom, 73 ispitanika, tj. 24,1% uzorka sa ekonomskim statusom malo iznad proseka, a 17 ispitanika, tj. 5,6% uzorka sa ekonomskim statusom mnogo iznad proseka.

- Prema tipu naselja: 275 ispitanika, tj. 90,8% uzorka su ispitanici iz grada, 28 ispitanika, tj. 9,2% uzorka ispitanici sa sela.
- Prema političkoj orijentaciji: 16 ispitanika, tj. 5,3% uzorka su pripadnici krajnje levice, 27 ispitanika, tj. 8,9% uzorka su pripadnici umerene levice, 218 ispitanika, tj. 71,9% uzorka su pripadnici centra, 33 ispitanika, tj. 10,9% su pripadnici umerene desnice, a 9 ispitanika, tj. 3% uzorka su pripadnici krajnje desnice.
- Prema brojčanoj dominantnosti etničke grupe: 190 ispitanika, tj. 62,7% uzorka pripadaju većinskoj etničkoj grupi mesta prebivališta, a 113 ispitanika, tj. 37,3% uzorka pripadaju manjinskoj etničkoj grupi mesta prebivališta.

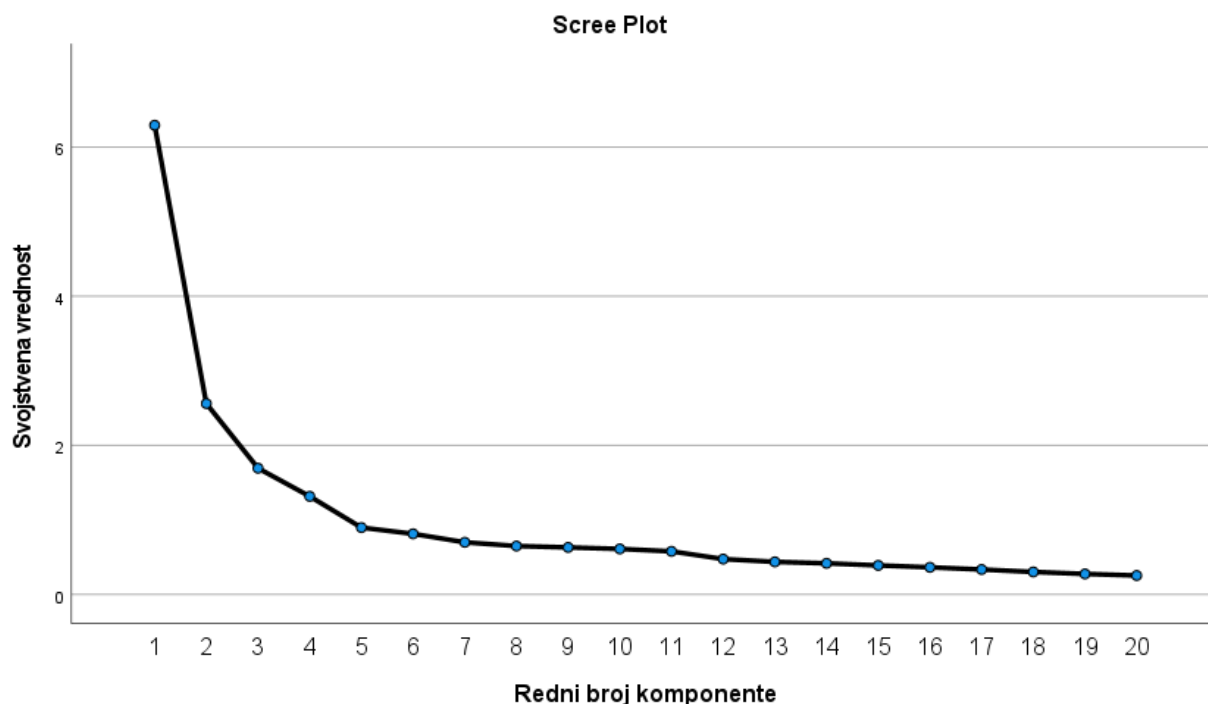
Prosečna starost ispitanika uzorka je 30,82 godina sa standardnom devijacijom od 11,66. Polovina uzorka ima 27 i manje godina. Najmlađi ispitanik ima 18, a najstariji 75 godina.

Psihometrijske karakteristike upitnika

Prva skala

Pre same statističke analize koja će opisati i verifikovati rezultate istraživanja potrebno je analizirati instrument. Za početak, analizom glavnih komponenti biće izdvojene komponente koje na osnovu odgovarajućih ajtema upitnika opisuju izvesne karakteristike koje instrument meri. Izdvajanje faktora će biti vršeno tumačenjem „Scree“ dijagrama.

KMO=0,878, što predstavlja dobar rezultat adekvatnosti, tj. povezanosti stavki unutar komponentata. Bartletov test potvrđuje rezultat sa $H=2462,883$ i $p=0,000<0,01$ što znači da podaci statistički značajno odstupaju od hipoteze sferičnosti, tj. postoji visok nivo povezanosti među stavkama. Prosečna vrednost komunaliteta svake stavke sa njoj odgovarajućom izdvojenom komponentom je veći od 0,6 pa je zadovoljen i Kajzerov kriterijum adekvatnosti uzorka.

Slika 2. Scree dijagram za prvu skalu

Na osnovu Scree dijagrama može se primetiti da se nakon četvrtog izdvojenog faktora svojstvene vrednosti razlikuju manje, tj. pad dijagrama postaje zanemarljiv. Ovako izdvojene komponente zadovoljavaju i kriterijum svojstvene vrednosti veće od 1 pri izdvajanju.

Bliže karakteristike izdvojenih komponenti date su u tabeli ispod.

Tabela 1. Svojstvene vrednosti i procenti varijabiliteta određenih izdvojenim komponentama.

Komponenta	Inicijalno izdvajanje			Izdvajanje nakon rotacije		
	Svojstvena vrednost	% varijabiliteta	Kumulativni % varijabiliteta	Svojstvena vrednost	% varijabiliteta	Kumulativni % varijabiliteta
1	6,295	31,475	31,475	4,721	23,605	23,605
2	2,561	12,805	44,280	2,914	14,569	38,174
3	1,694	8,469	52,750	2,389	11,945	50,120
4	1,316	6,582	59,332	1,842	9,212	59,332

Sve svojstvene vrednosti odabranih komponenti su veće od 1 i sve pojedinačno određuju preko 6,5% varijabiliteta manifestnih varijabli, s tim da prva određuje 31,475%. Ukupan procenat varijabiliteta manifestnih varijabli izdvojenim komponentama je 59,332%. Nakon rotacije varimax metodom svojstvene vrednosti odabranih komponenti su sve veće od 1,5 i sve pojedinačno određuju preko 9,2% varijabiliteta manifestnih varijabli, s tim da prva određuje 23,605%.

Kako slaba korelacija, tj. korelacija sa koeficijentom manjim od 0,3 po apsolutnoj vrednosti ne mora biti statistički značajna, podešeno je da se komponente formiraju samo od ajtema koji sa komponentom koreliraju sa koeficijentom koji je po apsolutnoj vrednosti 0,4 ili veći. U nastavku su prikazani ajtemi koji formiraju svaku komponentu.

Tabela 2. *Analiza pouzdanosti izdvojenih komponenti.*

Komponenta	N	Alfa
Zadovoljstvu pripadnošću svojom etničkom grupom	8	0,896
/	4	0,601

Nakon rotacije prva komponenta, tj. varijabla sastavlja se od ajtema 3, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 18 i 20. Kontekst ajtema ukazuje na to da ovom komponentom instrument meri stav ispitanika o **zadovoljstvu svojom etničkom grupom**. Pouzdanost merenja ove stavke kvantifikovana Kronbahovim alfa koeficijentom iznosi 0,896 što predstavlja vrlo dobru pouzdanost.

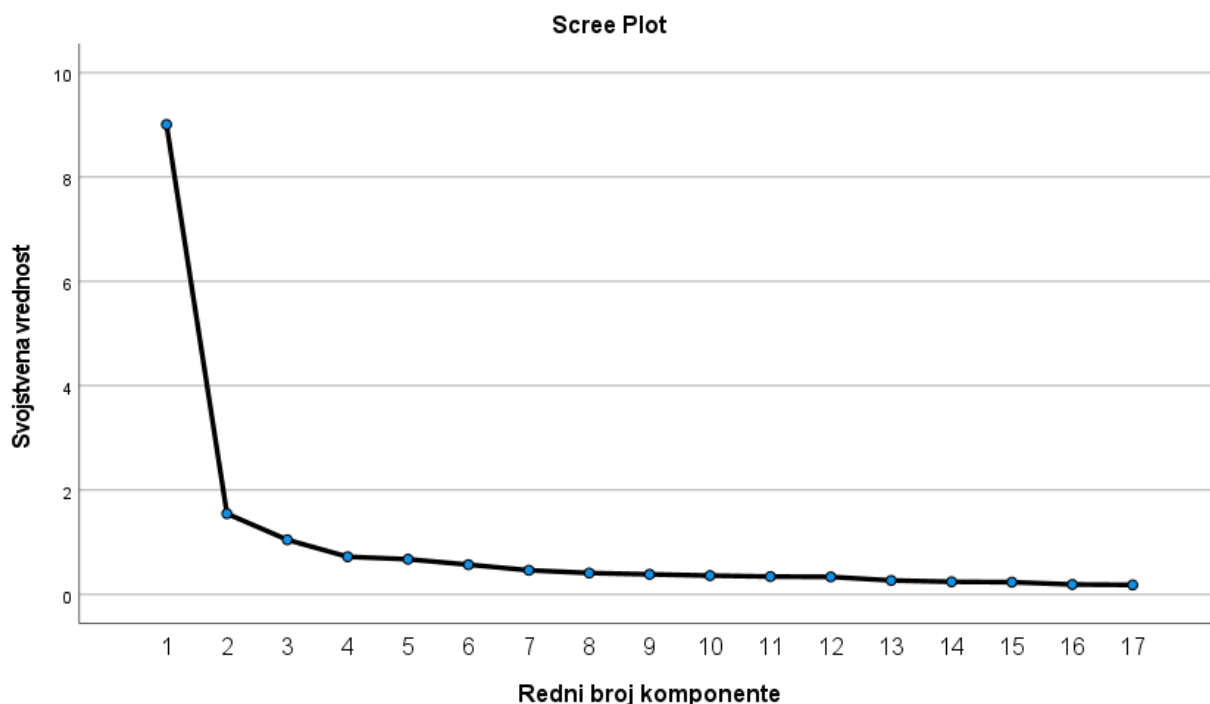
Druga i treća komponenta imaju koeficijente pouzdanosti manje od 0,5 pa se pouzdanost merenja njima ne može prihvatiti.

Četvrta komponenta sastavlja se od ajtema 7, 8, 10 i 15. Kontekst ajtema nije interpretabilan. Kronbahov alfa koeficijent za ovu komponentu je 0,601 što se može prihvatiti kao zadovoljavajuće ali s obzirom na nemogućnost interpretacije komponentu je bolje isključiti iz ostatka analize..

Nakon ponovljene analize sa fiksiranim brojem izdvojenih komponenti, rešenje daje manje pouzdano merenje, pa se varijable zadržavaju sa prvobitnim izdvajanjem.⁷

Druga skala

Za drugu skalu, Kajzer-Mejer-Olkin koeficijent adekvatnosti uzorkovanja iznosi 0,914 što predstavlja odličnu adekvatnost. Na osnovu Bartletovog testa sferičnosti pokazalo se da ajtemi uzajamno koreliraju statistički značajno ($H=3515,518$, $p=0,000<0,001$). Dakle, rezultati faktorske analize biće precizni.

Slika 3. *Scree dijagram za drugu skalu.*

Na osnovu scree dijagrama može se primetiti da je za drugu skalu nagib najveći između prve i druge komponente, a zatim pad biva umeren. Dakle, treba izdvojiti jednu komponentu. Međutim, zbog velike varijabilnosti između prve i druge komponente razlika svojstvenih vrednosti ostalih komponenti se dijagramom ne može predstaviti pouzdano. Posmatrajući svojstvene vrednosti veće od 1 uzimaju se i 2. i 3. komponenta.

Tabela 3. *Svojstvene vrednosti i procenti varijabiliteta određenih izdvojenim komponentama.*

Komponenta	Inicijalno izdvajanje			Izdvajanje nakon rotacije		
	Svojstvena vrednost	% varijabiliteta	Kumulativni % varijabiliteta	Svojstvena vrednost	% varijabiliteta	Kumulativni % varijabiliteta
1	9,007	52,984	52,984	4,629	27,232	27,232
2	1,549	9,112	62,096	3,959	23,288	50,519
3	1,048	6,166	68,262	3,016	17,743	68,262

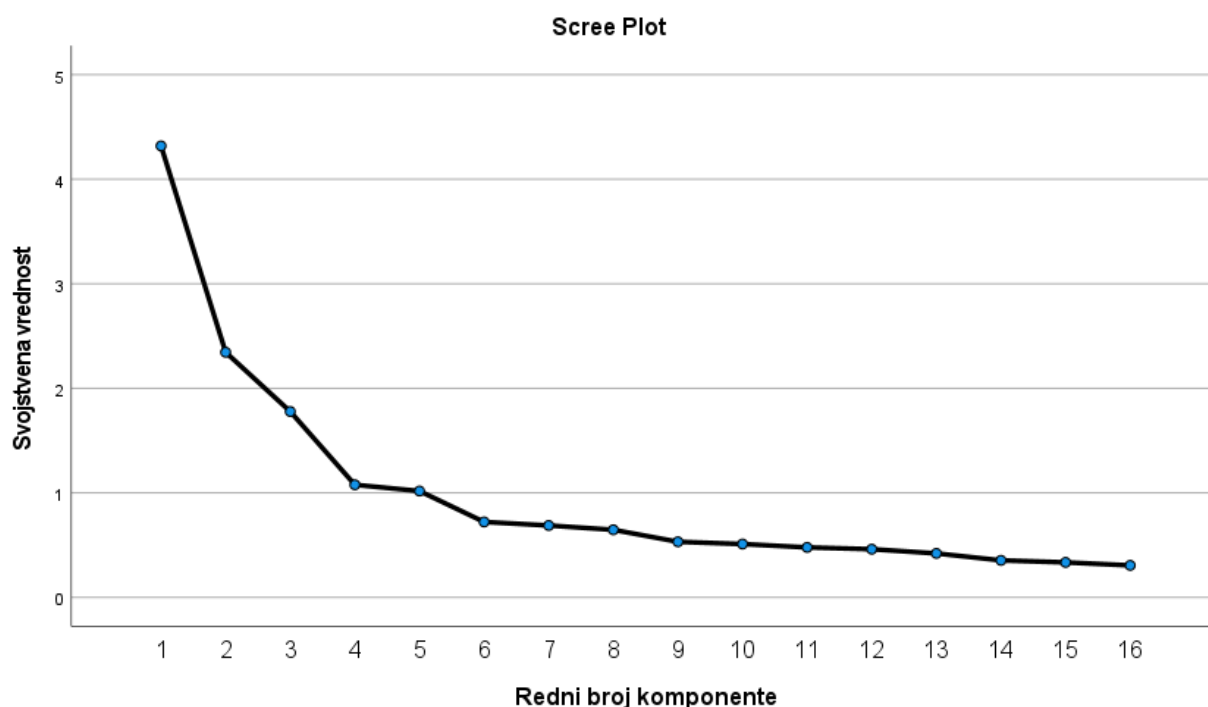
Svojstvene vrednosti odabranih komponenti su sve veće od 1 i sve pojedinačno određuju preko 6,1% varijabiliteta manifestnih varijabli, s tim da prva određuje 52,984%. Ukupan procenat varijabiliteta manifestnih varijabli izdvojenim komponentama je 68,262%. Nakon rotacije varimax metodom svojstvene vrednosti odabranih komponenti su sve veće od 3 i sve pojedinačno određuju preko 17,7% varijabiliteta manifestnih varijabli, s tim da prva određuje 27,232%.

Nakon rotacije prva komponenta, tj. varijabla, sastavlja se od ajtema 3, 4, 6, 7, 10, 13, 14, 15, 16 i 17. Kontekst ajtema ukazuje na to da ovom komponentom instrument meri stav ispitanika o doživljenoj diskriminaciji po nacionalnoj osnovi. Pouzdanost merenja ove stavke kvantifikovana Kronbahovim alfa koeficijentom iznosi 0,939 što predstavlja odličnu pouzdanost.

Iako i ostale dve komponente imaju pouzdanost veću od 0,9, suštinski vrše merenje iste varijable pa se neće tretirati u daljoj analizi. Ponovljenom analizom glavnih komponenti, dobija se da su sve stavke druge skale uključene u komponentu, a merenje je pouzdano sa Kronbahovom alfom od 0,939, što je odlično.

Treća skala

Za treću skalu, Kajzer-Mejer-Olkin koeficijent adekvatnosti uzorkovanja iznosi 0,813 što predstavlja dobru adekvatnost. Na osnovu Bartletovog testa sferičnosti pokazalo se da ajtemi uzajamno koreliraju statistički značajno ($H=1518,479$, $p<0,001$). Dakle, rezultati faktorske analize biće precizni.

Slika 4. Scree dijagram za treću skalu.

Na osnovu scree dijagrama može se primetiti najveći nagib kod četvrte komponente, ali su svojevredne vrednosti u nastavku stabilne tek posle pete. Nakon analize pouzdanosti dobijenih komponenti samo njih 3 ima zadovoljavajuću pouzdanost.

Tabela 4. *Svojstvene vrednosti i procenti varijabiliteta određenih izdvojenim komponentama.*

Komponenta	Inicijalno izdvajanje			Izdvajanje nakon rotacije		
	Svojstvena vrednost	% varijabiliteta	Kumulativni % varijabiliteta	Svojstvena vrednost	% varijabiliteta	Kumulativni % varijabiliteta
1	4,319	26,993	36,993	3,580	22,375	22,375
2	2,345	14,659	41,652	2,967	18,545	40,921
3	1,779	11,116	52,768	1,896	11,847	52,768

Izdvojene komponente redom imaju svojstvene vrednosti 4,319, 2,345 i 1,779 i određuju 26,993%, 14,659% i 11,116% varijabiliteta odgovarajućih manifestnih varijabli redom. Nakon rotacije, izdvojene komponente redom imaju svojstvene vrednosti 3,580, 2,967 i 1,869 i određuju 22,375%, 18,545% i 11,847% varijabiliteta odgovarajućih manifestnih varijabli redom. Ukupan procenat varijabiliteta manifestnih varijabli određenog izdvojenim komponentama iznosi 58,892%.

Treća komponenta sadrži ajteme 3, 4, 11 i 12 koji koreliraju sa manifestnom varijablom sa koeficijentima ne manjim od 0,576 i nema negativnih korelacija. Na osnovu konteksta ajtema, komponenta se ne može interpretirati kao mera jedne karakteristike, a uzevši u obzir nisku pouzdanost zbog Kronbahovog alfa jednakog 0,540, komponentu treba isključiti iz analize. Stoga se analiza glavnih komponenti vrši ponovo sa izdvajanjem dve komponente. Ajtemi 4 i 12 ekstrakcijom bivaju dodeljeni drugoj komponenti, ali joj smanjuju pouzdanost merenja. Semantičkim kontekstom ne odgovaraju ostalim ajtemima komponente pa je optimalno isključiti ih iz razmatranja. U konačnom modelu prva komponenta ima 8, a druga 6 ajtema.

Tabela 5. *Analiza pouzdanosti izdvojenih komponenti.*

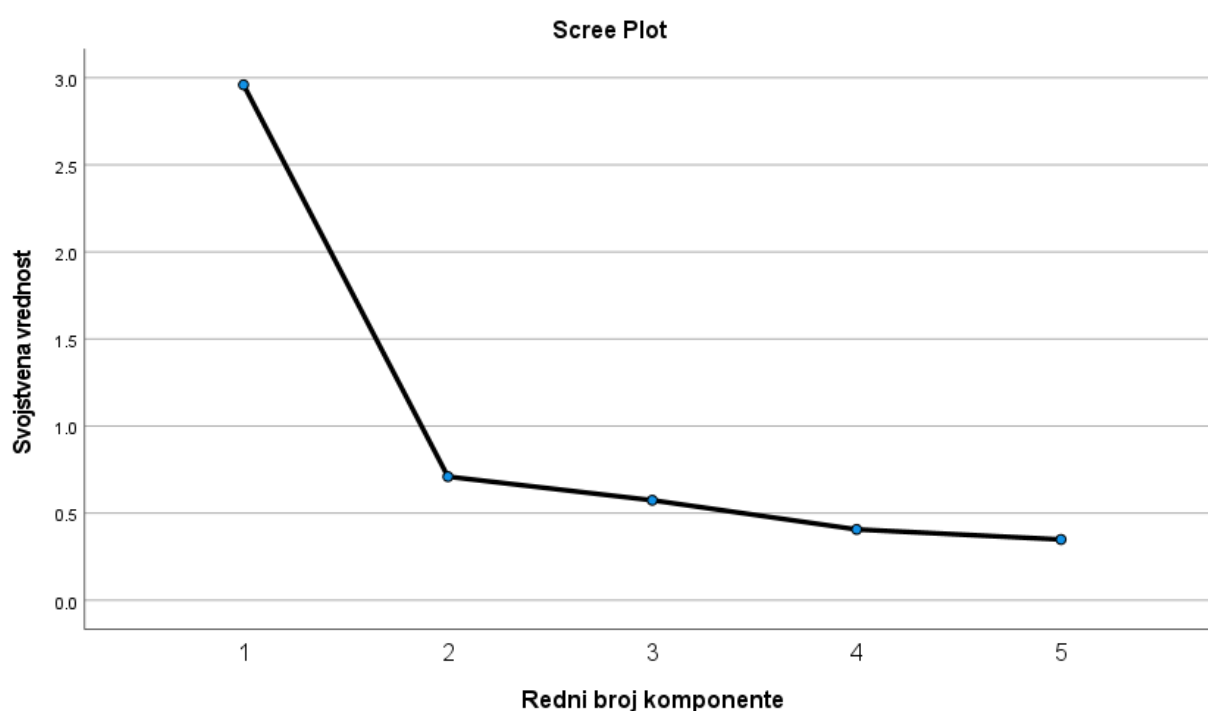
Komponenta	N	Alfa
Pozitivna percepcija svoje etničke grupe	8	0,813
Negativna percepcija svoje etničke grupe	6	0,760

Prva komponenta sadrži ajteme 1, 3, 6, 8, 9, 11, 14 i 16 koji koreliraju sa manifestnom varijablom sa apsolutnim koeficijentom ne manjim od 0,598. Na osnovu konteksta ajtema može se zaključiti da se ovom komponentom meri pozitivna percepciju svoje etničke grupe. Kronbahova alfa je 0,813 pa je pouzdanost vrlo dobra.

Druga komponenta sadrži ajteme 2, 5, 7, 10, 13 i 15 koji koreliraju sa manifestnom varijablom sa koeficijentima ne manjim od 0,592 i nema negativnih korelacija. Na osnovu konteksta ajtema, možemo zaključiti da se ovom komponentom meri negativna percepcija svoje etničke grupe. Kronbahova alfa je 0,760 pa je pouzdanost dobra.

Četvrta skala

Za četvrtu skalu, Kajzer-Mejer-Olkin koeficijent adekvatnosti uzorkovanja iznosi 0,826 što predstavlja dobru adekvatnost. Na osnovu Bartletovog testa sferičnosti pokazalo se da ajtemi uzajamno koreliraju statistički značajno ($H=528,162$, $p<0,001$). Dakle, rezultati faktorske analize biće precizni.

Slika 5. Scree dijagram za četvrtu skalu.

Na osnovu scree dijagrama može se primetiti najveći nagib kod druge komponente. S obzirom i da je svojstvena vrednost samo jedne komponente veća od 1 to će se smatrati i optimalnim rešenjem.

Tabela 6. Svojstvene vrednosti i procenti varijabiliteta određenih izdvojenim komponentama.

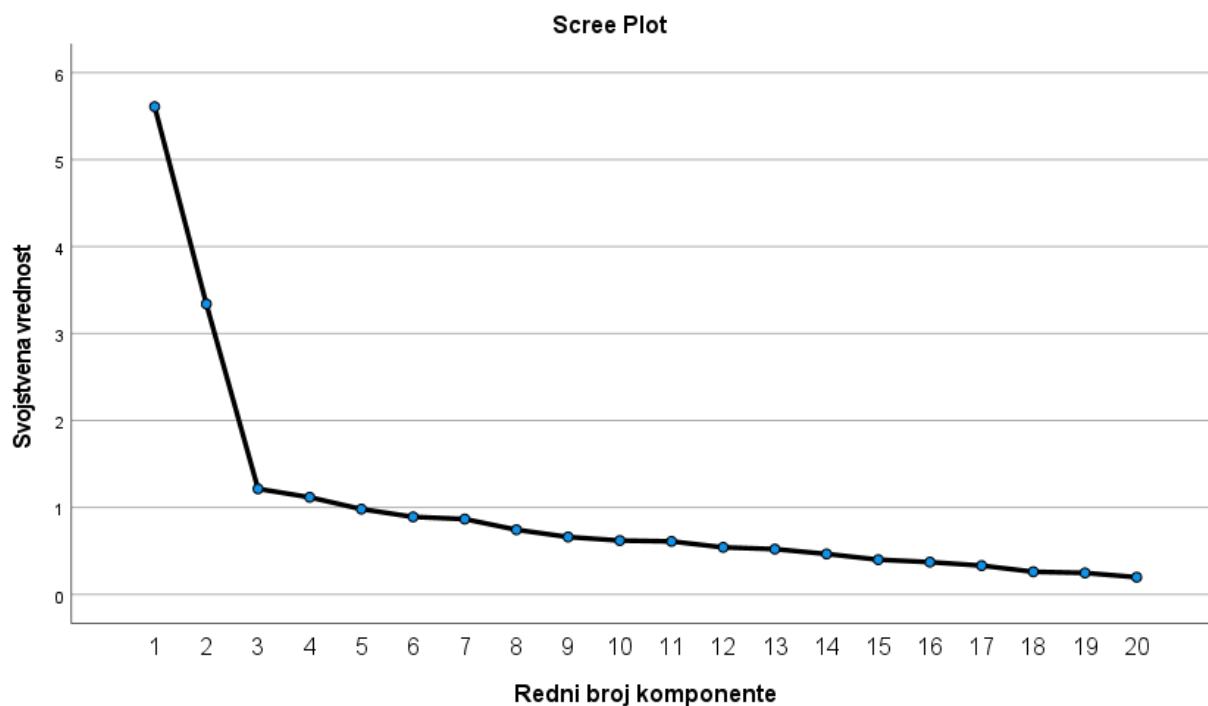
Komponenta	Inicijalno izdvajanje		
	Svojstvena vrednost	% varijabiliteta	Kumulativni % varijabiliteta
1	2,960	59,193	59,193

Izdvojena komponenta ima svojstvenu vrednost 2,960 i određuje 59,193% varijabiliteta odgovarajuće manifestne varijable.

Komponenta sadrži svih pet ajtema koji koreliraju sa manifestnom varijablom sa apsolutnim koeficijentom ne manjim od 0,677. Na osnovu konteksta ajtema može se zaključiti da se ovom komponentom meri stav ispitanika o zadovoljstvu životom. Kronbahova alfa je 0,820 pa je pouzdanost vrlo dobra.

Peta skala

Za petu skalu, Kajzer-Mejer-Olkin koeficijent adekvatnosti uzorkovanja iznosi 0,841 što predstavlja dobru adekvatnost. Na osnovu Bartletovog testa sferičnosti pokazalo se da ajtemi uzajamno koreliraju statistički značajno ($H=2388,0$, $p<0,001$). Dakle, rezultati faktorske analize biće precizni.

Slika 6. Scree dijagram za petu skalu.

Na osnovu scree dijagrama može se primetiti najveći nagib kod treće komponente. Svojstvene vrednosti date su u nastavku. Na osnovu scree testa najbolje je izdvojiti dve komponente.

Tabela 7. Svojstvene vrednosti i procenti varijabiliteta određenih izdvojenim komponentama.

Komponenta	Inicijalno izdvajanje			Izdvajanje nakon rotacije		
	Svojstvena vrednost	% varijabiliteta	Kumulativni % varijabiliteta	Svojstvena vrednost	% varijabiliteta	Kumulativni % varijabiliteta
1	5,609	28,045	28,045	4,538	22,690	22,690
2	3,341	16,704	44,749	4,412	22,059	44,749

Izdvojene komponente redom imaju svojstvene vrednosti 5,609 i 3,341 i određuju 28,045% i 16,704% varijabiliteta odgovarajućih manifestnih varijabli redom. Nakon rotacije, izdvojene komponente redom imaju svojstvene vrednosti 4,538 i 4,412 i određuju 22,690% i 22,059% varijabiliteta odgovarajućih manifestnih varijabli redom. Ukupan procenat varijabiliteta manifestnih varijabli određenog izdvojenim komponentama iznosi 44,749%.

Tabela 8. *Analiza pouzdanosti izdvojenih komponenti.*

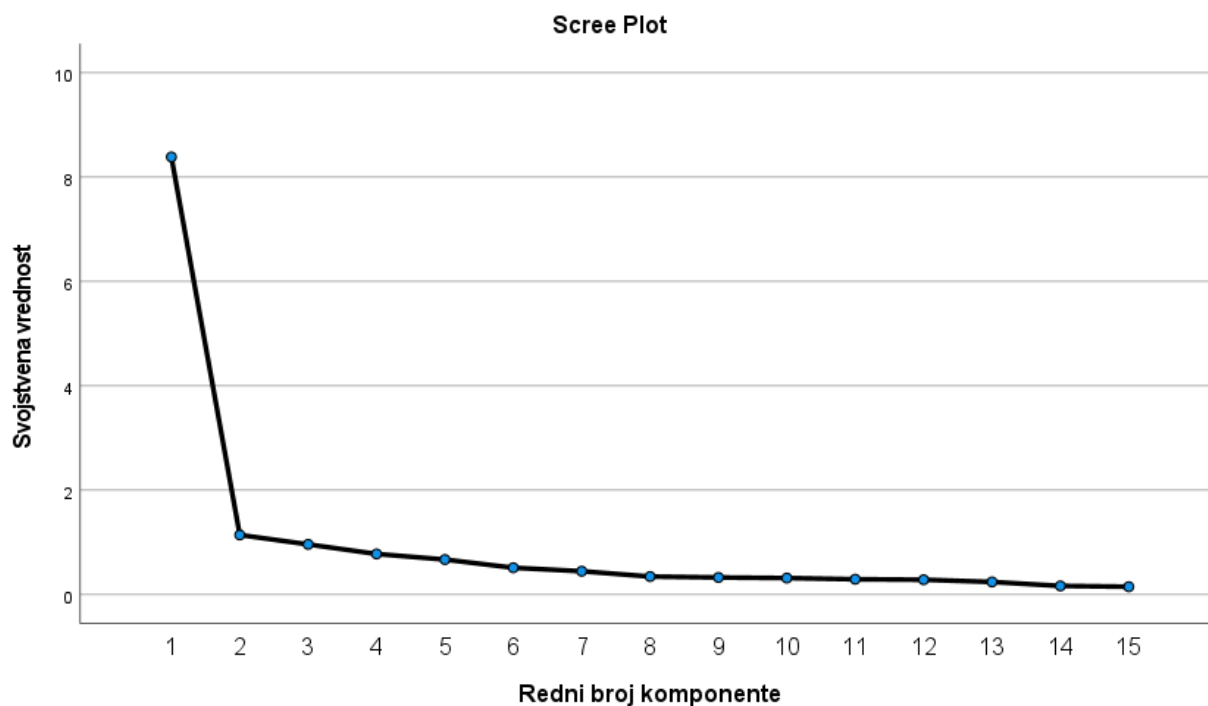
Komponenta	N	Alfa
Pozitivan afekt	11	0,855
Negativan afekt	9	0,851

Prva komponenta sadrži ajteme 1, 3, 5, 8, 9, 10, 12, 14, 16, 17 i 19 koji koreliraju sa manifestnom varijablom sa apsolutnim koeficijentom ne manjim od 0,518. Na osnovu konteksta ajtema može se zaključiti da se ovom komponentom meri pozitivan afekt ispitanika. Kronbahova alfa je 0,813 pa je pouzdanost vrlo dobra.

Druga komponenta sadrži ajteme 2, 4, 6, 7, 11, 13, 15, 18 i 20 koji koreliraju sa manifestnom varijablom sa koeficijentima ne manjim od 0,457 (a sledećim najmanjim 0,594) i nema negativnih korelacija. Na osnovu konteksta ajtema, možemo zaključiti da se ovom komponentom negativan afekt ispitanika. Kronbahova alfa je 0,851 pa je pouzdanost dobra.

Šesta skala

Za šestu skalu, Kajzer-Mejer-Olkin koeficijent adekvatnosti uzorkovanja iznosi 0,927 što predstavlja odličnu adekvatnost. Na osnovu Bartletovog testa sferičnosti pokazalo se da ajtemi uzajamno koreliraju statistički značajno ($H=3227,633$, $p<0,001$). Dakle, rezultati faktorske analize biće precizni.

Slika 7. Scree dijagram za šestu skalu.

Na osnovu scree dijagrama može se primetiti najveći nagib kod druge komponente. Na osnovu scree testa optimalno rešenje ima jednu komponentu.

Tabela 9. Svojtvene vrednosti i procenti varijabiliteta određenih izdvojenim komponentama.

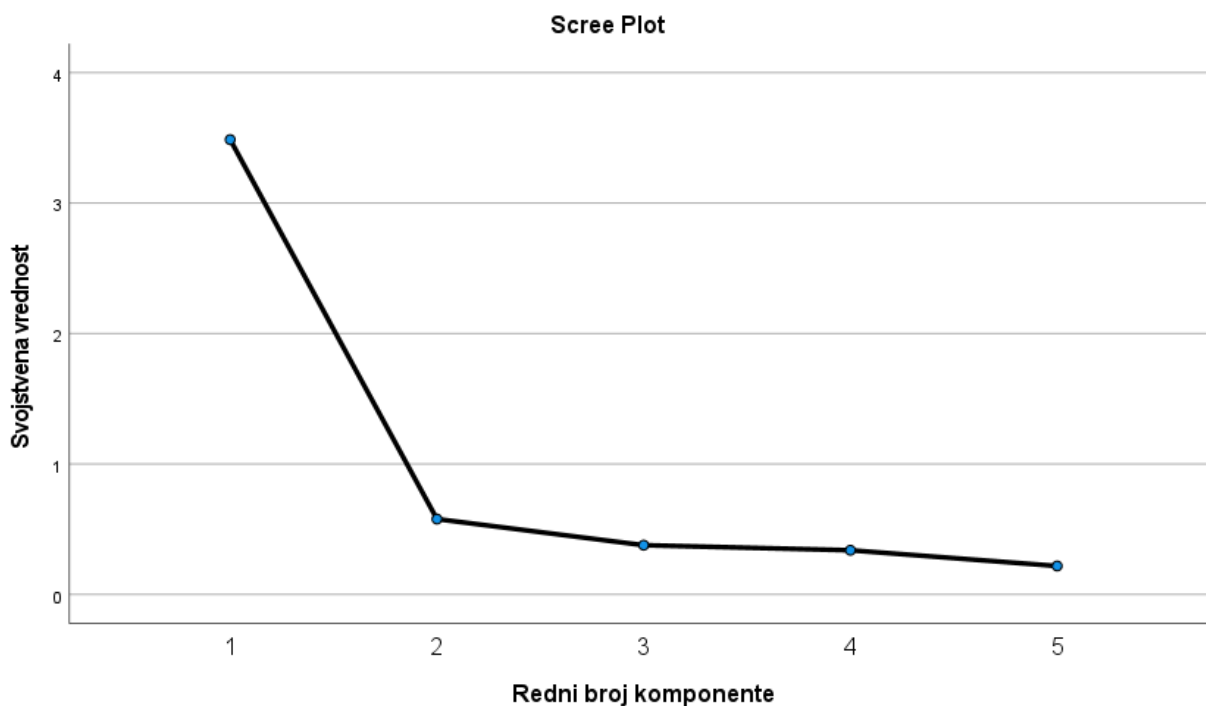
Komponenta	Inicijalno izdvajanje		
	Svojtvena vrednost	% varijabiliteta	Kumulativni % varijabiliteta
1	8,385	55,899	55,899

Izdvojena komponenta ima svojtvenu vrednost 8,385 i određuje 55,899% varijabiliteta odgovarajuće manifestne varijable.

Komponenta sadrži svih petnaest ajtema koji koreliraju sa manifestnom varijablom sa apsolutnim koeficijentom ne manjim od 0,551. Na osnovu konteksta ajtema može se zaključiti da se ovom komponentom meri posvećenost tradiciji. Kronbahova alfa je 0,856 pa je pouzdanost vrlo dobra.

Sedma skala

Za sedmu skalu, Kajzer-Mejer-Olkin koeficijent adekvatnosti uzorkovanja iznosi 0,871 što predstavlja vrlo dobru adekvatnost. Na osnovu Bartletovog testa sferičnosti pokazalo se da ajtemi uzajamno koreliraju statistički značajno ($H=861,461$, $p<0,001$). Dakle, rezultati faktorske analize biće precizni.

Slika 8. Scree dijagram za sedmu skalu.

Na osnovu scree dijagrama može se primetiti najveći nagib kod druge komponente. Na osnovu scree testa optimalno rešenje ima jednu komponentu.

Tabela 10. Svojstvene vrednosti i procenti varijabiliteta određenih izdvojenim komponentama.

Komponenta	Inicijalno izdvajanje		
	Svojstvena vrednost	% varijabiliteta	Kumulativni % varijabiliteta
1	3,487	69,738	69,738

Izdvojena komponenta ima svojstvenu vrednost 8,385 i određuje 69,738% varijabiliteta odgovarajuće manifestne varijable.

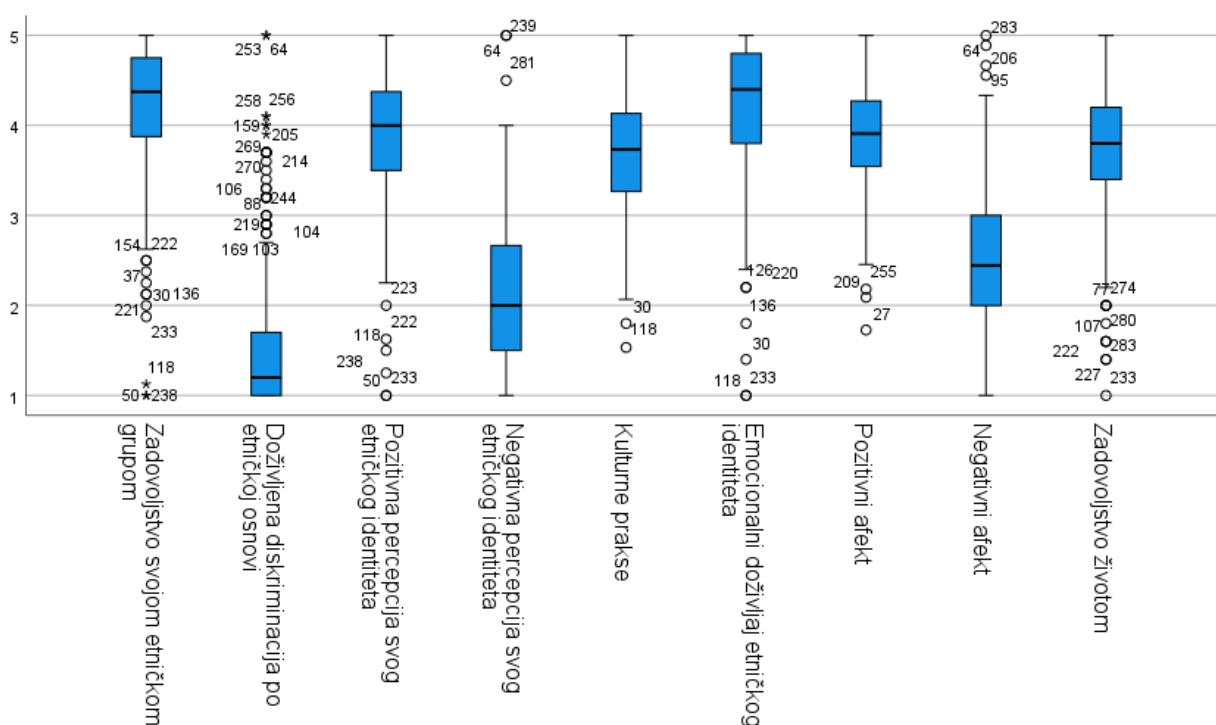
Komponenta sadrži svih pet ajtema koji koreliraju sa manifestnom varijablom sa apsolutnim koeficijentom ne manjim od 0,718. Na osnovu konteksta ajtema može se zaključiti da se ovom komponentom meri emocionalna povezanost sa etničkim identitetom. Kronbahova alfa je 0,886 pa je pouzdanost vrlo dobra.

Rezultati

U ovom poglavlju prikazaćemo rezultate empirijskog istraživanja usmerenog na ispitivanje povezanosti etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja kod Bošnjaka u Srbiji.

Pre svega, u nastavku ćemo prikazati deskriptivne statistike i testiranje normalnosti raspodele varijabli istraživanja. Ovo će dati informacije o tome koliko su izražene različite karakteristike etničkog identiteta i karakteristike koje bi se na osnovu njih mogle predvideti ili povezati izvesnom vezom. S obzirom da su sve varijable dobijene od stavki merenih Likertovom skalom sa pet modaliteta to je teorijska vrednost medijane, minimuma i maksimuma redom 3, 1 i 5.

Na osnovu testova normalnosti, i to i Kolmogorov-Smirnov testa i Šapiro-Vilk testa, dobijeno je da postoje statistički značajna odstupanja raspodela svake od varijabli istraživanja od normalne raspodele. Kod jedne varijable je odstupanje detektovano sa verovatnoćom greške od 3%, a kod ostalih varijabli sa manje od 0,5%. Ova informacija je značajna jer znači da prosečna vrednost ne mora biti dobar pokazatelj generalne veličine vrednosti, pa u obzir treba uzeti i medijane i standardne devijacije. S obzirom na to da uzorak ima više od 300 ispitanika, parametarske metode će na osnovu centralne granične teoreme dati pouzdane rezultate, ali uzorak treba proveriti i na spoljašnje vrednosti (outlier-e).

Slika 9. Kutijasti dijagrami varijabli istraživanja i prikaz spoljašnjih vrednosti.

Kako sve varijable imaju spoljašnje vrednosti, a diskriminacija po etničkoj osnovi čak i ekstremne spoljašnje vrednosti, rezultate je bolje proveriti neparametarskim metodama, gde je to moguće. Dakle, inicijalno se koriste parametarske metode jer su prosečne vrednosti i varijanse bolje mere u smislu utvrđivanja koliko su date karakteristike izražene, naročito u smislu poređenja. Neparametarske metode pre svega detektuju razlike u raspodelama koje ukazuju da postoji efekat ali ne i da li su razlike manifestovane u vrednosnom smislu (varijable mogu imati iste proseke ali različite raspodele, a obrnuto ne). U slučaju nepoklapanja rezultata statistički značajnih efekata parametarske i neparametarske metode, značajni rezultati su posledica spoljašnjih vrednosti i odbacivaće se kao faktor istraživanja.

Dodatno, zbog veličine uzorka testovi postaju vrlo osetljivi na minimalne efekte pa rezultiraju sa visokim t-vrednostima i niskim p-vrednostima. Stoga će biti uključene i standardizovane veličine efekta (eta-kvadrat η^2 , parcijalno eta-kvadrat η_p^2 , Koenovo d , rang-biserijalno r , Kendalovo W ...) sa pratećim tumačenjima.

Tabela 11. *Deskriptivne statistike varijabli istraživanja.*

Varijabla	Aritmetička sredina	Medijana	Minimum	Maksimum	Standardna devijacija
Zadovoljstvo etničkom grupom	4,20	4,38	1	5	0,75
Diskriminacija po etničkoj osnovi	1,52	1,20	1	5	0,77
Pozitivna percepcija etničkog identiteta	3,87	4	1	5	0,69
Negativna percepcija etničkog identiteta	2,13	2	1	5	0,74
Kulturne prakse	3,67	3,73	1,53	5	0,61
Emocionalni doživljaj etničkog identiteta	4,17	4,40	1	5	0,81
Pozitivni afekt	3,86	3,91	1,73	5	0,60
Negativni afekt	2,52	2,44	1	5	0,72
Zadovoljstvo životom	3,76	3,80	1	5	0,77

Na osnovu rezultata t-testa za jedan uzorak dobija se da je prosečna vrednost svake od varijabli statistički značajno različita ($|t| > 12, p < 0,001$) od srednje na skali od 1 do 5, tj. broja 3. Efekti mereni nastalim razlikama su jaki u svim slučajevima jer je Koenovo d veće od 0,8 za sve varijable, osim za negativni afekt gde je $d = -0,676$ gde je efekat umeren do jak. Uzoračke medijane svake od varijabli imaju još veće odstupanje od broja 3 pa se pouzdano može zaključiti da se vrednosti svake varijable u proseku značajno razlikuju od srednje vrednosti raspona.

Na osnovu dobijenih rezultata mogu se izvesti sledeći zaključci:

- **Zadovoljstvo svojom etničkom grupom** je u proseku značajno veće od srednje, pa je **jako izraženo** kod ispitanika uzorka;
- **Doživljena diskriminacija po etničkoj osnovi** je u proseku značajno niža od srednje, pa je **slabo izražena** kod ispitanika uzorka;. Štaviše, prosečna vrednost se nalazi u prvoj četvrtini raspona (između 1 i 2);
- **Pozitivna percepcija svoje etničke grupe** je u proseku značajno veća od srednje, pa je **jako izražena** kod ispitanika uzorka;
- **Negativna percepcija svoje etničke grupe** je u proseku značajno niža od srednje, pa je **slabo izražena** kod ispitanika uzorka;
- **Kulturne prakse** su u proseku značajno veće od srednje vrednosti, pa su **jako izražene** kod ispitanika uzorka;
- **Emocionalni doživljaj etničkog identiteta** je u proseku značajno veći od srednjeg, pa je **jako izražen** kod ispitanika uzorka;
- **Pozitivni afekt** je u proseku značajno veći od srednjeg, pa je **jako izražen** kod ispitanika uzorka;
- **Negativni afekt** je u proseku značajno niži od srednjeg, pa je **slabo izražen** kod ispitanika uzorka;
- **Zadovoljstvo životom** je u proseku značajno veće od srednje, pa je **jako izraženo** kod ispitanika uzorka.

S obzirom da je starost numerička varijabla, ekonomski status i nivo obrazovanja su merene ordinalnom skalom, a sve ostale sociodemografske varijable su kategorijske merene nominalnom skalom, korelacije sa starošću biće ispitivane Pirsonovim koeficijentom korelacije, povezanost ekonomskog statusa i nivoa obrazovanja Spirmanovim koeficijentom korelacije, a uzajamne povezanosti ostalih sociodemografskih varijabli Kramerovim V koeficijentom korelacije. Rezultati su predstavljeni sledećom tabelom.

Tabela 12. *Analiza povezanosti sociodemografskih varijabli.*

	Pol	Nivo obrazovanja	Ekonomski status	Tip naselja	Politička orijentacija	Brojčano stanje etničke grupe
Nivo obrazovanja	0,132	/				
Ekonomski status	0,185*	0,091	/			
Tip naselja	0,004	0,137	0,129	/		
Politička orijentacija	0,147	0,144	0,179**	0,092	/	
Brojčano stanje etničke grupe	0,057	0,259**	0,079	0,152**	0,117	/
Starost	-0,095	0,014	0,014	0,008	0,020	-0,181**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Kod korelacija koje su detektovane kao značajne daćemo opis nastalih povezanosti.

- Prva značajna povezanost detektovana (sa verovatnoćom greške od 5%) je između varijabli pol i ekonomski status. Na osnovu tabele kontingencije može se primetiti da se broj muškaraca primetno povećava u odnosu na očekivani broj u ekonomskom statusu malo i mnogo iznad proseka.
- Druga značajna povezanost detektovana je između varijabli nivo obrazovanja i brojčano stanje etničke grupe. Na osnovu tabele kontingencije, može se uvideti da se broj ispitanika koji su manjina u svom mestu prebivališta primetno povećava kod srednje škole i osnovnih akademskih studija, a smanjuje kod master i doktorskih akademskih studija.
- Treća značajna povezanost detektovana je između varijabli ekonomski status i politička orijentacija. Na osnovu tabele kontingencije može se videti da je broj ispitanika koji su umerena i krajnja desnica veći nego što je očekivano u grupama sa statusom malo i mnogo iznad proseka.
- Četvrta značajna povezanost detektovana je između varijabli tip naselja i brojčano stanje etničke grupe u mestu prebivališta. Naime, ispitanici koji su sa sela su uglavnom etnička većina u svom mestu prebivališta.
- Iako se starost detektuje kao statistički značajno veća kod ispitanika koji su etnička većina u svom mestu ($t = 3,199$, $p = 0,002 < 0,01$) efekat razlike je umeren ($d = 0,380$). Pritom je razlika prosečnih vrednosti 4,362 godine, što se u društvu ne smatra drastičnim.

Naredni korak u analizi podataka odnosi se na utvrđivanje efekata sociodemografskih varijabli na glavne konstrukte istraživanja.

Tabela 13. Analiza povezanosti sociodemografskih varijabli i varijabli istraživanja.

Varijabla	Pol	Nivo obrazovanja	Ekonomski status	Tip naselja	Politička orijentacija	Brojčano stanje etničke grupe	Starost
Zadovoljstvo etničkom grupom	0,038	0,029	0,017	-0,017	0,042	-0,046	0,082
Diskriminacija po etničkoj osnovi	-0,126*	0,015	0,009	-0,113	0,120 ⁿ	0,089	0,052
Pozitivna percepcija etničkog identiteta	0,122*	-0,001	0,006	-0,035	-0,011	-0,030	0,068
Negativna percepcija etničkog identiteta	-0,027	-0,019	0,098	-0,028	0,015	0,038	-0,011
Kulturne prakse	0,114 ⁿ	0,097	-0,036	-0,027	0,067	-0,052	0,185**
Emocionalni doživljaj etničkog identiteta	0,067	0,031	-0,098	0,042	0,113*	0,020	0,080
Pozitivni afekt	-0,038	0,166**	0,067	0,044	0,146*	-0,167**	0,012
Negativni afekt	0,230**	-0,022	-0,114*	-0,023	-0,123*	0,113*	-0,168**
Zadovoljstvo životom	0,003	0,166**	0,149**	0,009	0,153**	-0,081	0,059

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; ⁿ Rezultat nije postojan kod neparametarskog testa.

Razlike u odnosu na pol

U slučajevima statistički značajne korelacije varijabli istraživanja sa polom, t-test je detektovao statistički značajne razlike u prosečnim vrednostima skorova tih varijabli između muškaraca i žena ($|t| \geq 1,986, p \leq 0,048 < 0,05$) sa verovatnoćom greške od bar 5%. Efekti detektovanih razlika su Koenovim d procenjeni kao slabi ($d \leq 0,259$), osim u slučaju negativnog afekta gde je efekat umeren ($d = 0,482$), a razlika statistički značajna sa verovatnoćom greške od 0,1% ($t = -4.107, p < 0,001$). Neparametarski Man-Vitni test ne nalazi rezultate postojanim za varijablu kulturne prakse, tj. detektuje da nema dokaza da se pouzdano tvrdi da je razlika u skorima posvećenosti kulturnim praksama između muškaraca i žena statistički značajna ($Z = 1,698, p = 0,090 > 0,05$). Štaviše efekat je slab (rang-biserijalno $r = 0,098$). Bitno je napomenuti da je su nastale razlike značajne statistički i efekat se razmatra zbog analize kauzalnosti. S obzirom da prosečne vrednosti za obe grupe ukazuju na približno jednako izražene karakteristike merene varijablama, razlike se ne moraju uzimati kao statistički značajne u smislu konteksta istraživanja. Dominantost grupa je data sledećim napomenama:

- **Doživljena diskriminacija po etničkoj osnovi je manje izražena kod žena** ($M = 1,44, SD = 0,75$) u odnosu na muškarce ($M = 1,64, SD = 0,78$);
- **Pozitivna percepcija svog etničkog identiteta je izraženija kod žena** ($M = 3,94, SD = 0,69$) u odnosu na muškarce ($M = 3,77, SD = 0,68$);
- **Praktikovanje kulturnih praksi je izraženije kod žena** ($M = 3,73, SD = 0,58$) u odnosu na muškarce ($M = 3,59, SD = 0,64$);
- **Negativni afekt je manje izražen kod muškaraca** ($M = 2,31, SD = 0,67$) u odnosu na žene ($M = 2,65, SD = 0,72$).

Efekat ekonomskog statusa dodatno smo ispitali kod negativnog afekta jer su pol i ekonomski status značajno povezane. Na osnovu dvofaktorske ANOVA-e, dobija se da efekat interakcije pola i ekonomskog statusa na negativni afekt nije statistički značajan ($F = 1,476, p = 0,209 > 0,1$), a pritom objašnjava svega 2% varijabiliteta prosečne vrednosti negativnog afekta ($\eta_p^2 = 0,02$ – slab efekat). Isto važi i za varijanse ($F = 1,689, p = 0,091 > 0,1$), a takođe i za interakcije pola sa diskriminacijom ($p = 0,978 > 0,1$), pozitivnom percepcijom svog etničkog identiteta ($p = 0,370 > 0,1$) i kulturnim praksama ($p = 0,504 > 0,1$).

Razlike u odnosu na nivo obrazovanja

Efekat interakcije nivoa obrazovanja i brojčanog stanja etničke grupe u mestu prebivališta na prosečnu vrednost skora pozitivnog afekta nije statistički značajan ($F = 0,899, p = 0,465 > 0,1$), a pritom objašnjava svega 1,2% varijabiliteta prosečne vrednosti pozitivnog afekta ($\eta_p^2 = 0,012$ – slab efekat). Isto važi i za varijanse ($F = 1,572, p = 0,143 > 0,1$). Dakle, mogu se ispitivati pojedinačni efekti nivoa obrazovanja i brojčanog stanja etničke grupe u mestu prebivališta na pozitivni afekt.

Varijanse skorova pozitivnog afekta se ne razlikuju statistički značajno među grupama nivoa obrazovanja ($F = 1,219, p = 0,303 > 0,1$). Sa druge strane, prosečne vrednosti skorova pozitivnog afekta se razlikuju statistički značajno među grupama nivoa obrazovanja ($F = 4,276, p = 0,002 < 0,01$). Promene u nivou obrazovanja objašnjavaju 5,4% varijabiliteta prosečne vrednosti pozitivnog afekta ($\eta^2 = 0,054$ – umeren efekat).

Utvrđena statistički značajna razlika u nivou pozitivnog afekta manifestuje se između sledećih kategorija ispitanika:

- **Srednjom školom i master studijama** gde je **pozitivni afekt** u proseku **kod onih sa master studijama veći** za 0,4 (od 0,12 do 0,69 u 95% slučajeva) i statistički je značajan sa verovatnoćom greške od 0,1% ($p = 0,001 < 0,01$).

- **Osnovnim studijama i master studijama** gde je **pozitivni afekt u proseku kod onih sa master studijama veći** za 0,31 (od 0,06 do 0,57 u 95% slučajeva) i statistički je značajan sa verovatnoćom greške od 0,7% ($p = 0,007 < 0,01$).

Nema statistički značajne razlike u varijansama ($F = 0,481, p = 0,750 > 0,1$) i prosečnim vrednostima ($F = 2,169, p = 0,072 > 0,05$) zadovoljstva životom među grupama nivoa obrazovanja.

Razlike u odnosu na ekonomski status

Ekonomski status značajno korelira sa polom i političkom orijentacijom među sociodemografskim varijablama, i sa negativnim afektom i zadovoljstvom životom među varijablama istraživanja. Kod negativnog afekta pokazalo se da interakcija ekonomskog statusa sa polom ne ostvaruje značajan efekat na prosečne vrednosti.

Efekat interakcije ekonomskog statusa i političke orijentacije na prosečnu vrednost skora negativnog afekta **nije statistički značajan** ($F = 0,783, p = 0,646 > 0,1$), a pritom objašnjava svega 2,7% varijabiliteta prosečne vrednosti negativnog afekta ($\eta_p^2 = 0,027$ – slab efekat). Isto važi i za varijanse ($F = 1,461, p = 0,119 > 0,1$). Mogu se ispitivati pojedinačne razlike među grupama ekonomskog statusa i političke orijentacije.

ANOVA, tj. F-test pokazuje da postoji statistički značajna razlika i u vrednostima varijansi ($F = 2,845, p = 0,024 < 0,05$) i prosečnim vrednostima ($F = 2,629, p = 0,035 < 0,05$) skorova negativnog afekta među grupama ekonomskog statusa sa verovatnoćom greške od 5% ali sa slabim efektom ($\eta^2 = 0,034$). Kako je svega 3,4% varijabiliteta prosečnih vrednosti određeno efektom ekonomskog statusa i kako se varijanse razlikuju, rezultate ćemo proveriti Kruskal-Valis testom. Kruskal-Valis test potvrđuje rezultat značajnosti ($F = 9,653, p = 0,047 < 0,05$) sa slabim efektom ($\eta^2 = 0,019$) i sa 1,9% varijabiliteta negativnog afekta objašnjenog nastalim razlikama.

Post-hoc testiranjem, jedina statistički značajna razlika među parovima grupa detektuje se između ispitanika sa **prosečnim ekonomskim statusom i onim koji su malo iznad proseka** ($p = 0,018 < 0,05$). **Negativni afekt je veći** za 0,3 (od 0,03 do 0,56 u 95% slučajeva) **kod onih sa prosečnim ekonomskim statusom**.

Efekat interakcije ekonomskog statusa i političke orijentacije na promene vrednosti varijansi ($F = 0,879, p = 0,582 > 0,1$) i prosečnih vrednosti ($F = 0,894, p = 0,539 > 0,1$) **zadovoljstva životom nije statistički značajan**. Štaviše, efekat na prosečne vrednosti je slab ($\eta_p^2 = 0,031$) i objašnjava svega 3,1% varijabiliteta prosečnih vrednosti zadovoljstva životom. Dakle, mogu

se ispitivati razlike prosečnih vrednosti zadovoljstva životom između grupa ekonomskog statusa i političke orijentacije zasebno.

Razlika u varijansama zadovoljstva životom među grupama ekonomskog statusa nije statistički značajna ($F = 0,298, p = 0,879 > 0,1$). Razlika u prosečnim vrednostima zadovoljstva životom između grupa različitog ekonomskog statusa je statistički značajna ($F = 3,182, p = 0,014 < 0,05$) i objašnjava 4,1% varijabiliteta te prosečne vrednosti sa umerenim efektom ($\eta^2 = 0,041$). Primena post-hoc testova ukazala je na postojanje statistički značajnih razlika u prosečnim vrednostima **zadovoljstva životom** između različitih grupa ekonomskog statusa:

- Malo iznad proseka i malo ispod proseka ($p = 0,012 < 0,05$). Prosečna vrednost je za 0,86 (od 0,13 do 1,59 u 95% slučajeva) **veća kod onih sa statusom malo iznad proseka**;
- Mnogo iznad proseka i malo ispod proseka ($p = 0,031 < 0,05$). Prosečna vrednost je za 0,91 (od 0,05 do 1,76 u 95% slučajeva) **veća kod onih sa statusom mnogo iznad proseka**.

Razlike u odnosu na političku orijentaciju

Statistički značajna razlika prosečnih vrednosti među grupama političke orijentacije detektovana je samo kod zadovoljstva životom ($F = 1,592, p = 0,027 < 0,05$) sa verovatnoćom greške od 5% i slabim efektom ($\eta^2 = 0,034$) i 3,4% varijabiliteta zadovoljstva životom objašnjenog nastalim razlikama. Razlika varijansi među grupama nije statistički značajna ($F = 1,195, p = 0,313 > 0,1$).

S obzirom na značajnu korelaciju sa ekonomskim statusom i varijablama emocionalna povezanost sa svojim etničkim identitetom, pozitivni afekt i negativni afekt, proverićemo i da li interakcije sa njima ostvaruju značajan efekat na zadovoljstvo životom. Ispostavlja se da efekat interakcije sa emocionalnim doživljajem svoje etničke grupe ($p = 0,096 > 0,05$) i pozitivnim afektom ($p = 0,622 > 0,1$) na prosečne vrednosti zadovoljstva životom nisu statistički značajni, ali efekat interakcije sa negativnim afektom jeste ($F = 3,217, p = 0,013 < 0,05$). Štaviše, 4,2% varijabiliteta prosečne vrednosti zadovoljstva životom objašnjeno je efektom interakcije političke orijentacije i negativnog afekta. Stoga se pri opisu razlika mora utvrditi da li su razlike nastale usled efekta negativnog afekta kao kovarijable korišćenjem analize kovarijanse (ANCOVA-e). Efekat interakcije političke orijentacije i negativnog afekta na varijanse zadovoljstva životom nije statistički značajan ($F = 1,982, p = 0,097 > 0,05$).

Primenom ANCOVA-e utvrđuje se da glavni efekat političke orijentacije na varijanse zadovoljstva životom nije statistički značajan ($F = 1,005, p = 0,405 > 0,1$), ali taj efekat na

prosečne vrednosti zadovoljstva životom jeste statistički značajan ($F = 2,861, p = 0,024 < 0,05$) i njime je objašnjeno 3,7% varijabiliteta prosečnih vrednosti ($\eta_p^2 = 0,037$).

Ispitivanjem razlika kod parova grupa ispostavlja se da ispitanici **krajnje desnice** u proseku imaju **najveće zadovoljstvo životom** kada se kontroliše negativni afekt, ali je taj skor statistički **značajno veći** samo u odnosu na ispitanike **umerene levice** ($p = 0,002 < 0,01$), i to za 0,849 (od 0,309 do 1,389 u 95% slučajeva). Tom razlikom je određeno 3,1% varijabiliteta prosečne vrednosti zadovoljstva životom; i u odnosu na ispitanike **centra (ni levice ni desnice)** ($p = 0,009 < 0,01$), i to za 0,638 (od 0,160 do 1,115 u 95% slučajeva) i tom razlikom je određeno 2,3% varijabiliteta prosečne vrednosti zadovoljstva životom. Bitno je napomenuti da je zadovoljstvo životom krajnje desnice najveće i kada se negativni afekt ne kontroliše i da ovo ne znači da je zadovoljstvo životom ostalih grupa nisko, već je manje visoko u odnosu na referentnu grupu.

Razlike u odnosu na većinski ili manjinski status etničke grupe u zajednici

S obzirom da brojčano stanje, tj. većinski ili manjinski status Bošnjaka značajno korelira sa nivoom obrazovanja, tipom naselja i starošću, moramo ih uzeti u obzir pri ispitivanju efekta na pozitivnom i negativnom afektu sa kojima brojčano stanje takođe značajno korelira. U slučaju pozitivnog afekta već je ispitivana interakcija nivoa obrazovanja i brojčanog stanja i pokazalo se da nije statistički značajna. Tip naselja i starost nemaju značajnu korelaciju sa pozitivnim afektom pa se tu ne razmatraju. Dakle, razlike u pozitivnom afektu između ispitanika koji su etnička većina i manjina se mogu ispitivati direktno t-testom.

Ispitanici koji su **većina u svom mestu prebivališta** imaju **pozitivni afekt** u proseku za 0,206 (od 0,068 do 0,344 u 95% slučajeva) **veći** u odnosu na one koji su manjina. Ta razlika je statistički značajna ($t = 2,938, p = 0,004 < 0,01$), a efekat izražen njome je umeren ($d = 0,349$). Razlika u varijansama između dve navedene grupe nije statistički značajna ($F = 3,084, p = 0,08 > 0,05$) sa verovatnoćom greške od 5%.

Nivo obrazovanja i tip naselja ne koreliraju statistički značajno sa negativnim afektom, a starost korelira. Dakle, potrebno je prvo ispitati da li je efekat interakcije starosti i brojčanog stanja statistički značajan. Ako jeste, starost se mora kontrolisati pri ispitivanju razlika između etničke većine i manjine. Ispostavlja se da efekat interakcije starosti i brojčanog stanja nije statistički značajan ni na varijanse ($F = 0,763, p = 0,383 > 0,1$) ni na prosečne vrednosti ($F = 2,125, p = 0,146 > 0,1$) negativnog afekta. Štaviše, slabim efektom ($\eta_p^2 = 0,007$) interakcije objašnjeno je svega 0,7% varijabiliteta prosečne vrednosti negativnog afekta.

Ispitanici koji su **manjina u svom mestu prebivališta** imaju **negativni afekt** u proseku za 0,167 (od 0,000 do 0,333 u 95% slučajeva) **veći** u odnosu na one koji su većina. Ta razlika je statistički značajna ($t = 1,976, p = 0,049 < 0,0$) sa verovatnoćom greške od 5%, a efekat izražen njome je slab ($d = 0,235$). Razlika u varijansama između dve navedene grupe nije statistički značajna ($F = 0,375, p = 0,541 > 0,1$). Neparametarski test potvrđuje rezultat.

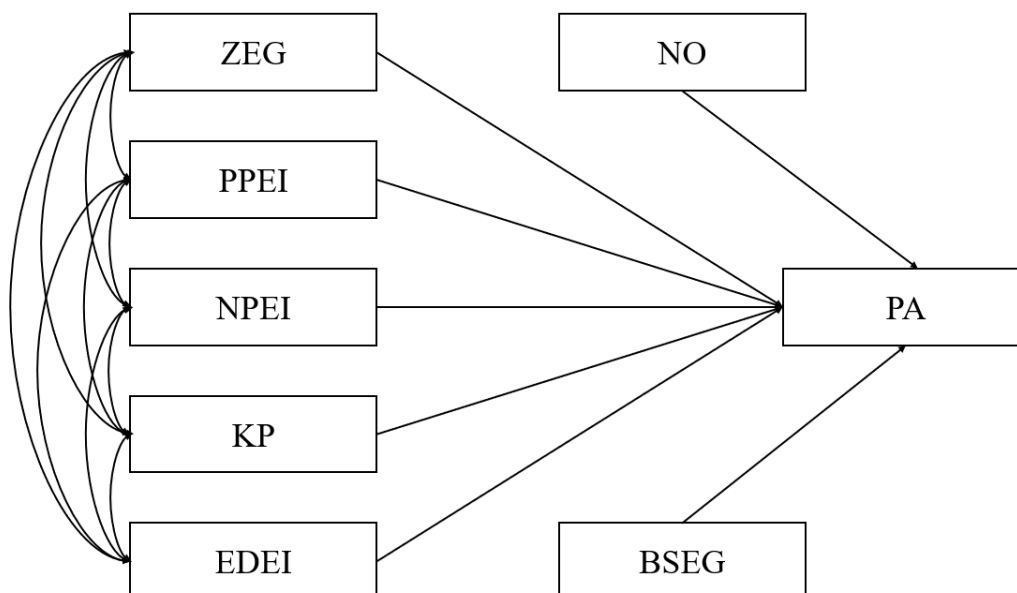
Tabela 14. Analiza povezanosti sociodemografskih varijabli i varijabli istraživanja.

Varijabla	Zadovoljstvo etničkom grupom	Diskriminacija po etničkoj osnovi	Pozitivna percepcija etničkog identiteta	Negativna percepcija etničkog identiteta	Kulturne prakse	Emocionalni doživljaj etničkog identiteta
Diskriminacija po etničkoj osnovi	-0,092	/				
Pozitivna percepcija etničkog identiteta	0,735**	-0,102	/			
Negativna percepcija etničkog identiteta	-0,299**	0,433**	-0,287**	/		
Kulturne prakse	0,546**	0,097	0,574**	-0,225**	/	
Emocionalni doživljaj etničkog identiteta	0,662**	-0,005	0,618**	-0,316**	0,718**	/
Pozitivni afekt	0,268**	-0,038	0,372**	-0,226**	0,310**	0,294**
Negativni afekt	-0,065	0,271**	-0,048	0,210**	0,003	-0,039
Zadovoljstvo životom	0,239**	-0,088	0,323**	-0,133*	0,209**	0,203**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

Model kauzalnosti predviđanja pozitivnog afekta

Nakon korelacione i analize varijanse može se formirati preliminarni model kauzalnosti za predviđanje skorova pozitivnog afekta kod ispitanika. Kao značajni prediktori Pozitivnog afekta (PA) uvrstili su se Nivo obrazovanja (pojedinačne kategorije) (NO), Brojčano stanje etničke grupe u mestu prebivališta (BSEG), Zadovoljstvo svojom etničkom grupom (ZEG), Pozitivna percepcija svog etničkog identiteta (PPEI), Negativna percepcija svog etničkog identiteta (NPEI), Kulturne prakse (KP) i Emocionalni doživljaj svog etničkog identiteta (EDEI). Konceptualni okvir preliminarnog modela ilustrovan je sledećim dijagramom.

Slika 10. Preliminarni model kauzalnosti za predviđanje skorova pozitivnog afekta.

Nakon traženja optimalnog linearnog modela, u finalni model su kao direktni prediktori uključeni PPEI, NPEI, NO (Master/magistratura u odnosu na ostale grupe) i BSEG. Kod ostalih ispitujeemo parcijalnu korelaciju da bismo utvrditi da li je u pitanju medijacija ostvarena kroz varijable koje su ostale ili je povezanost nastala usled neke latentne veze.

Tabela 15. Analiza parcijelne korelacije varijabli isključenih iz finalnog modela kada se kontrolišu PPEI i NPEI.

Varijabla	Zadovoljstvo etničkom grupom	Kulturne prakse	Emocionalni doživljaj etničkog identiteta
Pozitivna percepcija etničkog identiteta	-0,008	0,127*	0,124
Negativna percepcija etničkog identiteta	0,216**	0,273**	0,241**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

S obzirom da je linearna povezanost zadovoljstva etničkom grupom i emocionalnog doživljaja svog etničkog identiteta sa pozitivnim afektom statistički značajna, ali postaje slaba ili zanemarljiva i bez statističke značajnosti ($p > 0,05$) kada se kotroliše efekat pozitivne percepcije svog etničkog identiteta, onda se preko pozitivne percepcije ostvaruje puna (samim tim i statistički značajna) medijacija u vezi ZEG i EDEI sa PA.

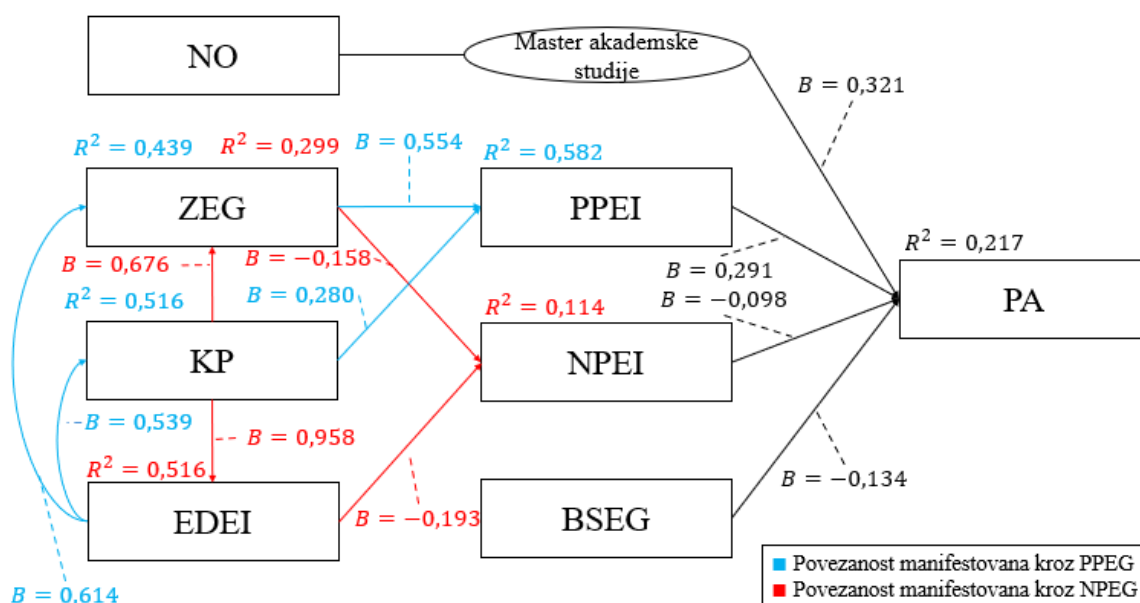
Povezanost kulturne prakse i pozitivnog afekta ostaje značajna kada se kontroliše pozitivna percepcija svog etničkog identiteta, ali se drastično smanjuje. Stoga je moguća parcijalna medijacija. Testiranjem značajnosti Aroian testom dobija se da je medijacija PPEI pri povezanosti KP sa PA statistički značajna ($z = 6,018, p < 0,001$). Dakle, značajan deo varijabiliteta pozitivnog afekta se može objasniti indirektnim uticam kulturnih praksi kroz pozitivnu percepciju svog etničkog identiteta.

Kada je u pitanju povezanost ostvarena preko negativne percepcije svog etničkog identiteta, beleži se smanjenje koeficijenta korelacije kada se kontroliše efekat NPEI. Iako korelacije nakon smanjenja ostaju statistički značajne ($p < 0,01$), Aroian test ukazuje na to da je medijacija njihove povezanosti sa pozitivnim afektom ostvarena kroz negativnu percepciju svog etničkog identiteta statistički značajna ($z \geq 2,796, p < 0,01$).

Dakle, povezanost zadovoljstva etničkom grupom, kulturnih praksi i emocionalnog doživljaja svog etničkog identiteta sa pozitivnim afektom se postiže medijacijom kroz pozitivnu i negativnu percepciju svog etničkog identiteta.

Kod nivoa obrazovanja, značajna razlika u pozitivnom afektu se javlja kod ispitanika sa master studijama u odnosu na ostale.

Konačni model je dat sledećim dijagramom.

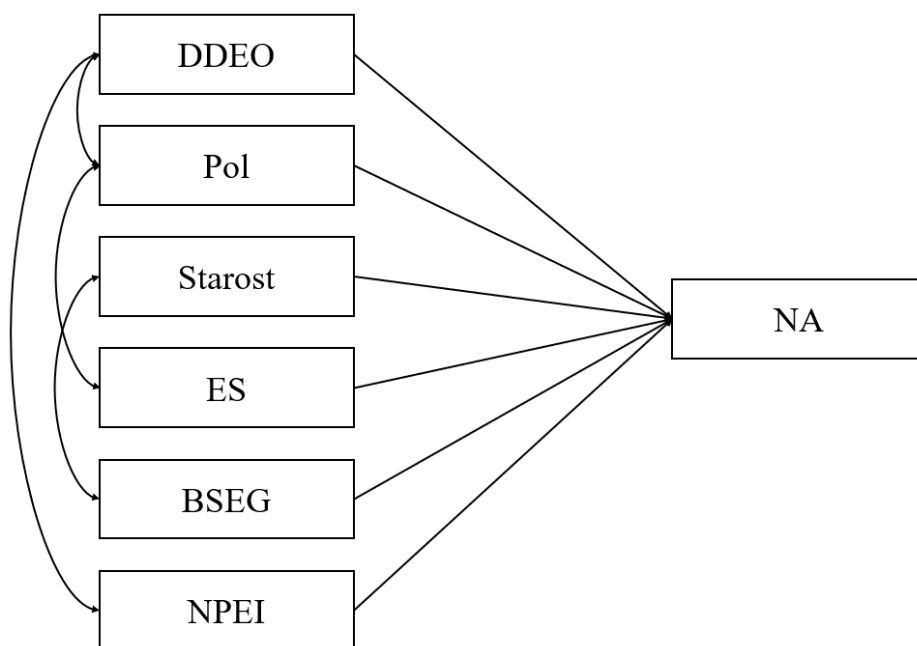
Slika 11. Finalni model predikcije pozitivnog afekta.

Dodatnim ispitivanjem se utvrđuje da varijabilitet PA objašnjen promenama u ZEG, KP i EDEI sa medijacijom kroz PPEI i NPEI ne biva manifestovan u potpunosti preko njih. Naime, deo varijabiliteta PPEI objašnjen promenama u EDEI je manifestovan statistički značajnom medijacijom ($Z > 2, p < 0,01$) kroz ZEG i KP, a deo varijabiliteta NPEI objašnjen promenama u KP je manifestovan statistički značajnom medijacijom ($Z > 2, p < 0,01$) kroz ZEG i EDEG.

Konačno, model daje sledeće specifikacije predviđanja pozitivnog afekta. **Ispitanici koji su završili master akademske studije u proseku imaju značajno veći pozitivni afekt u odnosu na ostale. Ispitanici čija je etnička grupa manjina u mestu prebivališta u proseku imaju značajno manji pozitivni afekt. Sa povećanjem emocionalnog doživljaja etničkog identiteta povećava se zadovoljstvo svojom etničkom grupom i posvećenost kulturnim praksama što se pozitivno odražava na povećanje pozitivne percepcije svog etničkog identiteta sa čime se povećava i pozitivni afekt. Takođe, povećanje posvećenosti kulturnim praksama može da se odrazi na povećanje emocionalnog doživljaja etničkog identiteta i zadovoljstva svojom etničkom grupom što biva praćeno smanjenjem negativne percepcije svog etničkog identiteta, a sa tim smanjenjem se povećava pozitivni afekt. Ovakvim modelom je objašnjeno 21,7% varijabiliteta skora pozitivnog afekta.**

Model kauzalnosti predviđanja negativnog afekta

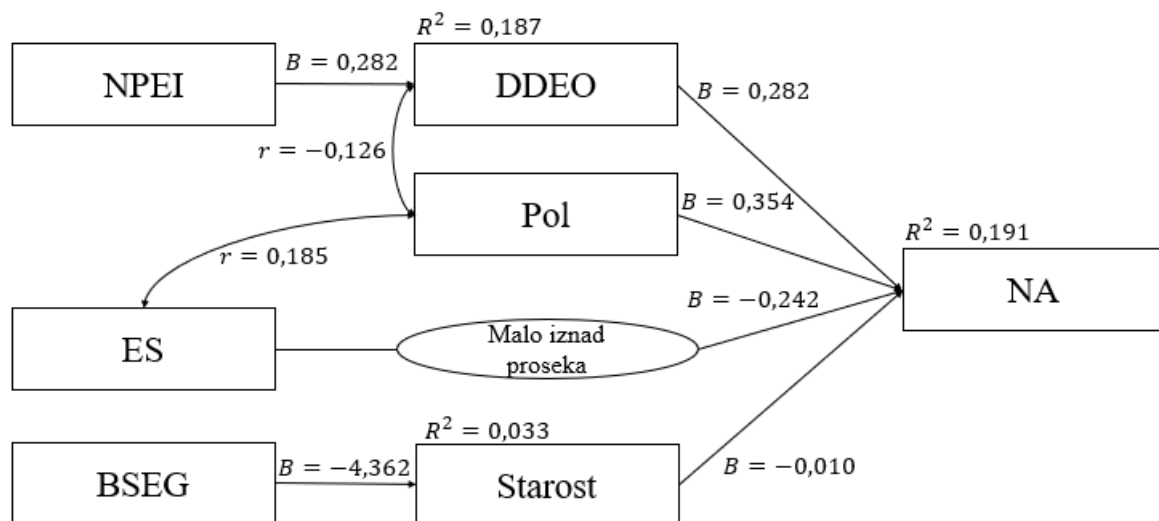
Kada su u pitanju varijable kojima se može objasniti statistički značajan udeo varijabiliteta negativnog afekta, među sociodemografskim varijablama to su Pol, Starost, Ekonomski status (ES) i Brojčano stanje etničke grupe u mestu prebivališta (BSEG), a među varijablama istraživanja Doživljena diskriminacija po etničkoj osnovi (DDEO) i Negativna percepcija svog etničkog identiteta (NPEI). Preliminarni model kauzalnosti predviđanja negativnog afekta dat je sledećim dijagramom.

Slika 12. Preliminarni model kauzalnosti predviđanja negativnog afekta.

Pronalaženje optimalnog modela za predviđanje negativnog afekta rezultiralo je sa doživljenom diskriminacijom, polom, starošću i ekonomskim statustom (ispitanici malo iznad proseka u odnosu na ostale) kao značajnim prediktorima. Negativna percepcija svog etničkog identiteta, koja u modelu značajno korelira samo sa doživljenom diskriminacijom, i brojčano stanje etničke grupe u mestu prebivališta, koja u modelu značajno korelira samo sa starošću, su isključene iz istog. Stoga se varijabilitet negativnog afekta objašnjen NPEI skoro u potpunosti manifestuje punom (samim tim i značajnom) medijacijom kroz DDEO. Analogno, varijabilitet negativnog afekta objašnjen razlikom u grupama BSEG skoro u potpunosti manifestuje punom medijacijom kroz promene u starosti.

Nakon utvrđivanja svih parametara povezanosti, dobijeni finalni model dat je sledećim dijagramom.

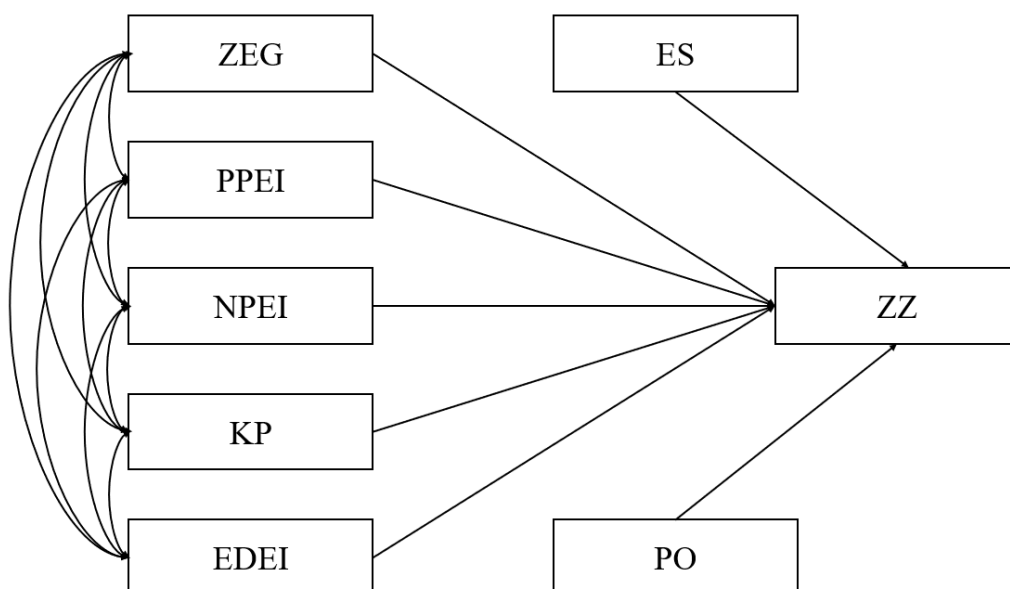

Slika 13. *Finalni model kauzalnosti predviđanja negativnog afekta.*

Ispitanici koji su manjina u svom mestu prebivališta su u uzorku u proseku značajno mlađi od ispitanika koji su većina, a mlađi ispitanici su pokazali značajno veće skorove negativnog afekta. Ispitanici ekonomskog statusa malo iznad proseka imaju značajno manje vrednosti negativnog afekta u odnosu na ispitanike sa drugačijim ekonomskim statusom. Žene u proseku imaju značajno veće skorove negativnog afekta od muškaraca. Sa povećanjem negativne percepcije svog etničkog identiteta povećava se i percipiranje doživljene diskriminacije po etničkoj osnovi, a to se konačno odražava i ne veće vrednosti negativnog afekta. Ovakvim modelom je objašnjeno 19,1% varijabiliteta skora negativnog afekta.

Bitno je napomenuti da žene imaju značajno manje izraženu percepciju doživljene diskriminacije po etničkoj osnovi i da su u klasi ispitanika ekonomskog statusa iznad proseka značajno manje zastupljene od muškaraca.

Kao statistički značajni prediktori zadovoljstva životom mogu se uzeti varijable ekonomski status (ES) i politička orijentacija (PO) među sociodemografskim varijablama, i zadovoljstvo svojom etničkom grupom (ZEG), pozitivna percepcija svog etničkog identiteta (PPEI), negativna percepcija svog etničkog identiteta (NPEI), kulturne prakse (KP) i emocionalni doživljaj svog etničkog identiteta (EDEI). Stoga je preliminarni model kauzalnosti predviđanja zadovoljstva životom (ZZ) dat sledećim dijagramom.

Slika 14. Preliminarni model kauzalnosti predviđanja zadovoljstva životom.

Nalaženjem optimalnog modela predviđanja ZZ, kao značajni prediktori izdvojeni su pozitivna percepcija svog etničkog identiteta, ekonomski status (malo ispod proseka u odnosu na ostale) i politička orijentacija (umerena i krajnja desnica u odnosu na ostale). To znači da je ostvarena puna medijacija veze zadovoljstva svojom etničkom grupom, negativne percepcije svog etničkog identiteta, kulturnih praksi i emocionalnog doživljaja svog etničkog identiteta sa zadovoljstvom života kroz pozitivnu percepciju svog etničkog identiteta. Nakon toga određene su specifikacije nastalih veza.

Kod predviđanja PPEI na osnovu NPEI, ZEG, KP i EDEI kao značajni prediktori se izdvajaju samo ZEG i KP. To znači da nastaje medijacija u predviđanju PPEI na osnovu NPEI i EDEI kroz ZEG i KP. Na osnovu koeficijenata parcijalne korelacije utvrdićemo kako se data medijacija manifestuje.

Tabela 16. Analiza parcijalne korelacije varijabli NPEI i EDEI sa PPEI kada se kontrolišu ZEG i KP.

		Varijable u korelaciji sa PPEI	
		Negativna percepcija etničkog identiteta	Emocionalni doživljaj etničkog identiteta
Varijable koje se kontrolišu	Zadovoljstvo etničkom grupom	-0,104	0,258**
	Kulturne prakse	-0,198**	0,361**

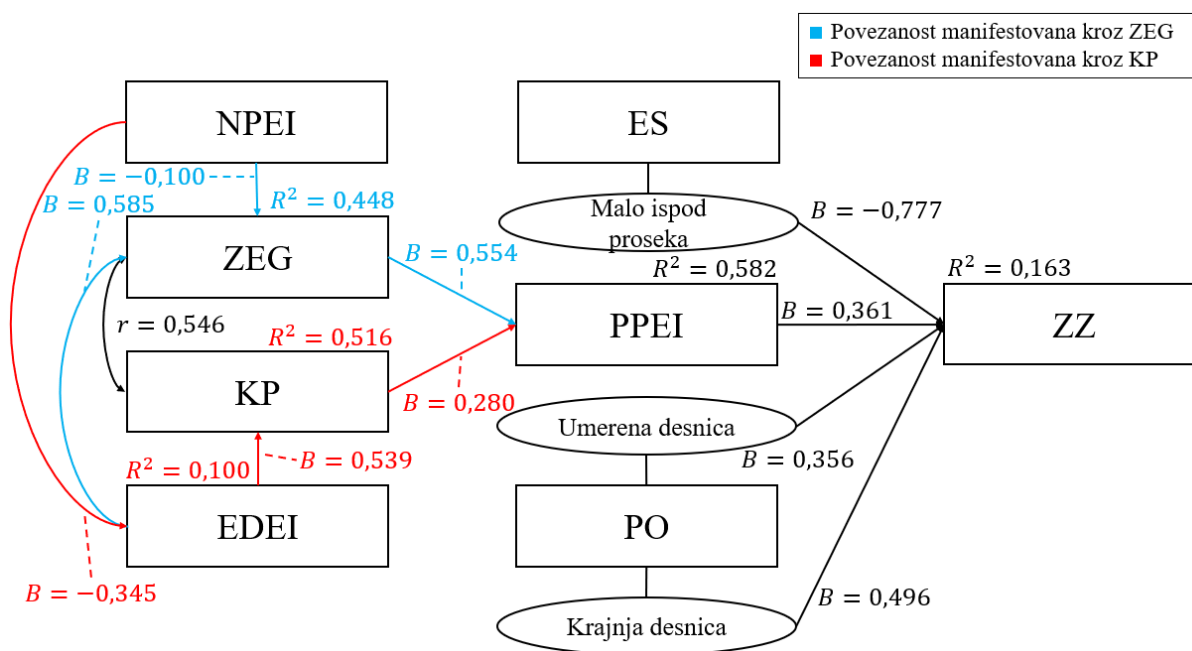
Na osnovu koeficijentata parcijalne korelacije može se zaključiti da se u predviđanju PPEI na osnovu NPEI povezanost manifestuje punom i statistički značajnom medijacijom kroz ZEG. Koeficijent korelacije se smanjuje kada se kontrolišu kulturne prakse pa je moguća parcijalna medijacija što se proverava Aroian testom. Aroian test pokazuje da je nastala medijacija kroz KP statistički značajna ($Z = -5,45, p < 0,01$).

Analogno, u predviđanju PPEI na osnovu EDEI, pri kontroli ZEG i KP koeficijent korelacije se smanjuje, ali ostaje statistički značajan. Međutim, sada se postavlja pitanje da li je medijacija kroz obe varijable statistički značajna. Upravo na osnovu Aroian testa dobija se da je medijacija kroz obe varijable statistički značajna ($Z > 10, p < 0,01$).

Dodatnim ispitivanjem utvrđuje se da u optimalnom modelu predviđanja kulturnih praksi na osnovu NPEI i EDEI, samo je EDEI statistički značajan prediktor. Stoga se veza NPEI sa KP manifestuje punom medijacijom preko EDEI.

Analogno, utvrđuje se da u optimalnom modelu predviđanja zadovoljstva svojom etničkom grupom na osnovu NPEI i EDEI, samo je EDEI statistički značajan prediktor. Stoga se veza NPEI sa KP manifestuje punom medijacijom preko EDEI.

Finalni model predviđanja zadovoljstva životom dat je sledećim dijagramom.

Slika 15. Finalni model predviđanja zadovoljstva životom.

Ispitanici koji svoj ekonomski status procenju kao ispodprosečan, tj. sebe svrstavaju u kategoriju „malo ispod proseka“ imaju značajno manje skorove zadovoljstva životom u odnosu na ispitanike iz drugih kategorija ekonomskog statusa. Ispitanici umerene desnice i krajnje desnice u proseku imaju značajno veće skorove zadovoljstva životom u odnosu na ispitanike ostalih političkih orijentacija, a to je izraženije kod krajnje desnice. Sa povećanjem negativne percepcije svog etničkog identiteta smanjuje se emocionalni doživljaj svog etničkog identiteta što se odražava na manju posvećenost kulturnim praksama, te na manju pozitivnu percepciju svog etničkog identiteta, a sa time se u konačnici smanjuje skor zadovoljstva životom. Naknadno, istovremenim smanjenjem negativne percepcije svog etničkog identiteta i povećanjem emocionalnog doživljaja svog etničkog identiteta povećava se zadovoljstvo svojom etničkom grupom što se pozitivno odražava na povećanje pozitivne percepcije svog etničkog identiteta, a sa čime se povećava i skor zadovoljstva životom. Ovakvim modelom je objašnjeno 16,3% varijabiliteta skora zadovoljstva životom.

Diskusija

Osnovni cilj ovog istraživanja bio je usmeren na ispitivanje složenih relacija između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja kod Bošnjaka u Srbiji. S tim u vezi, diskusija koja sledi biće fokusirana na dublje razmatranje prirode odnosa između ova dva konstrukta, kao i na interpretaciju njihovih specifičnih dimenzija u kontekstu dobijenih rezultata. U cilju obezbeđivanja maksimalne preglednosti i sistematičnosti, empirijski nalazi biće analizirani i interpretirani sukcesivno, prateći redosled postavljenih istraživačkih hipoteza.

Prva istraživačka hipoteza (**H1**) bila je usmerena na testiranje interakcijskog (moderatorskog) efekta prethodnih životnih iskustava (pozitivnih naspram negativnih) na odnos između izraženosti etničkog identiteta i trokomponentnog modela subjektivnog blagostanja kod pripadnika bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji. Konkretno, pretpostavljeno je da će kod ispitanika sa dominantno pozitivnim iskustvima etnički identitet korelirati sa višim nivoima blagostanja, dok će kod onih sa negativnim iskustvima ova veza rezultirati redukcijom blagostanja, te da će ispitanici koji su bili diskriminirani zbog svog etničkog identiteta imati i niže subjektivno blagostanje. Empirijski nalazi dobijeni u ovom istraživanju potvrdili su ovu hipotezu.

Kako bi se obezbedila maksimalna naučna preciznost, a u skladu sa savremenim konsenzusom koji je postulirao Diner (Diener, 1984; Diener i sar., 1999), fenomen subjektivnog blagostanja nećemo posmatrati kao homogeni entitet, već kroz analizu njegove tri konstitutivne komponente, a to su zadovoljstvo životom, pozitivni i negativni afekt.

U pogledu zadovoljstva životom, rezultati jasno ukazuju na to da su ispitanici koji imaju više pozitivnih iskustava u vezi sa svojim etničkim identitetom više i zadovoljni svojim životom. Ovaj nalaz u skladu je i sa rezultatima drugih studija (Verkuyten, 2008; Smith i Silva, 2011) koje pokazuju da pozitivna i stabilna identifikacija sa sopstvenom etničkom grupom može doprineti višem nivou zadovoljstva životom. Tačnije, takvi pojedinci pokazuju i viši nivo psihološke prilagođenosti, samopoštovanja i opšte životne satisfakcije (Verkuyten, 2008; Smith i Silva, 2011).

U kontekstu bošnjačke manjinske zajednice u Srbiji, ovi nalazi se mogu dublje interpretirati kroz prizmu Teorije socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1979). Prema ovoj teoriji, kao što smo i napomenuli, pojedinci teže postizanju i održavanju pozitivnog socijalnog identiteta kroz evaluaciju sopstvene grupe u poređenju sa drugima, što direktno utiče na njihovo lično samopoštovanje. Kada pripadnici manjinske grupe svoja etnička iskustva percipiraju kao afirmativna i pozitivna, etnički identitet prestaje da bude potencijalni izvor distresa i postaje ključni psihološki resurs i zaštitni faktor (Phinney, 1990; Mossakowski, 2003). Razvijanjem snažnog osećaja pripadnosti i pozitivne evaluacije

sopstvene grupe, pojedinci lakše prevazilaze specifične izazove koje nosi manjinski status, što se direktno reflektuje na viši nivo zadovoljstva životom. Pozitivna iskustva u vezi sa etničkim identitetom zapravo deluju kao bafer u procesu psihološke adaptacije u multietničkom okruženju, potvrđujući bazične postavke modela akulturacije koji naglašavaju značaj integrisanog i stabilnog kulturnog identiteta za subjektivno blagostanje pojedinca (Berry, 1997).

S druge strane, negativna iskustva, odnosno negativna percepcija etničkog identiteta smanjuje ukupan skor zadovoljstva životom. Kod ovih pojedinaca etnički identitet gubi svoju protektivnu funkciju i postaje povezan sa nižim zadovoljstvom životom, pa tako, umesto da bude izvor snage, identitet postaje filter kroz koji se kognitivna procena realnosti boji pesimizmom.

Što se tiče pozitivnog afekta, rezultati istraživanja pokazuju da pozitivna iskustva u vezi sa etničkim identitetom utiču i na pozitivni afekt, tj. deluju kao generator pozitivnih emocija. Kada je etnički identitet bezbedno ukorenjen u afirmativnom okruženju, on onda pojedincu pruža dubok osećaj ukorenjenosti i svrhe. To generiše stabilna i prijatna emocionalna stanja jer zadovoljava bazičnu ljudsku potrebu za postojanjem (Baumeister i Leary, 1995). Dakle, povezanost sa tradicijom, zajednički rituali i svest o kontinuitetu sopstvene grupe, ukoliko su praćeni pozitivnim socijalnim fidbekom mogu biti direktni generatori pozitivnog afektiviteta.

U slučaju bošnjačke zajednice u Srbiji, ovaj mehanizam je jasno vidljiv kroz ulogu tradicije i bliskih unutargrupnih koje karakterišu ovu kulturu. Specifične kulturne prakse i običaji, kao i duboko ukorenjene norme uzajamne solidarnosti i komšijskih odnosa, ne predstavljaju samo formalne aspekte identiteta, već interakciju koja generiše pozitivne emocije poput ponosa, radosti i osećaja zajedništva, čime se izgrađuju trajni socijalni resursi pojedinca (Fredrickson, 2001). Kada pojedinac aktivno učestvuje u ovim tradicijama i kada unutar svog okruženja dobije pozitivnu povratnu informaciju za ispoljavanje svog etničkog identiteta, dolazi do jačanja psihološke otpornosti i emocionalnog blagostanja. U nekim teorijama koje povezuju socijalni identitet i afektivna stanja (Smith i sar., 2007), ističe se da su socijalni identitet i afektivna stanja pojedinca duboko isprepleteni, pri čemu svest o pripadnosti grupi i osećaj zajedničke istorije i kulture omogućavaju da pojedinci dele konzistentna afektivna stanja na nivou grupe, što doprinosi emocionalnoj stabilnosti unutar zajednice. Tako za Bošnjake u Srbiji stabilna unutargrupna kohezija i očuvanje kulturnog nasleđa postaju nepresušan izvor pozitivnog afekta, pružajući pojedincu bazu za generisanje prijatnih emocionalnih stanja u svakodnevnom životu.

U pogledu negativnog afekta, rezultati su pokazali da u situacijama gde dominiraju negativna iskustva (vezana za etnički identitet), visoko izražen etnički identitet može dovesti do višeg

negativnog afekta. Tačnije, kada su u pitanju varijable istraživanja (o sociodemografskim ćemo posebno diskutovati), pokazuje se varijabla „Doživljena diskriminacija po etničkoj osnovi“ kao značajna, odnosno, objašnjava značajan udeo varijabiliteta negativnog afekta. Dakle, što su ispitanici smatrali da su više diskriminirani na osnovu svog etničkog identiteta, to su imali viši negativni afekt.

Kada ovaj nalaz kontekstualizujemo u okviru položaja Bošnjaka u Srbiji, postaje nam jasno da visok nivo etničke identifikacije može delovati kao mač sa dve oštrice. Pojedinci koji su duboko privrženi svom bošnjačkom identitetu verovatno imaju razvijeniju kognitivnu shemu za prepoznavanje različitih oblika diskriminacije i marginalizacije, što direktno pojačava doživljaj emocionalnog distresa i negativnih emocija poput anksioznosti, besa ili bespomoćnosti (Major i sar., 2002).

Za dublje razumevanje ovog nalaza pomenućemo Model odbacivanja i identifikacije (Branscombe, Schmitt i Harvey, 1999). Ovaj model objašnjava da svest o diskriminaciji neminovno podiže nivo afektivne uznemirenosti i svesnosti o pretnji. Međutim, naknadno okretanje sopstvenoj grupi i jačanje grupnog identiteta mogu delovati kao zaštitni mehanizam koji ublažava taj negativni uticaj na samopoštovanje. U slučaju Bošnjaka u Srbiji, ovaj dvostruki proces je lako uočljiv. Naime, dok neposredno suočavanje sa etničkom diskriminacijom (bilo kroz mogućnosti zapošljavanja, politički aktivizam isl.) primarno podiže negativni afekt, istovremeno se pokreće kompenzatorni mehanizam. Snažna solidarnost sa svojom etničkom grupom te oslanjanje na lokalne institucije mogu delovati kao psihološki štit, odnosno bafer. Na taj način, iako diskriminacija generiše negativne emocije, snažna identifikacija sa sopstvenom etničkom grupom dugoročno sprečava probleme sa samopoštovanjem i opštim blagostanjem, pružajući pojedincu prostor za psihički oporavak (Schmitt i sar, 2014).

Druga istraživačka hipoteza (**H2**) fokusirala se na ispitivanje povezanosti između intenziteta uključenosti pripadnika bošnjačke nacionalne manjine u tradicionalne kulturne prakse i njihovog subjektivnog blagostanja. S obzirom da kulturne prakse često služe kao oblik očuvanja etničkog identiteta i povezivanja sa zajednicom (Supek, 1989), pretpostavili smo da će Bošnjaci koji aktivno učestvuju u kulturnim praksama (poput nekih tradicionalnih predstava, izvršavanja različitih običaja za koje se veruje da su bošnjački, učestvovanje u različitim svečanostima vezanim za bošnjačku kulturu isl.), verovatno osećati veći nivo pripadnosti zajednici, što može doprineti višem subjektivnom blagostanju. Dobijeni rezultati potvrdili su ovu hipotezu, pokazujući statistički značajne pozitivne korelacije između stepena participacije u kulturnim praksama i nasleđu i subjektivnog blagostanja kod Bošnjaka u Srbiji.

I ovaj empirijski nalaz analiziraćemo kroz trokomponentnu strukturu blagostanja po Dineru (Diener, 1984; Diener i sar., 1999).

U pogledu zadovoljstva životom, potvrđena pozitivna korelacija nam sugerise da uključenost u kulturne prakse pojedincu pruža kontinuitet i osećaj životnog smisla. Tradicionalni bošnjački običaji, koji obuhvataju širok spektar manifestacija, od onih utemeljenih u nauci do onih posvećenih gastronomiji, nisu samo puke mehaničke radnje. Vrlo često, ovi običaji u manjinskom kontekstu mogu predstavljati način na koji zajednica čuva svoju istoriju i sistem vrednosti. Dakle, kada pojedinac aktivno učestvuje u obeležavanju specifičnih bošnjačkih običaja, on sebe evaluiše kao integrisanog i funkcionalnog člana šireg društvenog entiteta. Upravo ta pozitivna distinktivnost sopstvene grupe, koja se, između ostalog, manifestuje i kroz kulturne prakse, direktno osnažuje osećaj lične vrednosti, te se internalizuje kao povišeno samopoštovanje i opšte zadovoljstvo sopstvenim životom. (Tajfel, 1981). Iz ugla pozitivne psihologije (Ryff, 1989; Maddux, 2008) kulturne prakse i rituali zadovoljavaju potrebu za smislom i svrhom, što doprinosi višem nivou psihološkog funkcionisanja i objašnjava zašto pojedinci koji su intenzivnije uključeni u ove procese izveštavaju o višem opštem blagostanju, odnosno zadovoljstvu životom.

U pogledu pozitivnog afekta, kulturne prakse ustvari predstavljaju prirodni ambijent za generisanje emocija visokog intenziteta, poput radosti, ponosa isl. Učešće u kulturnim praksama obezbeđuje ono što pojedini autori nazivaju „čestim i prijatnim interakcijama u okviru stabilnog društvenog okvira“ (Baumeister i Leary, 1995), što je bazični uslov za zadovoljenje potrebe za pripadanjem.

S druge strane, efekat na negativni afekt manifestuje se kroz zaštitnu funkciju kulturnih praksi. Kada pojedinac deli zajedničke rituale sa svojom okolinom, smanjuje se doživljaj egzistencijalne nesigurnosti i otuđenosti (Giddens, 1991).

Tumačeći ove rezultate u kontekstu Bošnjaka u Srbiji, moramo napomenuti da etnički identitet ove populacije karakteriše prožetost kulturnih, običajnih i religijskih elemenata (Imamović, 2003; Hodžić, 2013). Učešće u različitim kulturnim praksama (obeležavanje velikih verskih praznika poput Bajrama, različite porodične svečanosti i ceremonije isl.) predstavlja tačku u kojoj se individualni identitet integriše sa kolektivnim, tj. etničkim identitetom. Takvi nalazi korespondiraju sa različitim uvidima o konceptu komunitarnog života i specifičnog načina građenja zajednice unutar bošnjačke zajednice (Bringa, 1995).

Kada pojedinac aktivno učestvuje u različitim kulturnim praksama i običajima, on zapravo aktivira snažan sistem socijalne podrške. Iz ugla socijalne psihologije, ovaj proces generiše osećaj

zajedničke solidarnosti i pripadnosti grupi (Guibernau, 2013). Ovako učvršćen socijalni kapital unutar manjinske grupe pravi mrežu uzajamnog poverenja i sigurnosti, što direktno utiče na redukciju hroničnog socijalnog distresa i deluje protektivno na mentalno zdravlje (Oppedal, Røysamb i Sam, 2004).

Nadalje, aktivno učešće u tradiciji ima funkciju očuvanja etnosa i kulture u vremenu i prostoru (Supek, 1989). Za manjinske zajednice, poput bošnjačke u Srbiji, koja se kroz istoriju suočavala sa različitim društvenim i političkim izazovima (Filandra, 1998; Bašić, 2006, 2018) kulturne prakse upravo služe kao način za očuvanje identiteta.

Na kraju, potvrda ove hipoteze ima i važne implikacije za razumevanje koncepta kolektivnog samopoštovanja. Kroz učešće u tradicionalnim predstavama, običajima i svečanostima, Bošnjaci u Srbiji ne samo da manifestuju svoj identitet, već i afirmišu svoju vidljivost u široj socijalnoj sredini, što doprinosi kolektivnom samopoštovanju (Luhtanen i Crocker, 1992).

Treća istraživačka hipoteza (**H3**) bavila se ispitivanjem efekta afektivne dimenzije etničkog identiteta na subjektivno blagostanje pripadnika bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji. Konkretno, pretpostavili smo da će pojedinci koji doživljavaju visok stepen emocionalne povezanosti i privrženosti sa svojom etničkom grupom manifestovati više nivoe opšteg subjektivnog blagostanja. Dobijeni rezultati potvrdili su ovu hipotezu. Kao značajni prediktor zadovoljstva životom izdvojila se varijabla istraživanja „Pozitivna percepcija svog etničkog identiteta“. Ovaj uvid pokazuje nam da zadovoljstvo životom kod Bošnjaka u Srbiji ne zavisi samo od toga koliko su čvrsto vezani za svoju etničku grupu, već i od toga kakvo značenje pridaju tom identitetu i da li ga doživljavaju na pozitivan način.

Dakle, etnički identitet se ne može redukovati isključivo na kognitivnu svest o poreklu ili na puko praktikovanje običaja, već njegova najdublja psihološka snaga leži upravo u subjektivnom osećaju emocionalne veze sa grupom (Keefe, 1992). No, i ove rezultate potrebno je protumačiti kroz trokomponentnu strukturu blagostanja po Dineru (Diener, 1984; Diener i sar., 1999).

U domenu zadovoljstva životom, emocionalna povezanost sa svojom etničkom grupom može delovati kao primarni okvir za osmišljavanje sopstvene egzistencije. Naime, kada pripadnik manjinske zajednice oseća duboku emotivnu vezanost za svoj narod, on sebe ne posmatra kao izolovanu jedinku, već kao deo etničke grupe. Ovaj nalaz u skladu je i sa drugim istraživanjima, koja naglašavaju da emocionalna povezanost unutar etničke grupe direktno generiše osećaj bazične sigurnosti (Baumeister i Leary, 1995).

Iz perspektive koncepta kolektivnog samopoštovanja (Luhtanen i Crocker, 1992), emocionalna povezanost sa sopstvenom grupom pruža osnovu za evaluaciju sopstvenog socijalnog identiteta, što se u krajnjem ishodu pozitivno odražava i na lično samopoštovanje pojedinca.

U pogledu pozitivnog afekta, možemo reći da duboka povezanost sa bošnjačkom zajednicom deluje kao generator priyatnih emocionalnih stanja, poput ponosa i inspiracije. Osećaj zajedništva zadovoljava bazičnu ljudsku potrebu za pripadanjem, koja je u stvari ključna za motivaciju i emocionalni integritet (Baumeister i Leary, 1995).

Kada je u pitanju negativni afekt, visoka emocionalna povezanost sa svojom etničkom grupom manifestuje se kao bafer protiv distresa, anksioznosti i usamljenosti. Pojedinci koji osećaju snažnu emocionalnu povezanost sa svojom etničkom grupom imaju razvijeniju svest o dostupnoj mreži zajedništva i socijalne podrške. Dakle, afektivna komponenta identiteta kod manjina, poput Bošnjaka u Srbiji, služi kao štiti protiv psihološke ranjivosti (Oppedal, Roysamb i Sam, 2004).

Što se tiče rezultata dobijenih u okviru treće hipoteze i Bošnjaka u Srbiji, moramo istaći da emocionalna povezanost sa etničkom grupom u bošnjačkom krugu ima veliki značaj, i to zbog bliskosti, solidarnosti i komunitarnog života (o kojem smo ranije govorili) (Bringa, 1995; Hodžić, 2013; Kriještorac, 2022). Kod Bošnjaka, osećaj privrženosti grupi se često kanališe kroz porodične mreže, bliske komšijske odnose te zajedničke duhovne i kulturne prostore.

U uslovima kada manjinska zajednica funkcioniše u širem multietničkom društvu koje sa sobom nosi specifične izazove (Filandra, 1998; Bašić, 2006, 2018) ova emocionalna veza sa svojom etničkom grupom može delovati kao filter koji pomaže u neutralisanju spoljašnjih pritisaka. Visok stepen emocionalne povezanosti sa etničkom grupom pojedincu obezbeđuje postizanje stabilnog i zrelog statusa identiteta (Marcia, 1966), sprečavajući difuziju identiteta, što u krajnjem ishodu rezultira harmonizacijom kako kognitivne tako i emocionalne komponente, odnosno visokim postignućem na skalama subjektivnog blagostanja.

Četvrta hipoteza (**H4**) postulirala je da će različiti sociodemografski faktori (pol, starost, nivo obrazovanja, tip naselja i politička orijentacija) statistički značajno moderirati odnos između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja. Kako bismo detaljno analizirali dobijene podatke, analiziraćemo doprinos svake od ispitivanih sociodemografskih varijabli.

Što se tiče **pola**, utvrđeno je da je doživljena diskriminacija zbog etničkog identiteta znatno manja kod žena nego kod muškaraca, dok su pozitivna percepcija svog etničkog identiteta i praktikovanje kulturnih praksi izraženiji kod ženskog dela uzorka. Ova rodna asimetrija se može

objasniti kroz teorijske modele socijalizacije i rodni uloga u tradicionalnim i kolektivističkim zajednicama, kakva je bošnjačka na prostorima Balkana (Bringa, 1995; Hodžić, 2013).

Viši nivo percipirane diskriminacije kod muškaraca može biti posledica njihove veće izloženosti javnoj i socio-političkoj sferi društva, u okviru kojih češće dolaze u kontakt sa članovima većinske grupe, što povećava verovatnoću percipiranja diskriminacije (Navarrete i sar., 2010). S druge strane, istraživanja etničkih odnosa često identifikuju žene kao primarne čuvarke kulture, i to pre svega unutar porodice (Yuval-Davis, 1997).

Žene su, pogotovo u bošnjačkoj kulturi na prostoru Balkana, uglavnom više uključene u procese socijalizacije, čuvanje običaja i obeležavanja porodičnih ceremonija (Bringa, 1995; Hodžić, 2013). Ovakva uloga ženama omogućava da razviju pozitivniju percepciju vlastitog etničkog identiteta, a usled ograničene interakcije sa pripadnicima drugih etničkih grupa, žene su u manjoj meri izložene iskustvima koja bi mogla dovesti do percipirane diskriminacije na osnovu etničke pripadnosti. Naime, kada je etnički identitet internalizovan kroz pozitivnu percepciju i praktikovanje običaja, on onda deluje kao štit koji umanjuje osetljivost na spoljašnje negativne društvene pritiske (Phinney, 2003).

Negativni afekt statistički je značajno manje izražen kod muškaraca u odnosu na žene. Ovaj nalaz koherentan je sa brojnim istraživanjima iz oblasti psihologije polnih razlika i mentalnog zdravlja. Naime, studije blagostanja (Nolen-Hoeksema i Rusting, 1999; Batz i Tay, 2018) pokazuju da žene na globalnom nivou izveštavaju o višoj frekvenciji i intenzitetu negativnih emocionalnih stanja (npr. tuga, strah, anksioznost) u poređenju sa muškarcima.

U kontekstu manjinskog statusa, ovaj povišeni negativni afekt kod žena ne mora nužno reflektovati i niže opšte zadovoljstvo životom, već specifičan stil obrade i ispoljavanja emocija. Naime, kako istraživanja pokazuju (Watson i sar., 1988), žene ispoljavaju višu afektivnu reaktivnost na svakodnevne stresore u odnosu na muškarce. Pored toga, u tradicionalnom porodičnom ambijentu kakav se primećuje kod Bošnjaka u Srbiji, žene često nose dvostruki teret – onaj koji se od njih očekuje u okviru tradicionalnih uloga, i, s druge strane, savremenih zahteva profesionalnog života, što može generisati viši nivo emocionalne opterećenosti, a samim tim i negativnog afekta.

Daljim uvidom u podatke utvrđena je teorijska asimetrija između kognitivne i afektivne komponente s jedne strane, i **nivoa obrazovanja** s druge strane. Što se tiče zadovoljstva životom, rezultati pokazuju da nema statistički značajne razlike u varijansama i prosečnim vrednostima zadovoljstva životom među grupama različitog nivoa obrazovanja. Ovaj nalaz implicira da opšta

samoprocena kvaliteta sopstvenog života kod Bošnjaka u Srbiji nije primarno determinisana nivoom obrazovanja.

S druge strane, situacija po pitanju afektiviteta je drugačija. Iako se varijanse skorova pozitivnog afekta ne razlikuju statistički značajno među grupama (što potvrđuje stabilnost merenja), prosečne vrednosti skorova pozitivnog afekta se razlikuju statistički značajno na osnovu nivoa obrazovanja. Obrazovanje, dakle, deluje kao direktan izvor priyatnih emocionalnih stanja, ali na specifičan, nelinearan način.

Ova specifična asimetrija može se detaljnije razumeti kroz društveni i ekonomski položaj bošnjačke zajednice u Srbiji. Činjenica da nivo obrazovanja ne utiče na opšte zadovoljstvo životom sugerise da Bošnjaci u Srbiji bazičnu procenu uspeha i stabilnosti svog života vezuju za druge izvore, kao što su porodica i kulturna autonomija. Ovakav nalaz u skladu je i sa drugim istraživanjima blagostanja (Diener i sar., 2003), koja pokazuju da su u kolektivističkim kulturama (kakva je bošnjačka u Srbiji) dobri odnosi i povezanost sa svojom grupom važniji od ličnog bogatstva ili poslovnog uspeha.

Međutim, to što ispitanici sa završenim master studijama imaju značajno viši pozitivni afekt u poređenju sa onima koji imaju srednju školu ili osnovne studije, ukazuje na to da se visoko obrazovanje kod Bošnjaka u Srbiji izuzetno ceni, i deluje kao snažan individualni resurs. Viši stepen obrazovanja pojedincu otvara vrata ka većoj autonomiji i kvalitetnijim socijalnim mrežama, što direktno generiše svakodnevna priyatna emocionalna stanja, osećaj postignuća i ličnog ponosa (Lang i Heckhausen, 2001; Mirowsky, 2017). Dakle, za visokoobrazovane Bošnjake u Srbiji sticanje master diplome ne predstavlja samo formalni uspeh, već ključni psihološki resurs koji ih čini srećnijim na dnevnom nivou.

Što se tiče **ekonomskog statusa**, prvi značajan metodološki uvid odnosi se na odsustvo statistički značajnih interakcija ekonomskog statusa sa polom i političkom orijentacijom. To što interakcijski efekti gotovo da ne objašnjavaju varijabilitet ključnih varijabli govori nam o tome da ekonomski status deluje ortogonalno i autonomno. Drugim rečima, efekti materijalnih mogućnosti blagostanje pojedinca ostaju stabilni i nepromenjeni bez obzira na rodne specifičnosti ili ideološka uverenja.

Kada se fokusiramo na afektivnu sferu, tačnije na sferu negativnog afekta, dobijeni rezultati ukazuju nam da je jedina statistički značajna razlika u nivou negativnih emocija locirana između ispitanika koji sebe svrstavaju u grupu prosečnih i onih koji su „malo iznad proseka“, pri čemu prosečni ispitanici beleže viši negativni afekt. U savremenom svetu, pojedinci koji su prosečnog

ekonomskog statusa često su izloženi psihološkom pritisku, bilo da je reč o održavanju tog proseka, dugovima ili o poptunom ekonomskom padu. S druge strane, kategorija „malo iznad proseka“ ne označava preteranu raskoš ili bogatstvo, već primarno donosi psihološku rasterećenost. Upravo taj prelaz iz jedne u drugu kategoriju smanjuje nivo distresa, tuge i brige.

Uticaj ekonomskog statusa na zadovoljstvo životom pokazuje umereniji i direktniji efekat. Ispitanici koji svoj materijalni status procenjuju kao „malo iznad proseka“ i „mnogo iznad proseka“ pokazuju značajno više nivoe zadovoljstva životom u poređenju sa grupom koja se nalazi u kategoriji „malo ispod proseka“.

Zadovoljstvo životom, za razliku od trenutnih emocija, predstavlja svesnu, ali i dugoročnu kognitivnu evaluaciju sopstvenih životnih postignuća. U specifičnom manjinskom kontekstu, ekonomski resursi nisu samo sredstvo za kupovinu različitih dobara, već i ključni faktori za ostvarivanje lične autonomije, društvene moći i boljeg zdravstvenog i obrazovnog statusa porodice (Chong i Kim, 2006). Posedovanje materijalnih resursa iznad proseka omogućava pojedincu da uspešno realizuje svoje lične i profesionalne ciljeve, što u stvari direktno podiže njegovu kognitivnu procenu celokupnog života.

Istovremeno, odsustvo značajne razlike u zadovoljstvu životom između onih koji su malo iznad i mnogo iznad proseka potvrđuje takozvanu hipotezu o pragu sigurnosti. Jednom kada je socio-ekonomska sigurnost obezbeđena, kognitivna evaluacija života se stabilizuje, a pojedinac postaje slobodan da svoje blagostanje crpi iz drugih, nematerijalnih izvora, kao što su kulturne prakse i pozitivno vrednovan etnički identitet (Phinney, 2003; Verkuyten, 2018).

Što se tiče **političke orijentacije**, prvi bitan nalaz odnosi se na činjenicu da politička orijentacija ne ostvaruje direktan uticaj na pozitivni i negativni afekt, već se njen efekat selektivno manifestuje na kognitivnoj komponenti blagostanja, a to je zadovoljstvo životom. Takođe, dok interakcija političke orijentacije sa emocionalnom povezanošću sa etničkim identitetom i pozitivnim afektom ostaje statistički beznačajna, efekat interakcije političke orijentacije i negativnog afekta je visoko značajan. Ova interakcija govori nam da negativne emocije ne utiču podjednako na zadovoljstvo životom kod pojedinaca različitih ideoloških uverenja.

Ono što je jako bitno da pomenemo kod političke orijentacije jeste da pripadnici krajnje desnice u proseku manifestuju najviše zadovoljstvo životom. Zadovoljstvo životom ostaje najviše i u sirovim vrednostima, kada se negativni afekt uopšte ne kontroliše, što implicira da desna ideološka orijentacija predstavlja stabilan, ali i autonoman psihološki prediktor pozitivnije evaluacije

sopstvenog života. Naravno, ovi podaci ne sugerišu da su levica i politički centar hronično nezadovoljni, nego da je njihovo zadovoljstvo životom manje visoko u odnosu na referentnu grupu.

Ovakvi rezultati u skladu su sa poznatim sociopsihološkim fenomenom ideološke sreće (Napier i Jost, 2008). Prema ovom teorijskom okviru, desna (konzervativna) politička orijentacija deluje kao moćan psihološki resurs za opravdanje sistema (Jost i Banaji, 1994). Dakle, desno orijentisani pojedinci imaju tendenciju da lakše racionalizuju društvene nejednakosti, percipiraju svet kao pravedno i stabilno mesto, te pokazuju viši nivo poverenja u tradicionalne institucije i autoritete. Ova psihološka predispozicija štiti ih od anksioznosti i frustracije u svakodnevnim društvenim procesima, a što se svakako odražava i na konačno zadovoljstvo životom.

Nasuprot njima, umerena levica i centar tradicionalno su skloniji kritičkom preispitivanju društvene stvarnosti i većoj osetljivosti na socijalnu nepravdu (Napier i Jost, 2008). U specifičnom kontekstu bošnjačke manjine u Srbiji, ova razlika dobija dodatnu dimenziju. Krajnja desnica unutar manjinske zajednice najčešće je duboko ukorenjena u tradicionalne i čvrste etničke strukture. Pripadnost ovakvim homogenim i vrednosno jasno definisanim grupama pruža pojedincu snažan osećaj pripadnosti i socijalne podrške. Kroz prizmu Teorije socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986), čvrsta desna orijentacija smanjuje kognitivnu ambivalenciju (neodređenost) i pruža jasne odgovore na egzistencijalna pitanja, čime se direktno podiže i kognitivna evaluacija sopstvenog života.

Rezultati pokazuju da kontrola negativnog efekta dodatno pročišćava ovaj efekat, odnosno da desno orijentisani pojedinci uspešno kompenzuju čak i situacije u kojima objektivno doživljavaju visoke neprijatne emocije.

U okviru pete istraživačke hipoteze, pošli smo od pretpostavke da će ispitanici koji žive u lokalnim sredinama sa bošnjačkom većinom iskazivati statistički značajno viši nivo subjektivnog blagostanja u poređenju sa onima koji žive u sredinama u kojima Bošnjaci predstavljaju brojčanu manjinu. Dobijeni empirijski nalazi potvrdili su i ovu hipotezu, otkrivajući jasne unutargrupne razlike u zavisnosti od sociogeografskog konteksta i numeričkog statusa zajednice u mestu prebivališta.

Pre pristupanja bazičnim analizama razlika, sprovedena je provera potencijalnih interakcijskih efekata sa drugim relevantnim sociodemografskim obeležjima (nivo obrazovanja, tip naselja i starost) sa kojima numerički status korelira. Rezultati pokazuju da interakcija nivoa obrazovanja i numeričkog statusa u kontekstu pozitivnog afekta nije statistički značajna. Slično tome, u domenu negativnog afekta, efekat interakcije starosti i numeričkog statusa pokazao se kao statistički beznačajan.

Odsustvo ovih interakcijskih efekata ima izuzetan metodološki značaj jer potvrđuje da numerički status u zajednici deluje autonomno, odnosno, njegove implikacije na emocionalni doživljaj blagostanja su stabilne, bez obzira na to da li je ispitanik mlađe ili starije dobi, ili kog je obrazovnog nivoa.

Analizirajući pozitivni afekt, utvrđena je statistički značajna razlika između posmatranih grupa. Pripadnici bošnjačke zajednice koji žive u sredinama gde čine numeričku većinu manifestuju umereno viši nivo pozitivnog afekta u poređenju sa Bošnjacima koji žive u sredinama u kojima su brojčana manjina. Ovaj nalaz ukazuje na to da život u okruženju sa sopstvenom etničkom većinom deluje kao snažan stimulans za generisanje priyatnih afektivnih stanja.

S druge strane, analizirajući negativni afekt, dolazimo do zanimljivih, ali očekivanih rezultata. Ispitanici koji žive u sredinama gde su Bošnjaci numerička manjina izveštavaju o statistički značajno višem nivou negativnog afekta u poređenju sa onima koji žive u sredinama sa bošnjačkom većinom.

Ovakvi rezultati u skladu su sa Teorijom socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986). Naime, kroz prizmu ove teorije, kada su ljudi okruženi članovima sopstvene grupe, njihov kolektivni identitet je permanentno afirmisan, što direktno pothranjuje bazično samopoštovanje i osećaj psihološke sigurnosti. Viši nivo pozitivnog afekta kod većinske grupe može se razumeti kao direktna posledica ne samo ove identitetske potvrde, već i objektivno bogatije i dostupnije mreže socijalne podrške koja im je na raspolaganju.

Nasuprot tome, život u sredinama gde su Bošnjaci numerička manjina stavlja pojedinca u poziciju stalne svesti o sopstvenoj različitosti, što se u literaturi opisuje kroz koncepte hroničnog psihološkog distresa uzrokovanog manjinskim statusom (Pascoe i Smart Richman, 2009). Pripadnici brojčane manjine često su izloženi osećaju izolovanosti ili pritisku asimilacije. Čak i kada nema otvorenog međuetničkog konflikta, sama činjenica da pojedinac mora da egzistira u prostoru koji je strukturisan od strane druge, većinske grupe, predstavlja stalni izvor psihološkog distresa. To direktno objašnjava zašto Bošnjaci u manjinskim sredinama beleže viši nivo negativnog afekta.

Lična iskustva ispitanika sa diskriminacijom na osnovu etničkog identiteta

Kako bi se dobio potpuniji uvid u složenu prirodu etničkog identiteta i diskriminacije, kvantitativni deo istraživanja dopunjen je kvalitativnim delom, u vidu neobaveznog pitanja u upitniku. Naime, ispitanici su mogli da napišu svoja lična iskustva u vezi sa diskriminacijom na osnovu etničkog identiteta, a njih 27 odlučili su da to i urade.

Analiza dobijenih odgovora ima izuzetan naučni značaj za ovaj rad, jer omogućava da se statističke zakonitosti, koeficijenti korelacija i nivoi značajnosti dublje protumače kroz konkretna svedočenja iz svakodnevnog života pripadnika bošnjačke nacionalne manjine u Srbiji. Odgovori ispitanika pokazuju značajan diverzitet i variraju u širokom rasponu, od tvrdnji da nikada nisu imali problema sa diskriminacijom na osnovu etničkog identiteta, pa sve do vrlo specifičnih, situacionih opisa diskriminacije.

Prvu značajnu grupu narativa čine odgovori ispitanika koji navode da u svom dosadašnjem životu nisu iskusili nikakve oblike diskriminacije zasnovane na etničkom identitetu. Ovi odgovori variraju od kratkih negacija („Ne“, „Nemam“, „Nema ništa“) do složenijih odgovora u kojima se ističe potpuno odsustvo negativnih iskustava (*Do sada nisam imao/la neprijatna ili negativna iskustva vezana za etničku pripadnost.*“, „Nikada nisam bio diskriminisan“).

Ovi nalazi izuzetno su važni, jer korespondiraju sa ranije utvrđenim kvantitativnim podacima o visokom nivou pozitivnog afekta i životnog zadovoljstva kod dela uzorka. Kada pojedinac živi u društvenom okruženju koje percipira kao sigurno i lišeno etničkih predrasuda, njegov manjinski status prestaje da bude izvor psihološkog opterećenja ili stresa.

Posebno zanimljiv uvid donosi svedočenje ispitanika koji navodi da nikada nije bio diskriminisan, već da u poslovnom svetu nailazi na izrazito pozitivne stavove prema svom poreklu: „...čak šta više gde god da sam se pojavio u vezi posla svi imaju pozitivno mišljenje o ljudima iz Novog Pazara, kažu da su to poštene ljudi i uvek rado posluju“.

Prema postavkama Teorije socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986), kada pojedinac doživi da spoljašnji svet pozitivno vrednuje njegovu grupu ili regiju porekla, to snažno pothranjuje njegovo kolektivno samopoštovanje. Umesto potrebe za povlačenjem ili asimilacijom, javlja se osećaj ponosa i socijalnog entuzijazma, što direktno povećava skorove pozitivnog afekta. Život bez doživljaja diskriminacije, dopunjen pozitivnim profesionalnim iskustvima, omogućava ovim ispitanicima da izgrade harmoničan balans između svog manjinskog identiteta i šireg društvenog prostora u Srbiji, što direktno korespondira sa modelom uspešne psihološke integracije (Berry, 1997).

Dok jedan deo ispitanika izveštava o potpunom odsustvu diskriminacije, drugi deo govori nam o izazovima sa kojima se Bošnjaci u Srbiji suočavaju. Ova svedočenja nisu samo puki opisi događaja, oni nam daju uvid u mehanizme koji direktno utiču na negativni afekt i kognitivnu procenu zadovoljstva životom.

Određen broj svedočenja odnosi se na period studiranja van matične regije, prvenstveno u velikim univerzitetskim centrima. Ispitanici opisuju fenomen „nevidljive“ diskriminacije koja se ne manifestuje kroz otvorene konflikte, već kroz socijalnu ekskluziju i ignorisanje: *„Za vreme studiranja u Beogradu, pio sam kafu prvih godinu dana sam. Postoje predrasude koje su nevidljive... prosto te ignoriše, dok se ne opusti.“*

Ovakva iskustva socijalne izolacije ostavljaju duboke tragove na blagostanje pojedinca. Posebno je interesantno zapažanje o ceni društvene prihvaćenosti: *„One kolege koje su instant bile prihvaćene... uglavnom su bili od onih koji vešto kriju svoje poreklo i brzo se integrišu, uvek na račun autentičnog.“* Ovde se susrećemo sa konceptom „prekrivanja identiteta“ (Yoshino, 2006), gde pripadnici manjine osećaju da moraju potisnuti sopstvena kulturna obeležja kako bi bili prihvaćeni od strane većine. Ovaj proces je psihološki izuzetno iscrpljujući i direktno korelira sa padom pozitivnog afekta, jer zahteva stalni kognitivni napor i odricanje od bazičnog integriteta ličnosti (Hewlin, 2003; Yoshino, 2006).

Takođe, iskustva iz obrazovnog sistema, od najranijeg uzrasta, ukazuju na to da se diskriminacija često odvija kroz negaciju jezičkog identiteta. Tako imamo slučaj ispitanika koji se priseća: *„nastavnika srpskog jezika... koji nije hteo da mi da 5 samo zato što pričam 'pazarski', ne akcentujem lepo reči“*. Ovakvi rani oblici diskriminacije u školi često se internalizuju kao osećaj niže vrednosti. I drugi ispitanici navode da su diskriminatorna iskustva imali *„od vrtića pa do danas“*.

Na višem, institucionalnom nivou, diskriminacija poprima formu simboličkog brisanja i uskraćivanja priznanja (Bourdieu, 1991). Primer nepriznavanja bosanskog jezika od strane zvaničnih institucija (ZUOV-a) uz obrazloženje da jezik ne postoji, koji navodi jedan od ispitanika, predstavlja direktan udar na kolektivno samopoštovanje (Tajfel i Turner, 1986), ali i ustavom zagarantovana prava.

Posebno duboku analizu daju ispitanici koji prave razliku između lične i sistemske diskriminacije. Ukazuje se na neravnomernu zastupljenost u javnim ustanovama, gde se pripadnici većinskog naroda lakše zapošljavaju čak i u sredinama gde su manjina, kako sugerišu neki ispitanici. Refleksija o „rasulu“ u zdravlju, urbanizmu i školstvu u gradovima sa bošnjačkom većinom, uz konstataciju da država nedovoljno ulaže, sugerise nam postojanje strukturalne marginalizacije.

„Bošnjaci u Srbiji nisu diskriminirani na ličnom nivou već je sistematska... manifestuje se nesprovođenjem kontrole poštovanja zakona”. Ovo iskustvo od velikog je značaja, jer pokazuje da blagostanje nije samo stvar ličnih emocija, već je povezano i sa funkcionisanjem pravne države.

Konačno, istraživanje je zabeležilo i pojedine drastične primere neprijatnosti na etničkoj osnovi koji direktno ugrožavaju bazični osećaj sigurnosti: *„Psovanje turske majke, pretnja da će mi kuću zapaliti i familiju... da se vratimo odakle smo došli.”* Ovakva iskustva jako su stresna, jer kreiraju ambijent straha. Kada su pretnje u okruženju stalne i direktne, mehanizmi prevladavanja se iscrpljuju, što neminovno vodi ka većem skorom negativnog afekta i urušavanju blagostanja.

Sumirajući prikazana svedočenja, može se zaključiti da kvalitativni nalazi pružaju duboko objašnjenje fenomena koji su u kvantitativnom delu istraživanja identifikovani kroz statistički značajne razlike u afektivnim komponentama blagostanja. Dok odsustvo percipirane diskriminacije kod nekih ispitanika deluje kao zaštitni faktor koji pothranjuje pozitivni afekt, iskustva strukturalne marginalizacije, jezičkog brisanja i doživljenih neprijatnih događaja direktno objašnjavaju uzroke povišenog negativnog afekta. Ova iskustva ispitanika nedvosmisleno potvrđuju da subjektivno blagostanje Bošnjaka u Srbiji nije izolovani psihološki konstrukt, već dinamičan ishod stalne interakcije između ličnih resursa, snage kolektivnog identiteta i sociopolitičkog konteksta u kojem pojedinac egzistira.

Ograničenja istraživanja

Pri interpretaciji dobijenih rezultata i donošenju opštih zaključaka, neophodno je uzeti u obzir nekoliko važnih metodoloških ograničenja koja se prvenstveno odnose na način prikupljanja podataka i strukturu realizovanog uzorka (N=303).

Prvo i ključno ograničenje odnosi se na primenjeni metod uzorkovanja, putem Google Forms upitnika. Iako je ovaj pristup omogućio anonimno i geografski rasprostranjeno prikupljanje podataka, on je sa sobom doneo tipične selekcijske pristrasnosti. Ovaj format prirodno je favorizovao mlađu populaciju (prosečna starost u uzorku je 30,82 godina, pri čemu polovina ispitanika ima 27 ili manje godina) i digitalno pismenije pojedince, te smo tako ostali uskraćeni za perspektive starijih generacija bošnjačke zajednice (mada je i njih bilo u istraživanju, ali svakako je poželjniji veći broj). Pored toga, važno je istaći da ukupna struktura uzorka obuhvata 190 ispitanika iz većinski bošnjačkih gradova, dok 113 ispitanika dolazi iz gradova u kojima Bošnjaci žive kao manjinska zajednica, što svakako pruža solidnu osnovu za komparaciju, ali i nameće potrebu za dodatnim oprezom pri generalizaciji nalaza na širi društveni kontekst.

Drugo ograničenje potiče iz demografske i rezidencijalne strukture uzorka, koja delimično odstupa od opštih populacionih parametara. Uzorak je izrazito urbanog karaktera, budući da čak 90,8% ispitanika živi u gradu, dok je udeo seoskog stanovništva sveden na svega 9,2%. Takođe, u uzorku postoji disproporcija u pogledu pola u korist žena (60,1%) u odnosu na muškarce (39,9%).

Treće ograničenje ogleda se u izraženoj obrazovnoj homogenosti uzorka. Više od tri četvrtine ispitanika (73,6%) poseduje visoko obrazovanje, odnosno, završene osnovne akademske studije 53,5%, master studije 17,5% ili doktorat 2,6%. Ovako visoka koncentracija visokoobrazovanih pojedinaca objašnjava izuzetnu analitičnost dobijenih kvalitativnih podataka, ali istovremeno onemogućava potpunu generalizaciju nalaza na celokupnu bošnjačku populaciju u Srbiji.

Četvrto ograničenje odnosi se na samu prirodu primenjenih instrumenata. Iako su kvantitativne skale (poput PANAS-a) standardizovane i visoke pouzdanosti, oslanjanje na samoprocenu uvek nosi rizik od svesnog ili nesvesnog doterivanja odgovora, odnosno, postoji rizik od davanja socijalno poželjnih odgovora. Slično tome, u sferi kvalitativne analize slobodnih komentara o diskriminaciji, bili smo ograničeni na sirove tekstualne iskaze ispitanika, bez mogućnosti da kroz intervju dublje ispitamo situacioni kontekst.

Zaključak

Osnovni cilj ove doktorske disertacije bio je ispitati vezu etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja kod Bošnjaka u Srbiji, što je provereno kroz nekoliko specifičnih istraživačkih hipoteza.

Empirijska provera postavljenog istraživačkog okvira rezultirala je potpunom konfirmacijom svih postavljenih hipoteza, čime je ponuđen složeniji uvid u psihološku dinamiku manjinskog identiteta i subjektivnog blagostanja.

Prvenstveno, dokazano je da uticaj etničkog identiteta na subjektivno blagostanje nije linearan, već kontekstualno uslovljen. Kod pojedinaca sa akumuliranim pozitivnim iskustvima, etnički identitet deluje kao snažan psihološki resurs i prediktor višeg blagostanja. Nasuprot tome, iskustva diskriminacije i marginalizacije narušavaju samopoštovanje, što se direktno manifestuje kroz povišen negativni afekt i sniženo zadovoljstvo životom.

Ipak, rezultati jasno ukazuju na to da se pozitivni aspekti etničkog identiteta uspešno operacionalizuju kroz konkretne bihevioralne i afektivne mehanizme. S jedne strane, potvrđena je važnost bihevioralne komponente kroz uključenost u tradicionalne kulturne prakse i običaje. Aktivno učešće u kolektivnim aktivnostima i očuvanje tradicije jačaju kolektivni identitet i generišu osećaj pripadnosti zajednici, što se direktno odražava na emocionalnu stabilnost i više blagostanje pojedinca. S druge strane, potvrđen je značaj i emocionalne komponente identiteta. Snažna afektivna privrženost sopstvenoj etničkoj grupi obezbeđuje pojedincu doživljaj kohezije, sigurnosti i razvijenu mrežu socijalne podrške, delujući kao unutrašnji stabilizator samopoštovanja i opšteg blagostanja.

Konačno, rad je uspešno mapirao i spoljašnje, kontekstualne i individualne moderatore odnosa etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja. Potvrđeno je da sociodemografski faktori, poput starosne strukture, nivoa obrazovanja i političke orijentacije statistički značajno menjaju (moduliraju) način na koji se snaga etničkog identiteta transformiše u subjektivno blagostanje, ukazujući na to da unutar same manjinske zajednice postoje specifične razlike u konceptualizaciji identitetskih pitanja. Važnost socijalnog konteksta zaokružena je potvrdom o uticaju demografske strukture u kojoj ispitanici žive. U skladu sa postavkama Teorije socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986), Bošnjaci koji naseljavaju sredine sa bošnjačkom većinom iskazuju značajno viši nivo subjektivnog blagostanja u poređenju sa Bošnjacima koji žive u mestima u kojima su manjina. Kroz prizmu ove teorije, život u većinskom okruženju stabilizuje i jača kolektivni identitet, pružajući osećaj psihološke, ali i kulturne sigurnosti. Pored toga, ovakav kontekst strukturalno obezbeđuje bogatiju mrežu socijalne podrške i značajno smanjuje prostor za iskustva diskriminacije.

Na samom kraju, svesni smo da smo ovim radom praktično tek zagreball površinu kada je u pitanju ovako složena tema. Odnosi između etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja previše su kompleksni da bi stali u jedno istraživanje. Zato ova doktorska disertacija ne nudi konačne odgovore, već pre svega želi da bude dobra polazna tačka i podsticaj za neke buduće autore koji odluče da se bave ovim konstruktima.

Literatura

- Atkinson, D. R., Morten, G., & Sue, D. W. (1979). *Counseling American minorities: A cross-cultural perspective*. Madison, WI, USA: Brown & Benchmark.
- Bašić, G. (2006). *Iskušenja demokratije u multietničkom društvu*. Centar za istraživanje etniciteta.
- Bašić, G. (2018). *Multikulturalizam i etnicitet*. Институт друштвених наука.
- Batz, C., & Tay, L. (2018). Gender differences in subjective well-being. *Handbook of well-being*, 1-15.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497–529.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied psychology*, 46(1), 5-34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
- Branch, C. W., Tayal, P., & Triplett, C. (2000). The relationship of ethnic identity and ego identity status among adolescents and young adults. *International journal of intercultural relations*, 24(6), 777-790. [https://doi.org/10.1016/S0147-1767\(00\)00031-6](https://doi.org/10.1016/S0147-1767(00)00031-6)
- Branscombe, N. R., Schmitt, M. T., & Harvey, R. D. (1999). Perceiving pervasive discrimination among African Americans: Implications for group identification and well-being. *Journal of personality and social psychology*, 77(1), 135. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.77.1.135>
- Bringa, T. (1995). *Being Muslim the Bosnian Way: Identity and Community in a Central Bosnian Village*. Princeton University Press.
- Brondolo, E., Kelly, K. P., Coakley, V., Gordon, T., Thompson, S., Levy, E., Cassells, A., Tobin, N.J., Sweeney, M. & Contrada, R. J. (2005). The perceived ethnic discrimination questionnaire: development and preliminary validation of a community version 1. *Journal of applied social psychology*, 35(2), 335-365. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2005.tb02124.x>
- Brubaker, R. (2002). Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology/Archives européennes de sociologie*, 43(2): 163-189.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Harvard university press.

Chong, D., & Kim, D. (2006). The experiences and effects of economic status among racial and ethnic minorities. *American Political Science Review*, 100(3), 335-351.

<https://doi.org/10.1017/S0003055406062228>

Chryssochoou, X. (2003). Studying identity in social psychology: Some thoughts on the definition of identity and its relation to action. *Journal of language and Politics*, 2(2), 225-241.

<https://doi.org/10.1075/jlp.2.2.03chr>

Crocker, J., Luhtanen, R., Blaine, B., & Broadnax, S. (1994). Collective self-esteem and psychological well-being among White, Black, and Asian college students. *Personality and social psychology Bulletin*, 20(5), 503-513. <https://doi.org/10.1177/0146167294205007>

Descartes, R. (1996). *Meditations on first philosophy* (J. Cottingham, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press. (Original work published 1641).

Diaz, T., & Bui, N. H. (2017). Subjective well-being in Mexican and Mexican American women: The role of acculturation, ethnic identity, gender roles, and perceived social support. *Journal of Happiness Studies*, 18(2), 607-624. <https://doi.org/10.1007/s10902-016-9741-1>

Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.95.3.542>

Diener, E. (2000). Subjective well-being: The science of happiness and a proposal for a national index. *American psychologist*, 55(1), 34.

Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of personality assessment*, 49(1), 71-75.

Diener, E., & Ryan, K. (2009). Subjective well-being: A general overview. *South African journal of psychology*, 39(4), 391-406.

Diener, E., Oishi, S., & Lucas, R. E. (2003). Personality, culture, and subjective well-being: Emotional and cognitive evaluations of life. *Annual review of psychology*, 54(1), 403-425. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145056>

Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E., & Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological bulletin*, 125(2), 276.

Duckitt, J., & Sibley, C. G. (2016). Personality, ideological attitudes, and group identity as predictors of political behavior in majority and minority ethnic groups. *Political Psychology*, 37(1), 109-124. <https://doi.org/10.1111/pops.12222>

- Erikson, E. H. (1968). *Identity youth and crisis* (No. 7). WW Norton & company.
- Evans, G., & Need, A. (2002). Explaining ethnic polarization over attitudes towards minority rights in Eastern Europe: A multilevel analysis. *Social Science Research*, 31(4), 653-680.
[https://doi.org/10.1016/S0049-089X\(02\)00018-2](https://doi.org/10.1016/S0049-089X(02)00018-2)
- Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human relations*, 7(2), 117-140.
<https://doi.org/10.1177/001872675400700202>
- Filandra, Š. (1998). *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*. Sejtarija.
- Fine, J. V. A. (2007). *The Bosnian Church: A New Interpretation*. East European Quarterly.
- Fredrickson, B. L. (2001). The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American psychologist*, 56(3), 218.
<https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0003-066X.56.3.218>
- French, S. E., Seidman, E., Allen, L., & Aber, J. L. (2006). The development of ethnic identity during adolescence. *Developmental psychology*, 42(1), 1. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0012-1649.42.1.1>
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gleason, P. (1983). Identifying identity: A semantic history. *The journal of American history*, 69(4), 910-931.
- Guibernau, M. (2013). *Belonging: Solidarity and division in modern societies*. Polity Press.
- Haneš, O.(2012). Povezanost samopoštovanja i etničkih distanci kod adolescenata. *Godišnjak za psihologiju*. 9(11), 101-114.
- Hewlin, P. F. (2003). And the award for best actor goes to...: Facades of conformity in organizational settings. *Academy of Management Review*, 28(4), 633-642.
<https://doi.org/10.5465/amr.2003.10899442>
- Hodžić, R. (2013). Identitet Bošnjaka između religije i nacije. *Sociološki pregled*, 47(2), 215–230.
- Imamović, M. (2003). *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture.
- Jenkins, R. (2014). *Social identity*. Routledge.

- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British journal of social psychology*, 33(1), 1-27.
<https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008.x>
- Kaplan, M., Brown, J. C., Huynh, Q. L., & Huynh, V. (2016). Exploring the relationship between socioeconomic status and ethnic identity. *Journal of Scholastic Inquiry: Education* 6, 1, 34-47.
- Karatzias, A., Chouliara, Z., Power, K., & Swanson, V. (2006). Predicting general well-being from self-esteem and affectivity: An exploratory study with Scottish adolescents. *Quality of life research*, 15(7), 1143-1151. <https://doi.org/10.1007/s11136-006-0064-2>
- Keefe, S. (1992). Ethnic identity: The domain of perceptions of and attachment to ethnic groups and cultures. *Human organization*, 51(1), 35-43. <https://doi.org/10.17730/humo.51.1.1r55476555563w25>
- Koydemir, S. (2013). Acculturation and subjective well-being: The case of Turkish ethnic youth in Germany. *Journal of Youth Studies*, 16(4), 460-473. <https://doi.org/10.1080/13676261.2012.725838>
- Kriještorac, M. (2022). *First nationalism then identity: On Bosnian Muslims and their Bosniak identity*. University of Michigan Press.
- Lang, F. R., & Heckhausen, J. (2001). Perceived control over development and subjective well-being: differential benefits across adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81(3), 509.
- Luhtanen, R., & Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one's social identity. *Personality and social psychology bulletin*, 18(3), 302-318.
<https://doi.org/10.1177/0146167292183006>
- Lyubomirsky, S., & Lepper, H. S. (1999). A measure of subjective happiness: Preliminary reliability and construct validation. *Social indicators research*, 46, 137-155.
- Maddux, J. E. (2008). Positive psychology and the illness ideology: Toward a positive clinical psychology. *Applied Psychology*, 57, 54-70. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2008.00354.x>
- Major, B., Quinton, W. J., & Schmader, T. (2002). Attributions to discrimination: Antecedents and consequences. *Advances in Experimental Social Psychology*, 34, 251-330.
- Malešević, S. (2006). Percepcija etničkog identiteta: aplikacija jednog modela. *Migracijske i etničke teme/Migration and Ethnic Themes*, 10 (1), 31-54.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3(5), 551-558. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0023281>

- Matica srpska. (2011). *Rečnik srpskoga jezika* (izm. i dop. izd.). Novi Sad: Matica srpska.
- McAdams, D. P. (1988). *Power, intimacy, and the life story: Personological inquiries into identity*. Guilford press.
- Mirowsky, J. (2017). *Education, social status, and health*. Routledge.
- Mossakowski, K. N. (2003). Coping with perceived discrimination: Does ethnic identity protect mental health?. *Journal of health and social behavior*, 318-331. <https://doi.org/10.2307/1519782>
- Nagel, J. (1994). Constructing ethnicity: Creating and recreating ethnic identity and culture. *Social problems*, 41(1), 152-176. <https://doi.org/10.2307/3096847>
- Napier, J. L., & Jost, J. T. (2008). Why are conservatives happier than liberals?. *Psychological Science*, 19(6), 565-572. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02124.x>
- Nikodem, K. (2004). Identity. Conversations with Benedetto Vecchi (Zygmunt Bauman). *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 13(2), 202-206.
- Nolen-Hoeksema, S., & Rusting, C. L. (1999). 17 Gender Differences in Well-Being!. *Well-being: Foundations of hedonic psychology*, 330.
- Oppedal, B., Røysamb, E., & Heyerdahl, S. (2005). Ethnic group, acculturation, and psychiatric problems in young immigrants. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(6), 646-660. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00381.x>
- Oppedal, B., Røysamb, E., & Sam, D. L. (2004). The effect of acculturation and social support on change in mental health among young immigrants. *International Journal of Behavioral Development*, 28(6), 481-494. <https://doi.org/10.1080/01650250444000126>
- Pascoe, E. A., & Smart Richman, L. (2009). Perceived discrimination and health: a meta-analytic review. *Psychological bulletin*, 135(4), 531.
- Phinney, J. S. (1990). Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin*, 108(3), 499-514.
- Phinney, J. S. (1991). Ethnic identity and self-esteem: A review and integration. *Hispanic journal of behavioral sciences*, 13(2), 193-208.
- Phinney, J. S. (1992). The multigroup ethnic identity measure: A new scale for use with diverse groups. *Journal of adolescent research*, 7(2), 156-176. <https://doi.org/10.1177/074355489272003>

- Phinney, J. S. (2003). Ethnic identity and acculturation. In K. M. Chun, P. Balls Organista, & G. Marín (Eds.), *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research* (pp. 63–81). American Psychological Association. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/10472-006>
- Phinney, J. S., & Ong, A. D. (2007). Conceptualization and measurement of ethnic identity: Current status and future directions. *Journal of counseling Psychology*, 54(3), 271.
- Roberts, R. E., Phinney, J. S., Masse, L. C., Chen, Y. R., Roberts, C. R., & Romero, A. (1999). The structure of ethnic identity of young adolescents from diverse ethnocultural groups. *The Journal of Early Adolescence*, 19(3), 301-322. <https://doi.org/10.1177/0272431699019003001>
- Ross, C. E., & Broh, B. A. (2000). The roles of self-esteem and the sense of personal control in the academic achievement process. *Sociology of education*, 270-284. <https://doi.org/10.2307/2673234>
- Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of personality and social psychology*, 57(6), 1069.
- Schaafsma, J. (2011). Discrimination and subjective well-being: The moderating roles of identification with the heritage group and the host majority group. *European journal of social psychology*, 41(6), 786-795. <https://doi.org/10.1002/ejsp.825>
- Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., Postmes, T., & Garcia, A. (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 140(4), 921–948. <https://doi.org/10.1037/a0035754>
- Schwartz, S. J. (2001). The evolution of Eriksonian and, neo-Eriksonian identity theory and research: A review and integration. *Identity: an international journal of theory and research*, 1(1), 7-58. <https://doi.org/10.1207/S1532706XSCHWARTZ>
- Shelton, J. N., Yip, T., Eccles, J. S., Chatman, C. M., Fuligni, A. J., & Wong, C. (2005). Ethnic identity as a buffer of psychological adjustment to stress. *Navigating the future: Social identity, coping, and life tasks*, 96-115.
- Smith, A. D. (1991). *National identity*. University of Nevada Press.
- Smith, E. R., Seger, C. R., & Mackie, D. M. (2007). Can emotions be truly group level? Evidence regarding four conceptual criteria. *Journal of personality and social psychology*, 93(3), 431. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.93.3.431>
- Smith, T. B., & Silva, L. (2011). Ethnic identity and personal well-being of people of color: a meta-analysis. *Journal of counseling psychology*, 58(1), 42-60.

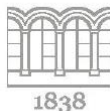
- Supek, O. (1989). Etnos i kultura. *Migracijske i etničke teme*, 5(2-3), 145-153.
- Syed, M., & Azmitia, M. (2009). Longitudinal trajectories of ethnic identity during the college years. *Journal of research on adolescence*, 19(4), 601-624. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2009.00609.x>
- Tajfel, H. (1981). *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge University Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1978). Intergroup behavior. *Introducing social psychology*, 401(466), 149-178.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33–47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. U S. Worchel & W. G. Austin (Ur.), *Psychology of intergroup relations* (str. 7–24). Nelson-Hall.
- Tatum, B. D. (2000). The complexity of identity: “Who am I?”. *Readings for diversity and social justice*, 2(1), 5-8.
- Tyler, K. (2006). Village people: race, class, nation and the community spirit. In *The new countryside?* (pp. 129-148). Policy Press. <https://doi.org/10.51952/9781847421548.ch005>
- Vasović, M. (2007). *U predvorju politike*. Beograd: Službeni glasnik.
- Vera, E. M., Kathy, K., Megan, P., Adams, K., Fatma, A., Knoll, M., ... & Jeremie-Brink, G. (2015). Ethnic identity and subjective well-being of bully participants. *Professional School Counseling*, 19(1), 2156759X1501900103. <https://doi.org/10.5330/2156759X1501900103>
- Verkuyten, M. (2018). *The social psychology of ethnic identity*. Routledge.
- Vignoles, V.L., Schwartz, S.J., Luyckx, K. (2011). Introduction: Toward an Integrative View of Identity. In: Schwartz, S., Luyckx, K., Vignoles, V. (eds) *Handbook of Identity Theory and Research*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_1
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: the PANAS scales. *Journal of personality and social psychology*, 54(6), 1063. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.54.6.1063>

- Williams, D. R., Neighbors, H. W., & Jackson, J. S. (2003). Racial/ethnic discrimination and health: Findings from community studies. *American journal of public health*, 93(2), 200-208. <https://doi.org/10.2105/AJPH.93.2.200>
- Xu, Y., Farver, J. A. M., & Pauker, K. (2015). Ethnic identity and self-esteem among Asian and European Americans: When a minority is the majority and the majority is a minority. *European Journal of Social Psychology*, 45(1), 62-76. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2061>
- Yoshino, K. (2011). *Covering: The hidden assault on our civil rights*. Random House.
- Zinn, M. B. (1980). Gender and ethnic identity among Chicanos. *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 18-24. <https://doi.org/10.2307/3346030>

Prilozi

Prilog 1. Odobrenje Etičke komisije Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

INSTITUTIONAL REVIEW BOARD (IRB)

Department of Psychology, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia

Subject: Protocol #2025-30

Date of submission: 23-04-2025

Principal investigator: Adžlan Kurtanović

Affiliation: State University of Novi Pazar

Title of study: The Relationship Between Ethnic Identity and Subjective Well-Being Among Bosniaks in Serbia

Approval period: april 2025 - december 2025

Date of approval: 15.05.2025.

Decision: Based on the submitted documents, the IRB concluded that both the design of the study and its implementation are in compliance with the principles of the Code of ethics and that it presents no risk to the participants. Please notify the IRB if you intend to make any significant modifications to the study's design or implementation.

Associate professor Kaja Damjanović, senior
research fellow

Assistant professor Milica Vukelić

Associate professor Danka Purić

Associate professor Zorana Jolić Marjanović

Sanda Stanković, research associate

www.fbg.ac.rs; info@fbg.ac.rs

Чика Љубина 18-20, 11000 Београд; тел. 011 2639 119, fax 011 2639 356
Čika Ljubina 18-20, 11000 Belgrade, Serbia; tel. +381 11 2639 119, fax +381 11 2639 356

Prilog 2. Upitnik istraživanja

Etnički identitet i subjektivno blagostanje

Poštovani/a, hvala Vam što učestvujete u ovom istraživanju koje se sprovodi u okviru doktorske disertacije na temu „Veza etničkog identiteta i subjektivnog blagostanja kod Bošnjaka u Srbiji“. Vaše učešće je dobrovoljno i anonimno, a svi podaci će biti korišćeni isključivo u istraživačke svrhe. Takođe, u bilo kom trenutku možete odustati od popunjavanja upitnika.

Molimo Vas da na svako pitanje odgovorite iskreno, označavanjem odgovora koji najbolje opisuje Vaše mišljenje i iskustvo. Ukoliko imate bilo kakva pitanja u vezi sa istraživanjem, budite slobodni da kontaktirate istraživača Adžlana Kurtanovića na imejl: akurtanovic@np.ac.rs.

Zamolićemo Vas da nastavite sa popunjavanjem upitnika samo ako se etnički identifikujete kao Bošnjak/Bošnjakinja, ako imate prebivalište u Srbiji i ako ste stariji od 18 godina. Hvala Vam na izdvojenom vremenu i doprinosu ovom istraživanju!

Višegrupni etnički identitet

Ovaj deo upitnika meri aspekte etničke identifikacije, etničkih praksi i pripadnosti.

Vaš zadatak je da ocenite u kojoj meri se slažete sa izjavama koje se odnose na Vaša osećanja i stavove prema Vašoj etničkoj grupi. Uz svaku tvrdnju na skali zaokružite jedan broj. Brojevi označavaju sledeće: 1-u potpunosti se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-uglavnom se slažem, 5-u potpunosti se slažem.

1. Provodio/la sam vreme pokušavajući da saznam više o svojoj etničkoj grupi, kao što su njena istorija, tradicije i običaji.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
2. Aktivan/na sam u organizacijama	U potpunosti se ne	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem

ili društvenim grupama koje uglavnom čine članovi moje etničke grupe.	slažem		ne slažem		
3. Imam jasan osećaj svog etničkog porekla i šta ono znači za mene.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
4. Volim da upoznajem i družim se s ljudima iz drugih etničkih grupa, mimo svoje.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
5. Često razmišljam o tome kako će moj život biti oblikovan etničkom grupom kojoj pripadam.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
6. Srećan/na sam što sam član etničke grupe kojoj pripadam.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
7. Ponekad smatram da bi bilo bolje kada se pripadnici različitih etničkih grupa ne bi mešali jedni sa drugima.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
8. Nisam sasvim siguran/na kakvu ulogu moja etnička pripadnost ima u mom životu.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
9. Često provodim	U potpunosti	Uglavnom se ne	Niti se slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti

vreme sa pripadnicima drugih etničkih grupa (koji nisu pripadnici moje etničke grupe).	se ne slažem	slažem	niti se ne slažem		se slažem
10. Zaista ne posvećujem mnogo vremena pokušavajući da saznam više o kulturi i istoriji svoje etničke grupe.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
11. Imam snažan osećaj pripadnosti svojoj etničkoj grupi.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
12. Prilično dobro razumem šta za mene znači pripadnost mojoj etničkoj grupi, u smislu odnosa prema sopstvenoj i drugim (etničkim) grupama.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
13. Kako bih saznao/la više o svom etničkom poreklu, često sam razgovarao/la sa drugim ljudima o svojoj kulturi.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
14. Ponosim se svojom etničkom grupom i njenim postignućima.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
15. Ne trudim se da postanem prijatelj/ica sa	U potpunosti se ne	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem

ljudima iz drugih etničkih grupa.	slažem		ne slažem		
16. Učestvujem u kulturnim praksama svoje grupe, kao što su specijalna hrana ili običaji.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
17. Uključen/a sam u aktivnosti sa ljudima iz drugih etničkih grupa.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
18. Osećam snažnu povezanost sa svojom etničkom grupom.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
19. Uživam u društvu ljudi iz drugih etničkih grupa (koji nisu pripadnici moje etničke grupe).	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
20. Dobro se osećam u vezi sa svojim kulturnim ili etničkim poreklom.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem

Upitnik o percipiranoj etničkoj diskriminaciji

U ovom delu upitnika ispituju se diskriminaciona iskustva doživljena zbog etničkog identiteta. Pažljivo pročitajte ajteme, a zatim zaokružite jedan broj, koji najbolje opisuje Vaše iskustvo. Brojevi označavaju sledeće: 1-nikada, 2-retko, 3-ponekad, 4-često, 5-vrlo često.

1. Da li ste bili nepravedno tretirani od strane učitelja, direktora ili drugog osoblja u školi (zbog svog etničkog identiteta)?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
2. Da li ste nekada bili u situaciji da drugi ljudi misle da ne možete da uradite nešto, da ste nesposobni da obavite neki posao, samo zbog Vašeg etničkog identiteta, zbog toga što ste Bošnjak/Bošnjakinja?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
3. Da li su Vam nekada ljudi pretili da će vas povrediti (npr. rekli da će Vas udariti), samo zbog Vašeg etničkog identiteta?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
4. Da li ste nekada zaista bili fizički povređeni samo zbog Vašeg etničkog identiteta, zbog toga što ste Bošnjak/Bošnjakinja?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
5. Da li su policajci nekada bili nepravedni prema vama, samo zbog Vašeg etničkog identiteta?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
6. Da li ste nekada dobili pretnje da će Vam neko oštetiti	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često

imovinu, a da ste Vi percipirali da je to samo zbog Vašeg etničkog identiteta?					
7. Da li Vam je nekada imovina zaista bila oštećena?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
8. Da li ste se zbog drugih ljudi nekada osećali kao da ste stranac koji se ne uklapa zbog Vašeg načina oblačenja, govora ili drugih karakteristika povezanih sa Vašom etničkom pripadnošću?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
9. Da li ste nekada bili nepravedno tretirani od strane kolega, prijatelja, saigrača isl., i to samo zbog Vašeg etničkog identiteta?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
10. Da li ste nekada bili u situaciji da su ljudi smatrali da ste nepošteni ili da Vam se ne može verovati, samo zbog Vašeg etničkog identiteta?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
11. Da li Vam se nekada desilo da ljudi budu ljubazni u Vašem prisustvu, a onda govore loše stvari o Vama iza Vaših leđa?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
12. Da li ste se nekada kod ljudi koji govore jezikom drugačijim od Vašeg osećali kao stranac?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
13. Da li su Vas nekada ljudi ignorisali ili nisu obraćali pažnju na Vas, samo zbog Vašeg etničkog identiteta?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
14. Da li je Vaš šef ili	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često

nadređeni nekada bio nepravedan prema Vama, samo zbog Vašeg etničkog identiteta?					
15. Da li ste nekada bili u situaciji da ljudi za Vas kažu „Kod nje/njega nisu čista posla?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
16. Da li Vam ljudi nekada nisu poverovali u nešto, samo zbog toga što ste Bošnjak/Bošnjakinja?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
17. Da li ljudi smatraju da ste lenji, samo zbog toga što ste Bošnjak/Bošnjakinja?	Nikada	Retko	Ponekad	Često	Vrlo često
18. Ukoliko želite da napišete neko Vaše lično iskustvo vezano za diskriminaciju na osnovu etničkog identiteta, možete ga napisati ispod (ovo pitanje nije obavezno).					

Skala kolektivnog samopoštovanja

Molimo Vas da pažljivo pročitate ajteme, a zatim zaokružite jedan broj, koji najbolje odražava Vaše lično mišljenje o etničkoj grupi kojoj pripadate. Brojevi označavaju sledeće: 1-u potpunosti se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-uglavnom se slažem, 5-u potpunosti se slažem.

1. Ja sam vredan član svoje etničke grupe.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
2. Često žalim što pripadam bošnjačkoj etničkoj grupi.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
3. Generalno posmatrajući, moju etničku grupu drugi smatraju dobrom.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
4. Sve u svemu, moja etnička pripadnost ima vrlo malo veze sa tim kako se ja kao individua osećam.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
5. Osećam da nemam mnogo da ponudim svojoj etničkoj grupi.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
6. Generalno, drago mi je što sam član svoje etničke grupe.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
7. Većina ljudi smatra da je moja etnička grupa, u proseku, manje efikasna od drugih etničkih grupa.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
8. Etnička grupa kojoj pripadam važan je odraz onoga što jesam.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
9. Ja sam kooperativan učesnik u aktivnostima svoje etničke grupe.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
10. Često osećam da moja etnička grupa ne vredi	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem

puno.	se ne slažem	slažem	niti se ne slažem		se slažem
11. Sve u svemu, drugi poštuju moju etničku pripadnost.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
12. Moja etnička pripadnost nije važna za moj osećaj ko sam ja kao osoba.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
13. Često se osećam beskorisnim članom svoje etničke grupe.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
14. Dobro se osećam u vezi sa svojom etničkom pripadnošću.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
15. Generalno, drugi smatraju da moja etnička grupa ne vredi puno.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
16. Generalno posmatrajući, pripadnost mojoj etničkoj grupi važan je deo mog samopouzdanja.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem

Skala zadovoljstva životom

Sledećih pet tvrdnji odnose se na Vaše opšte zadovoljstvo životom. Molimo Vas da ih pažljivo pročitate i zaokružite jedan od pet brojeva. Brojevi imaju sledeća značenja: 1-u potpunosti se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-uglavnom se slažem, 5-u potpunosti se slažem.

1. U većini aspekata, moj život je blizu idealnog.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
2. Uslovi mog života su odlični.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
3. Zadovoljan/na sam svojim životom.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
4. Do sada sam ostvario/la važne stvari koje želim u životu.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
5. Da mogu da živim svoj život ponovo, ne bih promenio/la gotovo ništa.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem

Skala pozitivnih i negativnih afekata

Molimo Vas da pažljivo ocenite učestalost svakog od navedenih osećanja tokom poslednje nedelje koristeći skalu od 1 do 5. Brojevi imaju sledeća značenja: 1-Uopšte se nisam tako osećao/la, 2-Vrlo retko, 3-Ponekad, 4-Često, 5-Veoma često ili gotovo uvek.

1. Zainteresovan/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
2. Uznemiren/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
3. Uzbuden/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
4. Uzrujan/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
5. Snažan/na.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
6. Kriv/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
7. Uplašen/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
8. Prijateljski nastrojen/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
9. Entuzijastičan/na.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
10. Ponosan/na.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
11. Iritiran/a.	Uopšte se	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma

	nisam tako osećao/la				često ili gotovo uvek
12. Pažljiv/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
13. Postiđen/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
14. Inspirisan/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
15. Nervozan/na.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
16. Odlučan/na.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
17. Usmeren/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
18. Nemiran/na.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
19. Aktivan/na.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek
20. Uplašen/a.	Uopšte se nisam tako osećao/la	Vrlo retko	Ponekad	Često	Veoma često ili gotovo uvek

Skala subjektivne sreće

Molimo Vas da procenite koliko se slažete sa svakom od sledećih tvrdnji koje odražavaju Vaše lično mišljenje o Vašoj sreći u poređenju sa drugim ljudima.

1. Generalno, smatram sebe:

1 2 3 4 5

Ne baš srećnom osobom

Vrlo srećnom osobom

2. U poređenju sa većinom svojih vršnjaka, smatram sebe:

1 2 3 4 5

Manje srećnom osobom

Srećnijom osobom

3. Neki ljudi su generalno vrlo srećni. Uživaju u životu bez obzira na sve što se dešava, izvlačeći najbolje iz svega. U kojoj meri ovaj opis odgovara Vama?

1 2 3 4 5

Uopšte ne

U velikoj meri

4. Neki ljudi generalno nisu baš srećni. Iako nisu depresivni, nikada ne deluju onoliko srećno koliko bi mogli biti. U kojoj meri ovaj opis odgovara vama?

1 2 3 4 5

Uopšte ne

U velikoj meri

Kulturne prakse Bošnjaka

Molimo Vas da pažljivo pročitate sledeće tvrdnje koje se odnose na učestvovanje u kulturnim praksama Bošnjaka, i procenite koliko se svaka odnosi na Vas. Brojevi imaju sledeća značenja: 1-u potpunosti se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-uglavnom se slažem, 5-u potpunosti se slažem.

1. Redovno učestvujem u običajima i tradicijama koje su deo bošnjačke kulture.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
2. Učestvujem u kulturnim manifestacijama koje promovišu bošnjačku kulturu (npr.književne večeri, izložbe).	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
3. Pridajem značaj tradicionalnoj bošnjačkoj kuhinji.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
4. Smatram važnim da se bošnjačke vrednosti i običaji prenose na mlađe generacije.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
5. Osećam povezanost sa bošnjačkom kulturom kroz običaje, tradiciju i način života.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
6. Trudim se da očuvam običaje koji su karakteristični za bošnjačku tradiciju.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
7. U svakodnevnom životu primenjujem vrednosti koje su mi prenete kroz bošnjačko porodično vaspitanje.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
8. Redovno učestvujem u porodičnim i društvenim okupljanjima (npr.svadbe,	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem

zajednički ručkovi) koja su u skladu sa bošnjačkim običajima i tradicijom.					
9. Uopšte ne učestvujem u kulturnim praksama Bošnjaka.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
10. Brižljivo se odnosim prema običajima koji se prenose s generacije na generaciju u mojoj etničkoj zajednici.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
11. Bošnjačka tradicija ima važnu ulogu u mom identitetu i načinu života.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
12. Kulturne vrednosti sa kojima sam odrastao/la i danas oblikuju moje svakodnevne izbore.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
13. Iskreno, bošnjački običaji i tradicija me uopšte ne interesuju, niti se trudim da ih praktikujem.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
14. Učestvovanje u tradicionalnim običajima doprinosi mom osećanju pripadnosti zajednici.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
15. Očuvanje kulturne baštine smatram ličnom i društvenom odgovornošću.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem

Emocionalna povezanost sa etničkom grupom

U nastavku se nalaze tvrdnje koje se odnose na Vašu emocionalnu povezanost sa sopstvenom etničkom grupom. Molimo Vas da pročitate svaku tvrdnju i označite u kojoj meri se slažete sa njom, koristeći sledeću skalu: 1-u potpunosti se ne slažem, 2-uglavnom se ne slažem, 3-niti se slažem niti se ne slažem, 4-uglavnom se slažem, 5-u potpunosti se slažem.

1. Osećam snažnu emocionalnu povezanost sa bošnjačkom etničkom grupom.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
2. Kada neko govori loše o Bošnjacima, to doživljavam lično.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
3. Ponosan/na sam što pripadam bošnjačkom narodu.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
4. Etnička pripadnost ima posebno emotivno značenje za mene.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
5. Osećam snažnu potrebu da podržavam svoju etničku zajednicu.	U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem

PKS SKALA (posebno konstruisana skala za potrebe istraživanja)

Molimo Vas da pažljivo pročitate ajteme, a zatim zaokružite jedan odgovor, koji najbolje odražava Vaše lično mišljenje i iskustvo.

1. Da li etnički identitet igra bitnu ulogu u Vašem životu?

- 1) Ne, uopšte mi nije bitan
- 2) Uglavnom mi nije bitan
- 3) Niti mi je bitan niti mi je nebitan
- 4) Uglavnom mi je bitan
- 5) U potpunosti mi je bitan

2. U kojoj meri smatrate da je Vaša etnička grupa diskriminisana?

- 1) Moja etnička grupa uopšte nije diskriminisana
- 2) Moja etnička grupa je retko diskriminisana
- 3) Moja etnička grupa je povremeno diskriminisana.
- 4) Moja etnička grupa je često diskriminisana.
- 5) Moja etnička grupa je veoma često diskriminisana.

3. Da li ste Vi, kao član bošnjačke etničke grupe u Srbiji, nekada doživeli diskriminaciju zbog svog etničkog identiteta?

1. Nikada
2. Retko
3. Povremeno
4. Često
5. Veoma često

Sociodemografske varijable

Na samom kraju, molimo Vas da odgovorite na sledeća pitanja o Vašim sociodemografskim karakteristikama.

Pol: a) muški

b) ženski

c) ne želim da se izjasnim

Starost (upišite koliko imate godina):

Nivo obrazovanja:

a) Osnovna škola

b) Zanat

c) Srednja škola

d) Fakultet

e) Postdiplomske studije

f) Master/magistar nauka

g) Doktor nauka

Ekonomski status:

a) Mnogo ispod proseka

b) Malo ispod proseka

c) Prosečan

d) Malo iznad proseka

e) Mnogo iznad proseka

Tip naselja:

a) Selo

b) Grad

Politička orijentacija:

- a) Krajnja levica
- b) Umerena levica
- c) Ni levica ni desnica
- d) Umerena desnica
- e) Krajnja desnica

Mesto prebivališta (grad/opština):

Biografija autora

Adžlan Kurtanović rođen je 20. februara 1998. u Novom Pazaru, gde je završio Osnovnu školu „Bratstvo“ i srednju Ekonomsko-trgovinsku školu. Tokom osnovnog i srednjoškolskog obrazovanja bio je dobitnik više nagrada i priznanja, kao i državnih stipendija. Godine 2016. upisuje osnovne studije psihologije na Državnom univerzitetu u Novom Pazaru, koje završava u roku. Master studije na istom univerzitetu upisuje 2020. godine i takođe ih završava u roku. Nakon toga, 2021. godine, upisuje doktorske studije psihologije na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Autor je i koautor više naučnih radova u domaćim i međunarodnim časopisima. Od 2021. godine zaposlen je na Državnom univerzitetu u Novom Pazaru, najpre u zvanju demonstratora, potom saradnika u nastavi, a potom i u zvanju asistenta. Adžlan Kurtanović je i član međunarodnog COST projekta Evropske komisije (CA23129 - Peace Research Community Europe).

Образац 5.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Аџлан Куртановић

Број индекса 4П210011

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Веза етничког идентитета и субјективног благостања код Бошњака у Србији

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 3.6.2026.

Ažlan Kurtanović

Образац 6.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора: Ацлан Куртановић

Број индекса: 4П210011

Студијски програм: Психологија

Наслов рада: Веза етничког идентитета и субјективног благостања код Бошњака у Србији

Ментор: проф. др Небојша Петровић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 3.6.2026.

Azlan Kurtanović

Образац 7.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Веза етничког идентитета и субјективног благостања код Бошњака у Србији

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
- ☒ 3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 3.6.2026.

Adžlan Kurtanović